

**“AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ:
MÜASİR TRENDLƏR VƏ AKTUAL
PROBLEMLƏR” MÖVZUSUNDA RESPUBLİKA ELMİ-PRAKTİKİ
KONFRANSIN**

M A T E R İ A L L A R I

Lənkəran, 19 dekabr 2025-ci il

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
LƏNKƏRAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
PUBLİK HÜQUQİ ŞƏXSİ**

**“AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF
İSTİQAMƏTLƏRİ: MÜASİR TRENDLƏR VƏ AKTUAL
PROBLEMLƏR” MÖVZUSUNDA RESPUBLİKA
ELMİ-PRAKTİKİ KONFRANSIN**

M A T E R İ A L L A R I

Lənkəran, 19 dekabr 2025-ci il

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Natiq İbrahimov	professor, rektor, sədr
Zaur Məmmədov	dosent, üzv
Elvin Əliyev	dosent, üzv
Ramiz Şəmmədov	dosent, üzv
Allahşükür Quliyev	dosent, üzv
Ənvər Şahqubadbəyli	baş müəllim, üzv
Balayar Şahbazov	dosent, üzv
Gülbəniz Əliyeva	dosent, üzv
Elman Mirzəyev	dosent, üzv
Afaq Qasımova	dosent, üzv
Nahid Paşayev	dosent, üzv
Əlixan Bədəlov	dosent, üzv
Ülkər Babayeva	dosent, məsul katib

MÜNDƏRİCAT

“MİLLİ İQTİSADİYYATIN SOSIAL-İQTİSADI VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFI: RƏQƏMSALLAŞMA, İNNOVASIYA, REGIONAL SİYASƏT” BÖLMƏSİ

1.	Amaliya Həsənova - Davamlı inkişaf konsepsiyası və Azərbaycanda onun tətbiqi...	8
2.	Aynur Heydərova, Tural Hüseynov - Azərbaycanda turizmin inkişafının sosial-iqtisadi aspektləri.....	11
3.	Aynur Məmmədova - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri: Müasir trendlər və aktual problemlər.....	13
4.	Aytəkin Əfəndiyeva, Rəqsanə Əlizadə - Transformasiya iqtisadiyyatının ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu.....	14
5.	Aytən Quliyeva - Azərbaycanın təhsil siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafında marketinq xidmətlərinin rolu.....	16
6.	Azər Mehdiyev - Metaverse turizminin yayılmasını məhdudlaşdıran iqtisadi və texnoloji amillər.....	18
7.	Baxış Ələsgərov - Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişaf strategiyaları: Çağırışlar və perspektivlər.....	20
8.	Barat Mirzəzadə - Kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf: Problemlər və perspektivlər.....	22
9.	Emil Qasimov - İlham Əliyev dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası.....	24
10.	Etibar Musayev - Postneft dövründə iqtisadi transformasiya: Azərbaycan modeli və reallıqlar.....	26
11.	Fərid Xankişiyev, Riad Ağayev - Ölkə turizminin inkişafına mövsümlilik amilinin təsiri istiqamətləri.....	28
12.	Fərid Xankişiyev - Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişafında insan kapitalının rolu və yeni çağırışlar.....	30
13.	Füzuli Zamanov, Mikayıl Əliyev - Azərbaycanın ekoturizm imkanlarından istifadənin təkmilləşdirilməsində müasir təmayüllər.....	32
14.	Füzuli Zamanov, Rahil Cabbarov - Azərbaycanda şəhər destinasiyasının inkişafının müasir problemləri.....	34
15.	Gülbəniz Əliyeva, Həsən Hacızadə - Azərbaycanda sosial turizmin mövcud vəziyyəti və iqtisadi qiymətləndirilməsi.....	36
16.	Həsən Həsənzadə - Qeyri-neft sektorunda dövlət-özəl əməkdaşlığı və korporativ idarəetmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi.....	39
17.	Xalıqverdi Babayev, Elşad Şükürov, Aysel Quliyeva - Makro və mikrogübrələrin çayçılığın iqtisadi səmərəliliyinə təsiri.....	41
18.	Kəmalə Yusifova - Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın mövcud tendensiyları....	43
19.	Kəmalə Yusifova, İsmayıl Fətiyev - Satışın idarə edilməsi xüsusiyyətləri.....	45
20.	Qorxmaz Ağayev, Nağı Manafov - Lənkəran inzibati rayonu torpaqlarının bioekoloji vəziyyəti və antropogen təsirlərin dayanıqlı inkişaf kontekstində qiymətləndirilməsi.....	47
21.	Qorxmaz Ağayev, Ülkər Ağayeva - Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda torpaq çirklənməsinin qarşısının alınması və dayanıqlı idarəetmə.....	50
22.	Qorxmaz Ağayev, Zahirə Cahangirzadə - Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda aqrar sektorun inkişaf istiqamətləri və ekoloji dayanıqlı perspektivlər.....	52
23.	Mahir Zeynalov, Nigar Musayeva - Sənaye parklarının sosial-iqtisadi inkişafda rolu və perspektivləri.....	54
24.	Məmmədhüseyn Hüseynov, Gülzar Eynizadə - Lənkəran - Astara iqtisadi rayonunda becərilən çay bitkisinin ekoloji xüsusiyyətlərinin iqtisadi aspektləri.....	56

25.	Mirzəmməd Həsənov, Xəqani Əhmədov - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında baytarlıq xidmətlərinin modernləşdirilməsinə innovativ yanaşmalar.....	58
26.	Mirzəmməd Həsənov, Yavuz Öztürkler, Eminağa Axundov - İribuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarında baş verən qısırlıq hallarının ölkənin iqtisadi inkişafına göstərdiyi mənfi təsirlər.....	60
27.	Müjkan Məmmədzadə - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında ali hərbi təhsilin rolu və perspektivləri.....	62
28.	Natiq Qarayev, Gültac Cavadova - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında kənd təsərrüfatının rolu və onun modernləşdirilməsi.....	64
29.	Natiq Qarayev, Ramilə Məcidova - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına kapital ixracının təsiri və onun qiymətləndirilməsi.....	65
30.	Nərgiz Əliyeva - Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı kontekstində neft hasilatı və bərpa olunan enerji istehlakı arasında əlaqə.....	67
31.	Ramiz Şəmmədov, Aysun Abdullazadə - Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda aqroturizm və dayanıqlı kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi.....	69
32.	Ramiz Şəmmədov, Nəzrin Abdullazadə - Lənkəran və Astara inzibati rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafında mövcud biomüxtəlifliyin mühafizəsi və dayanıqlı istifadəsinin əhəmiyyəti.....	71
33.	Ramiz Şəmmədov, Tural Kazımlı - Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun inkişaf potensialı və imkanları.....	72
34.	Səbuhi Mirzəyev - Postpandemiya dövründə Azərbaycan turizminin bərpası və yeni inkişaf trendi.....	74
35.	Şahanə Babazadə - Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında innovasiyaların tətbiqi siyasətinin optimallaşdırılması istiqamətləri.....	76
36.	Şəfa Bağirova - Regionların sosial-iqtisadi inkişafının aktual problemləri.....	79
37.	Şəfiqə Məmmədova, Fuad Rəhimli - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın yeri.....	81
38.	Şəfiqə Məmmədova, Nahid Həsənzadə - Sosial kapitalın formalaşması və iqtisadi inkişafa təsir mexanizmləri.....	83
39.	Vildan Rizayeva, Sənubər Əşrəfbəyli - Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması: Strateji yanaşmalar və inkişaf perspektivləri.....	85
40.	Vildan Rizayeva, Vidadi Xanişov - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına gəlmə turizminin təsiri.....	88
41.	Vüsal Zülfüqarov - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında elmin rolu: AMEA-nın inkişaf konsepsiyası kontekstində.....	90
42.	Yaqub Səmədov - Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə uğurları.....	92
43.	Zoya Abdullayeva, Əfşan Babəsova - Qeyri-neft sahəsinin inkişafı dayanıqlı iqtisadiyyatımızın prioritetidir.....	94

“AZƏRBAYCANIN MALİYYƏ SİSTEMİNDƏ İNKİŞAF TRENDLƏRİ VƏ INNOVATİV YANAŞMALAR” BÖLMƏSİ

1.	Aidə Mustafayeva, Səadət Aslanova, Günel Baxşıyeva - Süni intellekt və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirləri.....	96
2.	Arif Əliyev - Azərbaycanda bank sisteminin inkişafı və maliyyə sabitliyi.....	98
3.	Dilruba Paşayeva - İnnovativ maliyyə strategiyalarının əsas prinsipləri və tətbiqi sahələrində yeni yanaşmalar.....	101
4.	Dilruba Paşayeva - Rabitə xidmətlərində rəqəmsal əməliyyatların maliyyə hesabatlılığının xüsusiyyətləri.....	103
5.	Elmira Qocayeva - Turizmin maliyyələşdirilməsinin iqtisadi mexanizmləri: Azərbaycan və Türkiyə təcrübəsinin müqayisəli təhlili.....	105
6.	Əlixan Bədəlov, Aydın Ağazadə - Dövlət büdcə xərclərinin idarə olunmasında rəqəmsal maliyyə alətlərinin tətbiqi.....	107
7.	Əlixan Bədəlov, Mirzə Hüseynzadə - Mühəsibat uçotu və auditin effektivliyinin artırılmasında informasiya texnologiyalarının rolu və tətbiqi.....	109
8.	Əlixan Bədəlov, Rəhman Əlizadə - Müasir maliyyə texnologiyalarının tətbiqi ilə müəssisədə pul axınlarının idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi.....	111
9.	Fərəh Cəlil, Ayşən İsmayılova - Dayanıqlı iqtisadi inkişafda rəqəmsal inklüzivlik və sosial ədalət prinsipləri.....	113
10.	Fərəh Cəlil, Elza İskəndərli - Milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi və dayanıqlı inkişafı: Rəqəmsallaşma, innovasiya, regional siyasət.....	115
11.	Firudin Ağayev, Arzu Hətəmov - Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və innovasiya yanaşmaları: Qlobal və milli perspektivlər.....	117
12.	Fuad Hacıyev - Xarici investisiyaların texnoloji innovasiyaların inkişafında rolu.....	119
13.	Gülbəniz Əliyeva, İsmayıl İsmayılov - Texnoloji innovasiyaların kapital bazarına təsiri mexanizmi.....	121
14.	Gülbəniz Əliyeva, Nübar Əhədova - Banklarda sağlam risk idarəetməsinin təmin edilməsi istiqamətləri və rəqəmsal transformasiyanın təsiri.....	124
15.	Gülnar Qurbanova, Aytəkin Əfəndiyeva, Sevda Bayramova - Satışda süni intellektin tətbiqi: Sosial-iqtisadi imkanlar və real problemlər.....	126
16.	Gülnar Qurbanova, Selcan Quluzadə, Qəlbınur Əlizadə - Azərbaycan sənayesində süni intellektin tətbiqi: İqtisadi inkişaf və innovasiya imkanları.....	128
17.	Günay Rəsulova - Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı və maliyyə bazarlarının iqtisadi təhlükəsizlikdə rolu.....	130
18.	İlahə Əmrahzadə - Məktəblərdə rəqəmsal transformasiyanın iqtisadi və sosial üstünlükləri.....	132
19.	İsmayıl Həsənov - Fintech və blockchain texnologiyalarının müasir maliyyə strategiyalarına təsiri.....	134
20.	İsmayıl Həsənov, Hikmət Əliyev - Təkrarsığorta əməliyyatlarında tariflərin əsaslandırılması.....	137
21.	İsmayıl Həsənov, Səyid Mamedov - Azərbaycanda büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi.....	140
22.	Lalə Şahbazova - Müasir dövrdə rəqəmsallaşmanın bank kredit portfelinə təsiri və Lənkəran rayonunun iqtisadi inkişafında rolu.....	142
23.	Murad Təhməzov - Regional iqtisadi fəaliyyətlərin rəqəmsallaşdırılmış uçotu: Vergi xidməti üçün institusional imkanlar və çağırışlar.....	144
24.	Nailə Telliyyə - Rəqəmsal maliyyə texnologiyalarının davamlı inkişafda rolu.....	145
25.	Nuran Hüseynli - Azərbaycanda turizm-rekreasiya kompleksinin rəqəmsal maliyyələşdirilməsi və investisiya təşviqi modelləri.....	147

26.	Nurlanə İsmayılzadə - Azərbaycanın maliyyə sistemində inkişaf trendləri və rəqəmsal innovasiyaların dayanıqlı iqtisadi artıma təsiri.....	149
27.	Rövşən Ələkbərov - Davamlı inkişafın təmin edilməsində maliyyə strategiyasının təsirinin qiymətləndirilməsi.....	151
28.	Seymur Süleymanov, Sahibə Nəsirova - İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının iqtisadi proseslərə təsiri.....	153
29.	Səbinə Məmmədova, Rəhilə Həsənova - Azərbaycanın maliyyə sistemində virtual layihə idarəçiliyi: İnnovativ yanaşmalar və tətbiq problemləri.....	155
30.	Səriyyə Tağızadə, Ceyran Səfərova – Vergi ödəyicilərinə xidmət işinin səmərəli təşkilində rəqəmsallaşmanın rolu.....	156
31.	Şəhla Həsənova, Sevinc Əsədova - İKT və iqtisadi artımın fərqliliyi.....	158
32.	Türkanə Yusubova - Süni intellekt texnologiyalarının milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında strateji rolu.....	160
33.	Ülvi Quliyev - Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun istehsal və xidmət müəssisələrində elektron vergi idarəçiliyinin tətbiqi istiqamətləri.....	162
34.	Ülvi Quliyev, Vüsal Novruzov - Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirmə metodlarının təkmilləşdirilməsi.....	164
35.	Vaqif Mustafayev, Ceyran Səfərova - Rəqəmsal texnologiyaların əhalinin gəlir və xərclərinin statistik təhlilində tətbiqi.....	166
36.	Vüsal Bayramov, Leyla Əfəndiyeva - Azərbaycanda investisiya layihələrinin hazırlanması və reallaşdırılması.....	168
37.	Zəfər Nağıyev - Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında gömrük siyasətinin rolu və innovativ inkişaf perspektivləri.....	170
38.	Agil Gurbanov, Emil Gasimov - The role of digitalization in Azerbaijan's economy and innovation: Trends and challenges.....	172

“MİLLİ İQTİSADIYYATIN SOSIAL-İQTİSADI VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFI: RƏQƏMSALLAŞMA, İNNOVASIYA, REGIONAL SİYASƏT” BÖLMƏSİ

DAVAMLI İNKİŞAF KONSEPSİYASI VƏ AZƏRBAYCANDA ONUN TƏTBİQİ

Amaliya Həsənova
dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
amalya.hasanova59@mail.ru

Açar sözlər: davamlı inkişaf konsepsiyası, təbii sərvətlər, ətraf mühit, demoqrafik göstəricilər

Davamlı inkişaf konsepsiyası 14 dekabr 1996-cı ildə Heydər Əliyev tərəfindən qəbul olunmuşdur. Davamlı inkişaf konsepsiyası altında cəmiyyət tərəfindən stabil sosial iqtisadi inkişaf başa düşülür və bununla birgə təbiətin və cəmiyyətin kəsilməz tərəqqisini təmin edir. Davamlı İnkişaf konsepsiyasını üç istiqamətdə ayırmaq olar: 1-iqtisadi effektivlik, 2-sosial ədalət, 3-ekoloji təhlükəsizlik. Bu konsepsiyanın uğurlu inkişafında iqtisadi fəaliyyətin, biznes planlarının, maliyyənin mənbələrinin düzgün tərtib olunması vacibdir.

Terminoloji cəhətdən Davamlı İnkişaf (Sustainable Development) cəmiyyətin davamlı, dayanıqlı, fasiləsiz, sabit, uzunmüddətli inkişafının təmin olunması kimi başa düşülür. Planlaşdırılmış hesablamalara və faktiki qiymətləndirmələrə nəzər salanda maddi mənbələrin düzgün istifadə olunmasına, proqnozların qurulmasına diqqət yetirmək və hesabatların düzgün balansını yaratmaq yüksək nəticələrə gətirib çıxarır. Daxili iqtisadiyyatın inkişafı, iqtisadi modellərin qurulması bizi ciddi səhvlərdən qoruyur və maddi təminatı təmin edir. Davamlı inkişaf prosesi qlobal cəmiyyətdən təcili həllər və hərtərəfli tədbirlər tələb edən məsələləri əhatə edir. Yoxsulluğun və geriliyin aradan qaldırılması, sülh və silahsızlaşdırma, ərzaq, təbii sərvətlər, ətraf mühit, demoqrafik göstəricilər və insan inkişafı kimi əsas problemləri araşdırılmalıdır.

Davamlı İnsan İnkişafının başlıca məqsədi və vəzifəsi “gələcəksiz inkişafın” və “bərabərsizliklə müşayiət olunan inkişafın” qarşısının alınması və onunla ciddi mübarizə aparılmasından ibarət konsepsiyadır. Davamlı inkişaf nəzəriyyəsinin fəlsəfəsi sinergetikadır.

Azərbaycanda Davamlı İnnovativ İnkişafın reallaşması prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilir. Respublikamızın birinci vitse-prezidenti, YUNESKO-nun Xoş Məramlı Səfiri, Heydər Əliyev fondunun prezidenti Mehriban xanım tərəfindən də ölkədə çox vacib və böyük strateji işlər görülür.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının akademiki Urxan Ələkbərovun “Davamlı İnkişaf və Ekoloji Sivilizasiyanın əsasları” adlı dərsləri mövcuddur.

Davamlı İnkişaf konsepsiyasının əsas prinsipləri:

1. İnsan təbiətlə harmoniyada sağlam məhsuldar həyat hüququna malikdir;
2. Ətraf mühitin gələcək nəsil üçün də saxlanılması, sərvətlərin mühafizə olunması labüddür;
3. Bütün ölkələrin maraq və ehtiyaclarına cavab vermək, yoxsulluq və kasıblığı aradan qaldırmaq;
4. Sağlamlığın qorunması üçün ümumdünya partnyorluğu əsasında ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq və onun mühafizəsi məqsədilə əməkdaşlıq etmək;
5. Təbii fəlakət və digər fəvqəladə vəziyyətlər zamanı beynəlxalq birliklərin imkanlarından istifadə etmək;
6. Qadınlar və gənclər problemlərinin həllini istiqamətləndirmək.

Ətraf mühit problemini iki hissəyə bölmək olar: səmərəsiz resursların idarə olunması və insan tullantılarından çirklənmə səbəbindən təbii mühitin degradasiyası (məsələn, meşələrin

qırılması). Müxtəlif növ xammalın istifadəsi hər il artır. Bu tullantıların böyük bir hissəsi tullantı kimi nəticələnir və biosferi çirkləndirir. Sənaye müəssisələrinin sayının artması da ətraf mühitə mənfi təsir göstərir. Bütün bu deyilənlər Azərbaycanda ciddi ekoloji problemlər yaradır və aradan qaldırılması üçün təcili işlər görülməlidir.

Əsas sosial-iqtisadi nəzəriyyələri İnsan İnkişafı konsepsiyasından fərqləndirən parametrlər (Y.Şokamanov 2003), bu problemlər Azərbaycanda da dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi həllini tapmalıdır.

Cədvəl 1.

№	Nəzəriyyə	Konsepsiyaya görə
1	İqtisadi artım	Ümumi Daxili Məhsulu artırmaqla insanın bacarığının, qabiliyyətinin inkişafı, şəxsi imkanların seçimini genişləndirmək
2	İnsan kapitalı	Biliklər və təkmilləşmənin məcmu- insan kapitalının güclü amilidir
3	Rifah konsepsiyası	İnsan inkişaf prosesinin benefisiarı-əsassız funksiyaları yerinə yetirən ictimaiyyətin üzvlərinə, istehsalın paylanma siyasətinə diqqət ayrılır
4	İnsan resurslarının konsepsiyası	Demografik problemlər, məşğulluq məsələsi, səhiyyə, urbanizasiya, mənzil, kadr hazırlığı, sosial-iqtisadi inkişaf
5	Baza tələbatları	Kasıb, yoxsul əhalinin əmtəə malları, qida, su, geyim paltarları, təhsil, səhiyyə tələbatları ilə təmin etməli
6	İnsan inkişafı	İnsanın bütün qayğılarını, tələbatlarını təmin etməli; ölkələrin hamısına eyni mövqeyli münasibət göstərməli
7	Məhsuldarlıq	Əmək məhsuldarlığı artırılmalı; İnsan modelini iqtisadi artım, məşğulluğun dinamikası və qazanılmış əmək haqqı ilə təmin etməli
8	Bərabərlik	Bərabər imkanlara malilik. Cins, irq, milli və sinfi mənsubiyyət, mənşə, yaşayış yeri, rifahı, həyat səviyyəsi
9	Davamlılıq	İmkanların əldə edilməsi təmin edilməli, fiziki, insan, təbiət və s. gələcək nəsillərin tələbatının ödənilməsi üçün heç bir bərc etmədən istifadə olunmalı
10	İmkanların genişləndirilməsi	İnsanlar cəmiyyətdə hərtərəfli və fəal iştirak etməli, insanların inkişafı üçün əlverişli mühitin, şəraitin yaradılması imkanların genişləndirilməsi

Müasir dövrdə bəşəriyyətin mövcudluğu üçün mühüm həyati əhəmiyyət kəsb edən və ictimai tərəqqinin asılı olduğu problemlər qlobal problemlər adlanır. Qlobal problemlərin meyarı müxtəlif şəkildə təhlil olunur. Birinci mövqeyə görə “qlobal problemlər” aşağıdakı meyarlarla müəyyən olunur:

- miqyası və əhəmiyyətinə görə ən geniş, çox mühüm əhəmiyyətli, bütün dünya ölkələrini əhatə edən;
- sinetik mahiyyət daşıyan, bütün sahələri əhatə edən;
- ümumbəşəri, planetar, beynəlxalq səciyyə daşıyan.

İkinci mövqeyə görə “qlobal problemlər” müəyyənləşdirilərkən aşağıdakı dörd xüsusiyyət əsas tutulmalıdır:

- o hadisələr “qlobal” xarakter daşıyır ki, onlar çox ziddiyyətlidir, ictimai tərəqqiyə mane olur və sivilizasiyanı məhv etmək təhlükəsi yaradır;
- onlar bütün xalqların və dövlətlərin, bütün bəşəriyyətin mənafeyinə toxunur;
- onlar özlərində ictimai və təbii prosesləri birləşdirərək, sosial-təbii və biososial mahiyyət daşıyırlar;
- onların həll edilməsi kollektiv nəzarət, beynəlxalq əməkdaşlıq tələb edir.

Müasir dövrdə qlobal problemləri belə qruplaşdırmaq olar:

- a) planetar bəşəri təhlükə doğuran ictimai-iqtisadi, sosial-siyasi qlobal problemlər: müharibə və sülh problemi, hərbiləşmə, iqtisadi fəlakətlər və s.
- b) planetar təbii təhlükə doğuran qlobal problemlər: təbiətin mühafizəsi və ondan səmərəli istifadə edilməsi;
- c) əhali artımı və mənəvi tənəzzüllə bağlı meydana çıxan demoqrafik-mənəvi qlobal problemlər: əhalinin sürətlə artması və yaşayış vasitələrinin zəif inkişaf etməsi.

Müasir qlobal problemlərin müəyyən qismi təbiət – cəmiyyət, təbiət – insan qarşılıqlı münasibətlərindəki tarazlıq qanunauyğunluqlarının pozulması nəticəsində baş vermişdir. Bunları müasir sosial və elmi-texniki tərəqqi şəraitində meydana çıxmış “ekoloji böhran” adlandırmaq olar: təbiət, su, torpaq, hava getdikcə daha böyük sürətlə çirklənir, insan öz mövcudluğunu təhlükə altına alır.

Hazırda təbiət-insan münasibətlərində yeni ekoloji təfəkkür, ekoloji dünyagörüşünün formalaşması zərurəti meydana çıxmışdır. F.Engels “Təbiətin dialektikası” əsərində dəfələrlə qeyd etmişdir ki, insanın böyüklüyü ondadır ki, o, təbiətin qanunauyğunluqlarını öyrənir, təbiəti öz məqsədlərinə tabe olmağa məcbur edir.

AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAFININ SOSIAL-İQTİSADI ASPEKTLƏRİ

Aynur Heydərova

dosent

Tural Hüseynov

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

heyderova_1974@mail.ru

huseynovtural2003@gmail.com

Açar sözlər: turizm, iqtisadi, ekoloji, sosial, potensial, keyfiyyət

Turizm Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas istiqamətlərdən biridir və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi prosesinə mühüm töhfə verir. Turizmin sosial təsiri məşğulluğun artmasında da özünü göstərir. Belə ki, otelçilik, ictimai iaşə, nəqliyyat və digər xidmət sahələrində yeni iş yerləri yaranır.

Regionlarda turizmin inkişafı sosial rifahı yüksəldir, yerli icmaların gəlir imkanlarını artırır və kiçik sahibkarlığın formalaşmasına şərait yaranır. Turizm, həmçinin mədəniyyətlərarası əlaqələri gücləndirir, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə tanınmasını təmin edir.

Turizmin inkişafı valyuta gəlirlərinin artmasına səbəb olur ki, bu da dövlət büdcəsinə əlavə vəsaitin axını deməkdir.

Azərbaycan Respublikasında turizm infrastrukturunu (yollar, otellər, kommunikasiya, ictimai xidmətlər) inkişaf etdikcə regionların sosial-iqtisadi vəziyyəti də yaxşılaşır. Kənd turizmi, ekoturizm və aqroturizm regionların iqtisadi fəallaşmasına təkan verir və eynilə kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatı artırır. Turizm beləliklə kənd təsərrüfatının da inkişafına paralel olaraq təkan vermiş olur.

Turizm sahəsinə yatırılan yerli və xarici investisiyalar ölkənin iqtisadi potensialını genişləndirir və yeni xidmət sahələrinin yaranmasına səbəb olur. Marketing və beynəlxalq tanıtımın gücləndirilməsi turizm bazarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün vacib faktorlardan biri sayılır.

Turizmin inkişafında kadr hazırlığı, xidmət keyfiyyəti və mövsümlük problemi kimi çətinliklər mövcuddur, bu problemlərin həlli sahənin dayanıqlığını təmin edəcək.

Regionlarda, xüsusilə Lənkəran-Astara, Quba-Qusar və Qarabağ zonasında turizm yeni iqtisadi imkanlar yaratmaqla yanaşı kənd təsərrüfatı və xidmət sahələrinin də canlanmasına səbəb olur. Qarabağ bölgəsinin turizm potensialının açılması yaxın illərdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafına ciddi töhfə vermə potensialına malikdir.

Lənkəranda turizmin inkişafı regionun təbii landşaft müxtəlifliyi, ekoturizm, sağlamlıq və mədəni turizm istiqamətləri üzrə inkişaf etmişdir. Son illər həyata keçirilən infrastruktur layihələr, sosial obyektlərin bərpa və turizm xidmətlərinin genişləndirilməsi həm yerli əhalinin, həm də regionun investisiya cəlbəediciliyini yüksəltmişdir.

Regionda turizm infrastrukturunun daha da genişləndirilməsi üçün aşağıdakı təklifləri irəli sürə bilərik:

- Yeni otel və ailəvi istirahət mərkəzlərinin yaradılması;
- Dağ və sahil yollarının təkmilləşdirilməsi;
- Lənkəran meşələri, Hirkan Milli Parkı və yerli təbiət abidələri üzrə ekomarşrutların təşkili və genişləndirilməsi;
- Region üçün vahid turizm brendinin formalaşdırılması və rəqəmsal platformada (sosial şəbəkə, turizm saytları) Lənkəranın tanıtım kompaniyasının artırılması;
- Turizm üzrə ixtisaslaşdırılmış kadrların hazırlanması, xidmət mədəniyyəti, xarici dil və menecment üzrə təlimlərin keçirilməsi;
- Tarixi abidələrin bərpa və müasir turizm standartlarına uyğun istifadəsi;
- Folklor, kulinariya və ənənəvi sənətkarlığın turistlər üçün əlçatan edilməsi;

- Meşə və su ehtiyatlarının mühafizəsi üzrə nəzarət mexanizmlərinin artırılması;
- Tullantı idarəetməsi və ekoloji maarifləndirmənin genişləndirilməsi.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ: MÜASİR TRENDLƏR VƏ AKTUAL PROBLEMLƏR

Aynur Məmmədova
riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Biznes Universiteti
ay.mammadova@yahoo.com

Açar sözlər: sosial-iqtisadi inkişaf, regionların inkişafı, iqtisadi islahatlar, innovasiya, davamlılıq

Müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal dəyişikliklərin təsiri altında yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Enerji resurslarına əsaslanan modeldən diversifikasiya olunmuş iqtisadi sistemə keçid, qeyri-neft sektorunun genişləndirilməsi, sosial rifahın yüksəldilməsi və rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı ölkənin strateji hədəfləri sırasındadır. Bu tendensiyalar fonunda sosial-iqtisadi inkişafın həm müasir trendləri, həm də qarşıda duran problemləri xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Müasir inkişaf trendləri:

1. İqtisadi diversifikasiya siyasəti. Son illərdə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı artmış, kənd təsərrüfatı, sənaye parkları, turizm və logistika sahələri inkişaf üçün prioritet seçilmişdir. Xüsusilə, azad edilmiş ərazilərin bərpası və “Ağıllı şəhər”, “Ağıllı kənd” modelləri yeni iqtisadi aktivlik yaradır.

2. Rəqəmsal transformasiya. Elektron hökumət, rəqəmsal ödəniş sistemləri, “ASAN xidmət” modeli və rəqəmsal biznes mühitinin genişlənməsi iqtisadi proseslərin operativliyini artıran əsas trendlərdir. Startap ekosistemi və innovasiya mərkəzləri də müasir inkişafın mühüm istiqamətlərindəndir.

3. İnsan kapitalının gücləndirilməsi. Təhsil sisteminin yenilənməsi, peşə təhsilinin genişləndirilməsi, sosial müdafiə mexanizmlərinin gücləndirilməsi və məşğulluq proqramları sosial sahədə əsas yeniliklərdir. Əhalinin rifahının yüksəldilməsi iqtisadi inkişaf strategiyasının mərkəzində dayanır.

4. Yaşıl iqtisadiyyat və enerji keçidi. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur “yaşıl enerji zonası” elan edilmiş, günəş və külək enerjisi layihələri genişləndirilir. Bu, həm ekoloji davamlılığı, həm də enerji ixracında diversifikasiyanı gücləndirir.

Aktual problemlər:

1. Qeyri-neft sektorunun kifayət qədər sürətli inkişaf etməməsi. Son illər irəliləyiş olsa da, iqtisadiyyatın bir çox sahələri hələ də neft gəlirlərindən asılıdır. İxrac strukturunun məhdud olması da davam edən çətinliklərdəndir.

2. Regional inkişaf bərabərliyi. Bölgələr arasında iqtisadi aktivlik və infrastruktur fərqləri qalır. Azad edilmiş ərazilərin bərpası geniş imkanlar yaratsa da, böyük maliyyə və vaxt tələb edir.

3. Innovasiya potensialının tam reallaşmaması. Startap mühiti və yüksək texnologiyalar sahəsində irəliləyiş olsa da, yerli istehsal və tədqiqat fəaliyyətləri hələ də məhdud miqyasdadır.

4. İnflyasiya və qiymət artımları. Qlobal bazarlardakı dəyişikliklər, idxaldan asılılıq və logistika problemləri daxili bazarda qiymət sabitliyini çətinləşdirir.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı strateji baxımdan müsbət tendensiyalar nümayiş etdirsə də, qarşıda duran aktual problemlərin səmərəli həlli uzunmüddətli davamlı inkişaf üçün vacibdir. İqtisadi diversifikasiyanın sürətləndirilməsi, innovasiya potensialının artırılması, regionların tarazlı inkişafı və rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsi ölkənin gələcək sosial-iqtisadi modelinin əsas prioritetləri olaraq qalmaqdadır.

TRANSFORMASIYA İQTİSADİYYATININ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA ROLU

Aytəkin Əfəndiyeva

dosent

Rəqsanə Əlizadə

magistrant

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Lənkəran Dövlət Universiteti

aytek@mail.ru

rqsnelizade@gmail.com

Açar sözlər: transformasiya iqtisadiyyatı, Azərbaycan iqtisadiyyatı, sosial-iqtisadi inkişaf

Müasir dövrdə global iqtisadi sistemdə baş verən dəyişikliklər transformasiya iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafını zəruri etmişdir. Transformasiya iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin funksiyalarına fiskal və monetar siyasətin həyata keçirilməsi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, innovasiyaların tətbiqinin dəstəklənməsi və regionlararası iqtisadi fərqlərin azaldılması da daxildir. Bu istiqamətlərin məqsədi iqtisadiyyatın struktur baxımından diversifikasiyası və dayanıqlı inkişafın təmin olunmasıdır. Bu şəraitdə dövlətin iqtisadi proseslərdəki rolu, vəzifələri və funksiyalarının düzgün müəyyənləşdirilməsi sosial-iqtisadi sabitliyin və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Transformasiya iqtisadiyyatı keçid mərhələsində olan ölkələrin iqtisadi siyasətinin formalaşması, mülkiyyət münasibətlərinin dəyişməsi, maliyyə və biznes strukturlarının yenilənməsi ilə səciyyələnir. Nəticə etibarilə, transformasiya iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin rolu yalnız tənzimləyici deyil, həm də istiqamətverici xarakter daşıyır. Dövlətin əsas vəzifəsi iqtisadiyyatın effektiv fəaliyyətini təmin etməklə yanaşı, sosial rifahın qorunması, iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi və uzunmüddətli inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsidir. Bu baxımdan dövlətin tənzimləyici rolu həm iqtisadi artımın stimullaşdırılmasında, həm də sosial bərabərliyin qorunmasında əsas amillərdən biridir.

Azərbaycanın son onilliklərdə keçdiyi iqtisadi inkişaf mərhələləri göstərir ki, dövlətin düzgün tənzimləmə siyasəti transformasiyanın səmərəliliyini təmin edən əsas faktordur. Azərbaycan iqtisadiyyatı postsovet məkanında transformasiya mərhələsini uğurla keçən ölkələrdən biridir. Transformasiya prosesi sənaye və kənd təsərrüfatının strukturunda mühüm dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Neft-qaz sektorunun güclənməsi ilə yanaşı, xidmət və qeyri-neft sektoru da dinamik inkişaf etmişdir. İnnovasiyaların tətbiqi, rəqəmsal texnologiyaların artması və startap ekosisteminin inkişafı iqtisadiyyatın yeni mərhələyə keçidini təmin etmişdir.

Neft gəlirlərinin səmərəli idarə edilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlik iqtisadi siyasətlər, sahibkarlığın təşviqi və infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması bu prosesin mühüm istiqamətlərindəndir. Dövlətin əsas vəzifələri sırasında iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, institusional mühitin təkmilləşdirilməsi, investisiya cəlbediciliyinin artırılması, eləcə də sosial rifahın yüksəldilməsi mühüm yer tutur. Eyni zamanda, dövlət transformasiya dövründə makroiqtisadi sabitliyi təmin edən tənzimləyici mexanizmləri formalaşdırmalı, inflyasiya proseslərinə nəzarəti gücləndirməli və maliyyə sisteminin davamlılığını qorumaqla iqtisadi artımı stimullaşdırmalıdır. Yeni iqtisadi münasibətlər sosial sahəyə də təsirsiz qalmamışdır. Əmək bazarında özəl sektorun payı artmış, sahibkarlıq təşəbbüsləri genişlənmiş, işsizlik səviyyəsinin azaldılması istiqamətində proqramlar həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanın təcrübəsi göstərir ki, çevik və məqsədyönlü dövlət siyasəti transformasiya proseslərinin uğurla reallaşmasının başlıca şərtidir. Dövlətin qəbul etdiyi “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış”, “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası” kimi sənədlər

transformasiya iqtisadiyyatının davamlı inkişafına təkan vermişdir. Hazırda transformasiyanın yeni mərhələsi olan “Yaşıl iqtisadiyyat və rəqəmsal texnologiyalar əsasında dayanıqlı inkişaf modeli” formalaşmaqdadır.

Transformasiya iqtisadiyyatına keçid ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında həlledici rol oynamışdır. Bu proses nəticəsində:

- iqtisadi sabitlik təmin olunmuş,
- bazar mexanizmləri və sahibkarlıq mühiti formalaşmış,
- sosial rifah göstəriciləri yüksəlmiş,
- dövlətin iqtisadi tənzimləmə rolu müasirləşmişdir.

Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, tədrici və balanslaşdırılmış transformasiya modeli uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin və sosial rifahın əsas təminatçısıdır. Gələcəkdə bu istiqamətdə rəqəmsallaşma, yaşıl inkişaf və inklüziv iqtisadiyyat kimi yeni transformasiya elementləri prioritet olacaqdır.

AZƏRBAYCANIN TƏHSİL SİYASƏTİNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA MARKETİNG XİDMƏTLƏRİNİN ROLU

Aytən Quliyeva
doktorant

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu
quliyeva.ayten@outlook.com

Açar sözlər: marketing xidmətləri, təhsil bazarı, sosial-iqtisadi inkişaf

Müasir cəmiyyətimizdə ölkələrin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi onların insan kapitalının keyfiyyəti ilə təyin edilir. İnsan kapitalının dinamikası daha çox təhsil siyasətinin strateji istiqamətləri ilə əlaqəlidir. Qlobal rəqabətin artdığı şəraitdə ali təhsil müəssisələri təkcə akademik fəaliyyətlə formalaşmır, həm də təhsil bazarının tələblərini, cəmiyyətin gözləntilərini və iqtisadiyyatın inkişaf cəhətlərini nəzərə almalıdır. Bu mənada, marketing xidmətləri təhsil sektorunda idarəetmənin vacib komponentlərindən birinə daxil olur. Azərbaycanda aparılan təhsil islahatları da bu tendensiyada müasir yanaşmaların tətbiqini yararlı edir.

Təhsil marketingi sosial həyatın və iqtisadiyyatın tələblərini əsas götürərək uyğun təhsil xidmətləri təyin etməyi və həmin xidmətləri səmərəli formada təklif irəli sürməyi nəzərdə tutur.

Son dövrlərdə təhsil marketingi Azərbaycan iqtisadiyyatında innovativ sferaların genişlənməsi, rəqəmsallaşma, sənaye və xidmət sahələrinin yenilənməsində, həmçinin əmək bazarının strukturun günü-gündən inkişafında mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, ali təhsil müəssisələrində ixtisas fərqliliyi, tədris proqramlarının müxtəlifliyi, pedaqoji kadr hazırlığı və beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində yeni strategiyalara tələb vacib əhəmiyyət kəsb edir. “Marketing xidmətləri bu sahələrdə istiqamətverici və yönləndirici rol oynayır, təhsilin milli mənəvi inkişaf fəaliyyəti ilə oxşarlığını təmin edir. Əlbətdəki, təhsil marketinginin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri günü-gündən artır. Bu artım bir sıra sosial-iqtisadi nəticələrə gətirib çıxarır”. Belə ki, bir neçə xüsusiyyətlər burada əsas götürülür; 1) İnsan kapitalının keyfiyyətinin artması-Təhsil ehtiyacı ilə iqtisadiyyatın tələbləri arasındakı fərqliliyi azaldır, işsizliyi minimuma endirir, müxtəlif yararlı kadrların hazırlanmasını təyin edir. 2) Ali təhsil müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığının artması-Rəqabət qabiliyyətli təhsil məhsulu və doğru ünsiyyət siyasəti daha çox abituriyent cəlb edir, beynəlxalq layihələrdə iştirak fürsətlərini artırır. 3) Regional inkişafın stimullaşdırılması-Regionlarda ali təhsil müəssisələrinin marketing siyasəti gənclərin miqrasiyasını azaldır, yerli iqtisadiyyat üçün müəyyən kadr hazırlığını gücləndirir. 4) İnnovasiya strategiyasının aktivləşməsi-Təhsil bazarının tələblərinin keyfiyyəti elmi tədqiqatlarla aktuallığı artırır, təhsil müəssisəsi-sənaye əməkdaşlığına isə sövq edir.

“Azərbaycanda təhsil sistemində marketing xidmətlərinin səmərəliliyini çoxaltmaq üçün müəyyən addımların atılması önəmlidir:

1. Ali təhsil müəssisələrində ixtisaslı marketing şöbələrinin olması;
2. Təhsil və əmək bazarı və karyera şəbəkəsinin yaradılması;
3. Tələbəyönümlü xidmət mədəniyyətinin sürətləndirilməsi;
4. Digital marketing strategiyalarının tətbiqi yolları”.

Son dövrlərdə marketingin inkişafında və strateji həmlələrin formalaşmasında qərarvermə üçün analitik metodların yenilənməsi əsas amil kimi ön plandadır. “Təhsil marketinginin tətbiqi yeniliyi daha çox təhsil siyasətinin inkişafında marketing alətlərindən məsələn (SWOT, PEST, sorğular, rəqəmsal analitika və s.) istifadə üçün innovativ yanaşma yarada bilər”. Əlbətdəki buda ali təhsil müəssisələrinin təhsil strategiyalarını daha elmi əsaslarla qurulmasını təmin edir.

Nəticə olaraq, marketing xidmətləri təhsil sisteminin çağdaş tələblərə uyğun transformasiyasında vacib məsələ kimi görünməkdədir. Həmin marketing xidmətləri təhsil siyasətinin effektivliyini sürətləndirməklə yanaşı, sosial-iqtisadi ekvivalentliyini stimullaşdırır, rəqabətə dayanıqlı kadr hazırlığını təşkil edir və innovasiya sferasının formalaşmasına təkan

verir. Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası mexanizmində təhsil marketinqinin günü-gündən sürətlənməsi iqtisadi gücün artması üçün vacib şərtlərdən biridir.

METaverse TURİZMİNİN YAYILMASINI MƏHDUDLAŞDIRAN İQTİSADI VƏ TEXNOLOJİ AMİLLƏR

Azər Mehdiyev

doktorant

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

mehdiyev.azer@atmu.edu.az

Açar sözlər: metaverse turizmi, turizm iqtisadiyyatı, virtual səyahət, texnoloji məhdudiyyətlər

Metaverse texnologiyası son illərdə global turizm sektorunda yeni mərhələ kimi qiymətləndirilir. Bu mühit insanların fiziki olaraq səyahət etmədən müxtəlif coğrafiyaları, mədəniyyətləri və tarixi məkanları virtual reallıq vasitəsilə kəşf etməsinə imkan yaradır. Bununla belə, Metaverse turizminin iqtisadi və texnoloji imkanları ilə yanaşı, onun geniş yayılmasını məhdudlaşdıran ciddi amillər də mövcuddur. Bu amillər həm iqtisadi səmərəlilik, həm də texnoloji infrastruktur baxımından özünü göstərir.

İlk növbədə, Metaverse turizmi qabaqcıl texnologiyalara əsaslanır – yüksək sürətli internet bağlantısı, güclü hesablama sistemləri, virtual reallıq (VR) başlıqları və artırılmış reallıq (AR) eynəkləri kimi xüsusi avadanlıqlar tələb olunur. Bu cür texnologiyaların qiymətinin yüksək olması, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və regionlarda geniş yayılmasının qarşısını alır. İnfrastrukturun zəifliyi, sürətli internetin məhdud mövcudluğu və müasir texnoloji avadanlıqlara çıxışın məhdudluğu bu sahədə bərabər imkanların formalaşmasına mane olur.

Digər tərəfdən, Metaverse turizminin iqtisadi səmərəliliyinə təsir edən amillərdən biri onun biznes modelinin hələ tam formalaşmamasıdır. Əksər virtual turizm platformaları hazırda pulsuz və ya çox aşağı ödənişli təcrübələr təklif edir. Lakin bu modellərin uzunmüddətli davamlılığı sual altındadır. Əsas problem istehlakçıların “virtual səyahət” üçün nə qədər ödəniş etməyə hazır olmaları ilə bağlıdır. Məsələn, turistlər Luvr Muzeyinin yüksək keyfiyyətli VR təcrübəsinə görə real biletdən qismən daha az ödəməyə razı olarmı? Əgər bu maraq kifayət qədər güclü deyilsə, platformalar üçün gəlir gətirən mexanizm formalaşdırmaq çətin olacaq. Buna görə də iqtisadi modellərin sınaqdan keçirilməsi və istehlakçı davranışlarının dərin tədqiqi vacibdir.

Metaverse turizminin qarşısında duran digər ciddi məhdudiyyət onun sosial və psixoloji qəbul səviyyəsi ilə bağlıdır. Turizm əsasən insanların real mühitlə, mədəniyyətlə və insanlararası münasibətlərlə təmas qurması üzərində formalaşır. Virtual səyahət təcrübələri isə bu emosional və çoxhissəli (multisensor) əlaqəni tam şəkildə əvəz edə bilmir. Real səyahət zamanı hiss olunan iqlim, təbiət səsləri, yerli yeməklərin dadı və yeni yerlərin təsadüfi kəşfi kimi elementlər virtual reallıqda yalnız məhdud dərəcədə təkrarlana bilər. Bu da istifadəçilərdə “reallıq boşluğu” yaradır və Metaverse turizminin kütləvi qəbuluna mənfi təsir göstərir.

Bununla yanaşı, etik və təhlükəsizlik məsələləri də diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Metaverse platformaları istifadəçilərin davranışı, hərəkətləri və bəzən hətta biometrik məlumatları barədə böyük həcmdə informasiya toplayır. Bu isə məlumat məxfiliyi və kibertəhlükəsizlik risklərini artırır. İstifadəçilərin şəxsi məlumatlarının sızması və ya kommersiya məqsədilə sui-istifadə edilməsi halları cəmiyyətin bu texnologiyalara olan etimadını azalda bilər. Həmçinin hüquqi tənzimləmələrin zəifliyi və beynəlxalq standartların formalaşmaması virtual turizm bazarında qeyri-müəyyənlik yaradır.

Metaverse turizmin iqtisadi vədlərinə baxmayaraq, hazırda turizm sənayesindəki rolunu məhdudlaşdıran əhəmiyyətli məhdudiyyətlər və çətinliklərlə üzləşir. Buna görə də, mövcud həvəsi daha real qiymətləndirmə ilə balanslaşdırmaq vacibdir. Metaverse qabaqcıl texnologiyalara - yüksək sürətli internet bağlantılarına, güclü hesablama sistemlərinə və virtual reallıq (VR) başlıqları və ya artırılmış reallıq (AR) eynəkləri kimi xüsusi avadanlıqlara

əsaslanır. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan regionlarda infrastrukturun və texnologiyaya çıxışın olmaması əsas maneədir. Bütün potensial istifadəçilər yüksək keyfiyyətli immersiv təcrübə üçün lazım olan bahalı avadanlıqlara və sürətli internetə malik deyillər.

Hətta texnologiyanın mövcudluğu problemi aradan qalxsə belə səyahətçilərin virtual təcrübələri real dünya səyahətinin əvəzi və ya tamamlayıcısı kimi qəbul ediləcəyinə zəmanət vermək olmaz. Turizm mahiyyət etibarı ilə maddi, real dünya təcrübələrinə əsaslanır və bir çox istehlakçılar virtual səyahətin dəyərinə şübhə ilə yanaşa bilərlər.

Virtual turizmin əsas məhdudiyyətlərindən biri onun real səyahətin multisensor, emosional və sosial təcrübəsini tam şəkildə təkrarlama bilməməsidir. Turist məkanına səfər təkcə görməli yerlər və səslərlə məhdudlaşmır – yerin atmosferi, iqlimi, yerli sakinlərin davranışı, yeməklərin dadı və yeni yerlərin kəşfinin kortəbiiyyəti mühüm rol oynayır.

Metaversədə turizmin biznes modeli bir çox cəhətdən sübut olunmamış qalır. Qeyri-müəyyənliyin əsas amillərindən biri ödəməyə hazır olmaqdır, yəni istehlakçıların bu cür təcrübələrə nə qədər dəyər verməsi və hansı qiymət modellərinin ən təsirli olmasıdır. Hal-hazırda bir çox virtual turlar pulsuz və ya çox kiçik bir ödəniş üçün təklif olunur. Məsələn, turistlər Luvrda yüksək səviyyəli VR təcrübəsi üçün əhəmiyyətli bir qiymət ödəməyə hazır ola bilərməyi və bu, gəlir əldə etmək üçün kifayət qədər istifadəçi cəlb edə bilərməyi? Turistlərin fiziki olmayan (vasitəçi) təcrübələr üçün ödəniş etmək istəyini yoxlamaq üçün bu sahədə əlavə tədqiqatlara ehtiyac var.

Metaverse məlumat məxfiliyi, təhlükəsizlik və etik məsuliyyət kimi yeni problemləri gündəmə gətirir ki, bu da istifadəçinin qəbulunu məhdudlaşdırma bilər. Virtual turizm platformaları istifadəçi davranışı haqqında geniş məlumatları, bəzi hallarda isə hətta biometrik məlumatları (virtual reallıq cihazlarında sensorlar vasitəsilə) toplayır. Bu, şəxsi məlumatların sızması və ya sui-istifadəsi riskini artırır. Daha mühüm məhdudiyyətlərdən biri real dünyanı həddindən artıq virtual qarşılıqlı əlaqə ilə əvəz etməkdən yarana biləcək sosial və psixoloji təsirlərdir. Bəzi tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, həddindən artıq immersiv virtual mühitlər rəqəmsal asılılıq və psixi sağlamlıq problemləri riskini artırır.

Sosial-psixoloji aspektdən baxıldıqda, Metaverse mühitində uzunmüddətli iştirak insan davranışında müəyyən mənfi dəyişikliklərə gətirib çıxara bilər. Bəzi tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, yüksək dərəcədə immersiv virtual reallıq mühitləri insanlarda reallıqdan uzaqlaşma, sosial təcrid və rəqəmsal asılılıq riskini artırır. Turizmin əsas məqsədi insanların istirahət, sosial əlaqə və mədəni zənginləşmə ehtiyaclarını təmin etmək olduğu halda, bu cür asılılıq formaları ziddiyyətli nəticələr doğura bilər.

Nəticə etibarilə, Metaverse turizminin potensialı böyük olsa da, onun geniş yayılması üçün iqtisadi, texnoloji və sosial çətinliklər kompleks şəkildə həll edilməlidir. İnfrastrukturun inkişafı, cihazların əlçatanlığının artırılması, məlumat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və etik qaydaların müəyyənləşdirilməsi bu sahədə əsas prioritetlər kimi çıxış edir. Yalnız bu istiqamətlərdə ardıcıl islahatlar və innovativ yanaşmalar həyata keçirildiyi təqdirdə, Metaverse turizmi gələcəyin dayanıqlı və inklüziv turizm modeli kimi formalaşa bilər.

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYALARI: ÇAĞIRIŞLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Baxış Ələsgərov

dosent

**Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filiali
elesgerov.adpu@mail.ru**

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, iqtisadi strategiya, innovasiya

Azərbaycan Respublikası uzunmüddətli inkişaf strategiyasında dayanıqlı iqtisadi artım və milli resursların balanslı istifadəsi prinsiplərinə əsaslanır. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, insan kapitalının inkişafı, yaşıl enerjiyə keçid və regional bərabərliyin təmin edilməsi əsas istiqamətlər kimi müəyyən edilmişdir.

Dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün əsas şərtlərdən biri iqtisadi diversifikasiyanın dərinləşdirilməsidir. Uzun müddət neft gəlirlərindən asılılıq iqtisadi sabitlik üçün risk faktoru kimi dəyərləndirilmiş, buna görə də son illərdə qeyri-neft sektorunun – xüsusilə kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya texnologiyaları və sənaye sahələrinin – inkişafına dövlət səviyyəsində dəstək verilmişdir. Qeyri-neft ixracının artımı, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, innovativ biznes mühitinin formalaşdırılması bu istiqamətdə əsas nailiyyətlərdəndir.

İqtisadiyyatın dayanıqlılığını təmin edən digər vacib istiqamət yaşıl iqtisadiyyat və ekoloji tarazlıq siyasətidir. Azərbaycan “yaşıl enerji” təşəbbüslərinin reallaşdırılması baxımından regionda aparıcı mövqeyə malikdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında “yaşıl enerji zonaları”nın yaradılması, günəş və külək enerjisi potensialından istifadə edilməsi bu istiqamətdə mühüm addımdır. Eyni zamanda, ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqi və tullantıların azaldılması üzrə layihələr iqtisadi inkişafı ekologiya arasında tarazlığın qorunmasına xidmət edir.

Rəqəmsallaşma və innovasiya dayanıqlı inkişafın digər mühüm sütunlarıdır. “Rəqəmsal transformasiya konsepsiyası” çərçivəsində elektron idarəetmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi və startap ekosisteminin dəstəklənməsi iqtisadi səmərəliliyi artırır. Bu, həmçinin gənclərin elmi-tədqiqat fəaliyyətinə cəlb edilməsini və innovativ iqtisadi düşüncənin formalaşmasını stimullaşdırır.

Dayanıqlı inkişaf strategiyasının uğurlu icrası üçün insan kapitalının inkişafı da həlledici rol oynayır. Təhsil sisteminin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, peşə təhsilinin gücləndirilməsi və əmək bazarının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması iqtisadi davamlılığın əsas sosial dayaqlarıdır. Dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilən təhsil və məşğulluq islahatları bu məqsədə xidmət edir.

Bununla yanaşı, qlobal iqtisadi mühitdə baş verən proseslər – enerji bazarındakı dəyişikliklər, inflyasiya təzyiqləri, ərzaq təhlükəsizliyi problemləri və texnoloji transformasiyalar – Azərbaycan üçün həm çağırış, həm də yeni imkanlar yaradır. Bu baxımdan iqtisadi təhlükəsizlik, rəqabətqabiliyyətli ixrac siyasəti və milli innovasiya sisteminin inkişafı strateji əhəmiyyət daşıyır.

Ümumilikdə, Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyası ekoloji, iqtisadi və sosial prioritetlərin vəhdətinə əsaslanır. Qarşıdakı illərdə ölkənin məqsədi yalnız iqtisadi artımı deyil, eyni zamanda onun keyfiyyətini – yəni bərabər bölgü, ekoloji məsuliyyət və sosial rifahı təmin etməkdir. Bu istiqamətdə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, yaşıl maliyyələşmə mexanizmlərinin tətbiqi və regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılması mühüm perspektivlər açaır.

Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyası milli iqtisadiyyatın müasir çağırışlara uyğun adaptasiyasını təmin edir. Diversifikasiya, rəqəmsallaşma, yaşıl enerji, sosial rifah və insan kapitalının inkişafı istiqamətində görülən tədbirlər ölkənin uzunmüddətli iqtisadi

təhlükəsizliyini möhkəmləndirir. Gələcəkdə bu siyasətin əsas məqsədi ekoloji sabitliyi qoruyaraq iqtisadi artımın keyfiyyətini yüksəltmək və cəmiyyətin rifah səviyyəsini davamlı şəkildə artırmaqdır .

KƏND YERLƏRİNDƏ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Barat Mirzəzadə
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
baratmirzade24@gmail.com

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, struktur və institutsional problemlər, aqrar sektorun modernləşdirilməsi, kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf

Kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf ölkənin ümumi inkişaf strategiyalarında xüsusi və vacib yer tutur. Kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafı yalnız məhsuldarlığın əldə edilməsi ilə deyil, o cümlədən təhsil, səhiyyə və infrastruktur imkanlarının genişləndirilməsi ilə də sıx bağlıdır. Bildiyimiz kimi ölkəmizdə əhalinin çox hissəsi şəhərlərdə yaşayır. Bunu aşağıdakı cədvəldə də aydın şəkildə görmək olar.

Cədvəl 1: Azərbaycanda kənd və şəhər əhalisi statistikasısı (1999–2024).

İl	Ümumi əhali (nəfər)	Şəhər əhalisi (nəfər)	Kənd əhalisi (nəfər)	Şəhər payı (%)	Kənd payı (%)
1999	7 953 400	4 064 300	3 889 100	51,1	48,9
2009	8 922 400	4 739 100	4 183 300	53,1	46,9
2019	9 951 400	5 440 300	4 511 100	54,7	45,3
2020	9 974 000	5 476 800	4 497 200	54,9	45,1
2021	10 026 100	5 494 400	4 531 700	54,8	45,2
2022	10 063 300	5 502 500	4 560 800	54,7	45,3
2023	10 127 100	5 527 200	4 599 900	54,6	45,4
2024	10 180 800	5 547 800	4 633 000	54,5	45,5

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi. <https://www.stat.gov.az/>

Cədvəldən də göründüyü kimi 1999–2024-cü illər ərzində Azərbaycanın ümumi əhalisi davamlı olaraq artmışdır. Bu illər ərzində şəhər əhalisinin sayı kənd əhalisinə nisbətən daha sürətlə yüksəlmişdir. Nəticədə şəhər əhalisinin ümumi əhalidəki payı artmış və kənd əhalisinin payı isə bir qədər azalmışdır. Bu dəyişikliklər ölkədə şəhərləşmə prosesinin güclənməsini və şəhərlərdə sosial-iqtisadi imkanların daha çox cəlbədicisi olmasını aydın şəkildə ifadə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə şəhər əhalisinin artım tempində nisbətən cüzi azalma müşahidə olunur. Kənd əhalisinin sayı azalsada, son illərdə ümumi payda müəyyən qədər azda olsa artım müşahidə edilir. Bu da urbanizasiyanın təbii nəticəsidir.

Kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafında müxtəlif struktur və institutsional problemlər mövcuddur. Bunların bəzilərini qeyd edək:

1. Yüksək asılılıq və mono-sektorlu məşğulluq. Çox sayda kənd sakini yalnız kənd təsərrüfatı ilə məşğuldur, amma kənd təsərrüfatında gəlirlilik aşağı, mövsümlük yüksəkdir. Kiçik torpaq sahələrində və fərdi təsərrüfatlarda resurs və investisiya çatışmazlığı kənd təsərrüfatını gəlirsiz edir. Eyni zamanda, kəndlərdə xidmət və emal sektorları zəif inkişaf edib. Bu da kəndlərdə alternativ məşğulluq və gəlir mənbələrinin məhdudluğuna səbəb olmuşdur.

2. Yoxsulluq və gəlir bərabərsizliyi. Rəsmi statistikaya görə, ümumi yoxsulluq faizi – son onilliklərdə ciddi şəkildə azalsa da, kəndlərlə şəhərlər arasında sosial-iqtisadi bərabərsizlik qalmaqda davam edir. Kənd təsərrüfatı sektoru ilə məşğul olan fərdi təsərrüfatların kiçikliyi, texniki-material bazalarının zəifliyi, bazar əlaqələrinin məhdudluğu kəndlilərin gəlirlərini qeyri-sabit edir və onları yoxsulluq riskinə daha həssas edir.

3. İnfrastruktur və sosial xidmətlərin çatışmazlığı. Kənd yerlərində su təminatı, suvarma sistemləri, müasir texnika və kənd təsərrüfatı texnologiyaları bəzən yetərli olmur. Bu da məhsuldarlığı və kənd təsərrüfatının rentabelliğini azaldır. Kəndlərdə emal müəssisələrinin az olması kənd məhsullarının emal olunmadan bazarlara çıxmasına səbəb olur ki, bu da qiymətə, gəlirə və bazar rəqabətinə mənfi təsir göstərir.

4. İqtisadi diversifikasiyanın və əlavə məşğulluq imkanlarının çatışmazlığı. Kənd təsərrüfatı həmişə sabit və yüksək gəlir mənbəyi deyildir. Mövsümlük, iqlim dövrləri, bazar qiymətləri kənd təsərrüfatından asılı yaşayan kənd ailələri üçün ciddi şəkildə risk yaradır. Əgər kəndlərdə aqro-emal, kənd biznesi, kənd turizmi, xidmət və digər qeyri-fermer sektorları inkişaf etməsə demək olar ki, kəndlər mono-fermer iqtisadiyyatına bağlanmış qalacaq və bu da uzunmüddətli baxımdan kəndlərin davamlı inkişafını çətinləşdirəcək.

5. Regional bərabərsizlik və iqlim, təbii şərtlərdən asılılıq. Azərbaycanın müxtəlif regionlarında kənd təsərrüfatı imkanları, suvarma, torpaq məhsuldarlığı və bazar infrastrukturunun səviyyəsi fərqlidir. Bu da regionlar arasında müəyyən qədər sosial-iqtisadi bərabərsizlik yaradır.

Kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün aşağıdakı yanaşmalar və strategiyalar vacibdir. Vurğulamaq lazımdır ki, bu yanaşmalar həm dövlət və həm də özəl sektor tərəfindən həyata keçirilməlidir.

1. Aqrar sektorun modernləşdirilməsi və kənd təsərrüfatının effektivliyinin artırılması tədbirləri. Torpaq parçalanmasının çox kiçik sahələrə bölünməsi yerinə, kooperativləşmə və kollektiv şəkildə formalaşmış fermer birlikləri yaradılması təşviq olunmalıdır. Bu, emal və bazara çıxış üçün də əlverişli şərait yaradacaqdır. Həmçinin, suvarma sistemləri, su anbarları, müasir kənd texnikası, torpaq meliorasiyası və gübrə təminatı kimi investisiyalar artırılmalıdır. Bu, məhsuldarlığın və məhsul rentabelliyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olacaqdır. Digər tərəfdən kənd məhsullarının xam halda bazara çıxarılması yerinə, emal müəssisələri yaradılmalı və əlavə dəyər zənciri qurulmalıdır. Bu kəndlilərin gəlirlərini artıracaqdır.

2. Kəndlərdə qeyri-fermer məşğulluq və alternativ gəlir mənbələrinin formalaşdırılması. Kəndlərdə kənd turizmi, ekoloji turizm, kiçik və orta sahibkarlıq, sənətkarlıq, kənd xidmətləri kimi sahələr inkişaf etdirilə bilər. Bu kəndlərin mono-fermer iqtisadiyyatından çıxmasına və gəlirlərin şaxələnməsinə kömək edəcəkdir.

3. Sosial infrastrukturun və xidmətlərin təkmilləşdirilməsi. Kəndlərdə su, suvarma, meliorasiya, elektrik və yolların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması kəndlərin ictimai həyatını daha da yaxşılaşdırır və kəndlərdən şəhərlərə köçü azaldacaqdır. Təhsil, səhiyyə, mədəni-ictimai xidmətlərin kəndlərə çatdırılması gənclərin, ailələrin kənddə qalmasını təşviq edəcəkdir.

4. Dövlət siyasəti, strategiyalar və dəstək mexanizmlərinin artırılması. Dövlətin regionlar üzrə sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını kəndləri nəzərə alaraq genişləndirməsi olduqca vacibdir. Kənd təsərrüfatında emal sənayesinə, kooperativlərə, kənd müəssisələrinə prioritet vermək lazımdır. Həmçinin, kiçik fermerlərə kredit, təlim və texniki dəstək xidmətlərinin göstərilməsi genişləndirilməlidir.

Kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf yalnız iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşdırılması ilə bağlı deyil, bu həm də əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial infrastrukturun gücləndirilməsi və müasir texnologiyaların tətbiqi ilə bağlıdır. Qeyd olunan problemlərin həlli və perspektivlərin reallaşdırılması üçün həm dövlət dəstəyi, həm də yerli təşəbbüslər vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, gələcəkdə də kənd yerlərinin inkişafı, ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm hissəsi olaraq qalacaqdır.

İLHAM ƏLİYEV DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASI

Emil Qasimov
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dillər Universiteti
90qasimov@mail.ru

Açar sözlər: Dövlət Proqramı, inkişaf, integrasiya, islahat

Sovetlər Birliyinin dağılmasından sonra müstəqil Azərbaycan Respublikası öz suveren iqtisadi siyasətini fərqli istiqamətlərdə həyata keçirməyə başladı. Əsas problem uzun müddət mövcud olan planlı təsərrüfatdan bazar iqtisadiyyatına keçid idi. Bu mərhələ çətin olsa da məqsəd dünya iqtisadiyyatına integrasiya etmək idi.

Müstəqilliyin ilk illərində (1991-1993) dövlət idarəçiliyində olan özbaşnalıq, xaos və kobud səhvlər iqtisadi sahədə problemləri daha da dərinləşdirmişdir. Lakin, Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra respublikada geniş islahatların həyata keçirilməsinə start verildi. Məhz ümummilli liderin uzaqgörən və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində 1996-cı ildən etibarən Azərbaycanda əsaslı yüksəlişin bünövrəsi qoyuldu. Ardınca beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən edilən maddi yardımlar Azərbaycana investisiya axının güclənməsinə, iqtisadi integrasiyanın dərinləşməsi və s. kömək etdi. Aparılan islahatların strateji xəttini özəl bölməni inkişaf etdirmək və bununla dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadi sistemi əsasında iqtisadiyyatı formalaşdırmaq idi. Ümummilli Lider H.Əliyev tərəfindən aparılan uğurlu sosial-iqtisadi tədbirlərin fonunda respublikamızda dayanıqlı inkişaf modelinin təşəkkül tapmasına şərait yaranmış, bununla yanaşı regional bazarlar sistemi və rəqabət mühiti formalaşmışdır.

İqtisadi intibah dönəmi H.Əliyevin adı ilə bağlı olsada ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol dövlət başçısı İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu siyasətin nəticəsidir. Məhz İ.Əliyevin iqtisadi inkişaf modeli Azərbaycanın ümumi siyasətinin tərkib hissəsidir.

Müasir dövrdə global iqtisadi və siyasi proseslər dövlətlərin inkişaf prioritetlərini yenidən müəyyənləşdirməyi zəruri edir. 2003-cü ildən etibarən isə yeni sosial-iqtisadi inkişaf model keçidinə start verildi. İ.Əliyev hakimiyyətinin iqtisadi kurs istiqamətində ilk proqram 2004-cü il 11 fevral tarixli 24 nömrəli “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)” qəbul edilməsi oldu. Məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində respublikada 27,5 mindən çox yeni müəssisə yaradılmış, yoxsulluğun səviyyəsi 13,2%-dək azalmış, həmçinin sənaye istehsalı 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 25,2% artmışdır.

Ölkə prezidenti tərəfindən sosial-iqtisadi sahədə növbəti addım 14 aprel 2009-cu ildə N80 sayılı fərman ilə imzalanmış “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının” təsdiqi oldu. Proqramın əsas məqsədi qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhəlinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən sosial-iqtisadi sahədə sonrakı addım 27 fevral 2014-cü ildə N118 sayılı fərman ilə imzalanmış “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” qəbul olundu. Proqramın qəbul edilməsi istiqamətində dövlətin konkret hədəfləri -1) qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməklə, yeni istehsal sahələrini formalaşdırmaq; 2) iqtisadi inkişafı sürətləndirməklə, ümumi daxili məhsul tempini yüksəltmək; 3) regionlarda daimi məşğulluğu genişləndirmək və inkişaf mühitini yaxşılaşdırmaq; 4) yeni sahibkarlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını stimullaşdırmaq; 5) ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına səmərəli integrasiyasını təmin etmək; 6) bütün sosial-iqtisadi sektorda islahatların davam etdirilməsi. Azərbaycanın əldə etdiyi uğurlar Dünya Bankının “Doing Business 2019” hesabatına görə Azərbaycan əvvəlki illə

müqayisədə reytingdə 32 pillə irəliləyərək, 57-ci yerdən 25-ci pilləyə yüksəlib. Dövlətin dəstəyi ilə proqram çərçivəsində qəbul edilmiş iqtisadi və sosial sferada nəzərdə tutulan layihələr biznes mühitinin fəaliyyətinə mühüm önəm verməklə məşğulluq səviyyəsini artırır və əhalinin sosial rifahını yüksəltməyə və insan kapitalını gücləndirməyə yönəlmiş kompleks tədbirlər sistemini əhatə edir.

Sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətində 2019-2023-cü illəri əhatə edən ümummilli əhəmiyyətli dördüncü dövlət proqramı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyev tərəfindən 29 yanvar 2019-cu il 500 sayılı fərman ilə imzalanmışdır. Proqramın qəbulunda əsas məqsəd regionların sosial-iqtisadi inkişafını təmin etməklə yanaşı hər bir bölgədə yaşayış səviyyəsini yüksəltmək və regionlararası inkişaf fərqlərini azaltmaqla yanaşı əhalinin sosial rifahını artırmaqdır. Proqram çərçivəsində müəyyən edilmiş hədəfləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: 1) regionlarda infrastrukturun keyfiyyətini artırmaqla vətəndaş məmnunluğunu təmin etmək; 2) qeyri-neft sektorunun inkişafı, yeni sənaye və emal müəssisələrinin yaradılması, sahibkarlığın təşviqi, investisiyaların artırılması; 3) iş yerlərinin yaradılması, məşğulluğun artırılması və sosial müdafiənin gücləndirilməsi; 4) insan kapitalının və sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi; 5) iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, yaşıl iqtisadiyyata keçid, regionlararası fərqlərin azaldılması, bölgələrin davamlı inkişafını təmin etmək. Regionlarda yerli iqtisadi potensialı gücləndirməklə sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olmaq. Dövlət proqramının icrası dövründə xarici ticarətin coğrafiyasıda genişlənməmişdir. Sevincli hal kimi onuda qeyd etmək istəyirəm ki, Qarabağın işğaldan azad olunmuş ərazilərində genişmiqyaslı dirçəliş proqramının həyata keçirilməsinə start məhz bu dövrə təsadüf etmişdir. Məhz 2022-ci il noyabrın 16-da “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı” qəbul edildi (2). Qəbul edilmiş proqramların təməlinin əsasını iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, özəl sektorun gücləndirilməsi və sosial problemlərin həlli istiqamətində qəbul olunan islahatların həlli durur. Bu Dövlət proqramları çərçivəsində görülmüş genişmiqyaslı layihələr regionların qarşıdakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Bütün bunlar fonunda əhalinin rifahının məmnunluğu vacib element kimi götürülür.

2021-ci il 2 fevral tarixində İ.Əliyev tərəfindən imzalanmış sərəncama əsasən, “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədi təsdiq edilmişdir. Sənəddə Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni sahədə artımın güclənməsi, yoxsulluğun azaldılması və gələcəkdə yüksək rifahı özündə əks etdirən cəmiyyətə keçid üçün əsaslı islahatların aparılması tələb olunur. Sənəd özündə beş əsas prioritet istiqamət müəyyən və 2021-2030-cu illəri əhatə edən strateji mərhələ üçün yol xəritəsi rolunu özündə ehtiva edir: 1) dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat; 2) dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət; 3) rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı; 4) işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış; 5) təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi. Məhz on il üçün nəzərdə tutulan Milli Prioritet Azərbaycanın sosial-iqtisadi vektorunu müəyyən edir.

Beləliklə, qəbul olunmuş dövlət proqram və sənədləri ölkəni dayanıqlı, sosial və innovasiyaya əsaslanan inkişaf modelinə doğru yönəldir. Təkcə 2021-2025-ci il dövründə sosial sahədə müşahidə olunan dəyişikliklər göstərir ki, dövlətin siyasəti tədricən sosial yönümlü və inklüziv iqtisadiyyat modelinə keçidi təmin edir.

POSTNEFT DÖVRÜNDƏ İQTİSADI TRANSFORMASIYA: AZƏRBAYCAN MODELİ VƏ REALLIQLAR

Etibar Musayev
dosent
Gəncə Dövlət Universiteti
etibaradiloglu@mail.ru

Açar sözlər: texnologiya, transformasiya, makroiqtisadi, diversifikasiya, qeyri-neft

XXI əsrin müasir mərhələsi dünya iqtisadiyyatında yeni çağırışlarla səciyyələnir. Bu çağırışların mərkəzində enerji resurslarının taleyi, onların dünya bazarındakı qiymət dinamikası və alternativ enerji mənbələrinin inkişafı dayanır. Əgər XX əsr “neft əsri” kimi tarixə düşmüşdürsə, XXI əsrin ikinci onilliyindən sonra artıq “postneft dövrü” anlayışı daha aktual olmuşdur. Bu dövr iqtisadiyyatını neft və qaz kimi təbii resurslara söykəmiş dövlətlər üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Onlardan biri də Azərbaycandır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müstəqilliyin ilk illərindən inkişaf trayektoriyası əsasən neft amili ilə bağlı olmuşdur. Xüsusilə “Əsrin müqaviləsi”ndən sonra ölkəyə daxil olan xarici investisiyalar, neft ixracından əldə edilən valyuta axınları, Dövlət Neft Fondu vasitəsilə yönəldilən maliyyə resursları ölkənin makroiqtisadi sabitliyini və sürətli inkişafını təmin etmişdir. Lakin dünya bazarında neftin qiymətində baş verən kəskin dəyişikliklər, həmçinin bərpa olunan enerji texnologiyalarının yüksəlişi Azərbaycan üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyası məsələsini strateji zərurətə çevirmişdir.

Beləliklə, “postneft dövründə iqtisadi transformasiya” anlayışı Azərbaycan üçün yalnız iqtisadi yox, həm də siyasi, sosial və strateji əhəmiyyət daşıyan bir prioritet kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Azərbaycanın postneft dövründə iqtisadi transformasiya siyasəti bir neçə əsas istiqamət üzərində qurulmuşdur:

1. Qeyri-neft sektorunun inkişafı – Dövlətin qəbul etdiyi strateji sənədlər (o cümlədən “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” Konsepsiyası və “Strateji Yol Xəritələri”) qeyri-neft sektorunu inkişafın aparıcı xətti elan etmişdir. Burada kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, informasiya texnologiyaları, turizm və logistika kimi sahələr xüsusi prioritet daşıyır.

2. İnsan kapitalının gücləndirilməsi – Neft gəlirləri hesabına təhsil, səhiyyə və sosial infrastrukturun inkişafı ölkədə yeni nəsil peşəkar kadrların yetişdirilməsi üçün baza yaratmışdır. Çünki postneft dövrünün ən böyük sərvəti artıq neft deyil, bilik və texnologiyadır.

3. Regionların inkişafı – İqtisadiyyatın yalnız Bakı ilə məhdudlaşmaması üçün regional inkişaf proqramları həyata keçirilmişdir. Bu prosesdə xüsusilə işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonaları yeni imkanlar məkanı kimi çıxış edir.

4. Enerji mənbələrinin diversifikasiyası – “Yaşıl enerji” siyasəti Azərbaycan üçün postneft dövrünün mühüm hədəflərindəndir. Qarabağda və Naxçıvanda günəş və külək elektrik stansiyaları layihələri artıq reallaşmaqdadır.

5. İnnovasiya və rəqəmsallaşma – Elektron hökumət, startap ekosistemi, İKT sahəsində klasterlərin inkişafı iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmağa yönəlmişdir.

Azərbaycanın postneft dövrü modeli müsbət nəticələrlə yanaşı, müəyyən çətinliklərlə də üzləşir:

Neftdən tam asılılığın aradan qalxmaması. Dövlət büdcəsi və ixrac hələ də əsasən neft gəlirlərinə bağlıdır. Qeyri-neft ixracı artsa da, hələ lazımi həcmdə deyil.

İnstitusional islahatların sürəti. Biznes mühitinin tam liberallaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi sahəsində hələ də işlər davam edir.

Qlobal iqtisadi risklər. Pandemiya, müharibələr və geosiyasi gərginliklər Azərbaycan kimi açıq iqtisadiyyata malik ölkələrin sabitliyinə təsir göstərir.

İnnovasiya mühitinin zəifliyi. Startapların inkişafı üçün müəyyən addımlar atılsa da, dünya təcrübəsi ilə müqayisədə hələ ilkin mərhələdədir.

Azərbaycan üçün postneft dövrünün ən mühüm reallıqlarından biri də işğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi potensialıdır. Bu bölgələrdə kənd təsərrüfatı, bərpa olunan enerji, turizm və logistika sahələri üzrə geniş imkanlar mövcuddur. “Ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” konsepsiyaları burada tətbiq edilir, bu isə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının transformasiya modelini gücləndirir.

Qarabağ həm də Azərbaycanın “yaşıl enerji zonası” elan olunmuşdur. Bu, gələcəkdə ölkənin neftdən asılılığını azaltmaqla yanaşı, yeni ixrac potensialı da yaradacaqdır. Postneft dövründə iqtisadi transformasiya cəmiyyətin sosial rifahına da təsir göstərmişdir. Yoxsulluq səviyyəsinin azalması və orta təbəqənin genişlənməsi müşahidə olunmuşdur. Əhəlinin təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxışı yaxşılaşmışdır.

İnfrastruktur layihələri regionlarda həyat keyfiyyətini yüksəltmişdir. Bununla belə, gələcəkdə sosial bərabərsizliklərin dərinləşməməsi, əhəlinin məşğulluq imkanlarının artırılması və gənclərin innovativ sahələrdə öz potensialını reallaşdırması mühüm prioritet olaraq qalır.

Azərbaycanın postneft dövründə iqtisadi transformasiyası hələ davam edən bir prosesdir. Qarşıdakı illər üçün əsas perspektivlər bunlardır:

1. Qeyri-neft ixracının artırılması və dünya bazarlarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi;
2. “Yaşıl iqtisadiyyat” modelinin gücləndirilməsi və karbon neytrallığına yaxınlaşmaq;
3. İKT və innovasiya sahəsində rəqabətqabiliyyətli ekosistemin yaradılması;
4. İnsan kapitalının inkişafına daha böyük sərmayələrin qoyulması;
5. Regional bərabər inkişafın təmin olunması.

Postneft dövründə iqtisadi transformasiya Azərbaycan üçün həm çağırış, həm də tarixi fürsətdir. Azərbaycan modeli hibrid xarakter daşıyır: bir tərəfdən neftdən əldə olunan gəlirlər diversifikasiya üçün investisiya mənbəyi rolunu oynayır, digər tərəfdən isə innovasiya və insan kapitalı əsasında yeni iqtisadi fəlsəfə qurulur.

Bu transformasiya prosesi qlobal iqtisadi meyillərə uyğun olaraq davam edəcək və ölkənin gələcək inkişafının əsas təminatçısı olacaqdır. Azərbaycanın qarşıdakı illərdə qarşısına qoyduğu əsas məqsəd yalnız neftdən asılılığı aradan qaldırmaq deyil, həm də rəqabətqabiliyyətli, innovativ və dayanıqlı iqtisadiyyat yaratmaqdır.

ÖLKƏ TURİZMİNİN İNKİŞAFINA MÖVSÜMİLİK AMİLİNİN TƏSİRİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Fərid Xankişiyev
dosent
Riad Ağayev
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
ferid_khan@mail.ru
r.agayev2306@gmail.com

Açar sözlər: mövsümi asılılıq, turizm, məşğulluq

Turizm sahəsi müasir dövrdə global iqtisadiyyatın ən dinamik inkişaf edən istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Bu sahə bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda, iqtisadi artımın və regionların sosial inkişafının mühüm mənbəyinə çevrilmişdir. Azərbaycanın təbii, tarixi və mədəni potensialı turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar yaratsa da, bu sahənin qarşısında duran əsas çağırışlardan biri mövsümi asılılıqdır. Mövsümi asılılıq turizm fəaliyyətinin ilin müəyyən fəsillərində artması, digərlərində isə azalması ilə xarakterizə olunur. Bu hadisə həm gəlirlərə, həm də məşğulluğa birbaşa təsir göstərərək sektorun davamlı inkişafını çətinləşdirir.

Mövsümi asılılıq, turizm tələbatının və turist axınının fəsillər üzrə dəyişməsi ilə bağlı olan iqtisadi hadisədir. Azərbaycan iqlim şəraitinə görə dörd fəsilli ölkədir və bu da turizm fəaliyyətinə müəyyən dövrlərdə üstünlük yaradır. Yay aylarında (iyun–sentyabr) əsasən dənizkənarı və dağ istirahəti turizmi üstünlük təşkil edir. Nabran, Lənkəran, Qəbələ və Qusarda yerləşən istirahət mərkəzləri bu dövrdə ən çox turist qəbul edən rayonlardır. Qış mövsümündə isə (dekabr–fevral) Şahdağ və Tufandağ kimi dağ-xizək mərkəzləri fəaliyyətin əsas istiqamətlərinə çevrilir. Bahar və payız fəsillərində turist axını azalır, bu da turizm obyektlərinin doluluq səviyyəsinə və gəlirlərinə mənfi təsir göstərir.

Mövsümi asılılığın yaranmasına iqlim amilləri ilə yanaşı, təhsil tətili dövrləri, beynəlxalq tədbirlər, nəqliyyat qiymətləri və turizm infrastrukturunun qeyri-bərabər paylanması da təsir edir.

Mövsümlilik turizm sektorunda bir sıra iqtisadi və sosial problemlər yaradır:

- Gəlirlərin qeyri-sabitliyi - turizm müəssisələrinin gəlirləri fəsillərə görə ciddi dəyişir, bu da biznes planlaşdırmanı çətinləşdirir;

- Məşğulluq problemləri - bir çox turizm işçiləri yalnız mövsüm dövründə işlə təmin olunur və bu da əmək bazarında qeyri-sabitliyə səbəb olur;

- İnfrastrukturun boş qalması - otellər, restoranlar və istirahət mərkəzləri bəzi aylarda tam yüklə işləmədiyi üçün xərclər artır;

- Qiymət dalğalanmaları - mövsüm dövründə xidmət qiymətlərinin artması həm yerli, həm də xarici turistlərin xərclərini artırır.

- İqtisadi sabitliyə təsir - turizmdən asılı regionlarda gəlir mövsüm xaricində azalır və bu, yerli iqtisadiyyatda durğunluq yaradır.

Mövsümi asılılığı tamamilə aradan qaldırmaq mümkün olmasa da, onun mənfi təsirlərini minimuma endirmək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilə bilər. Əvvəla, ilboyu fəaliyyət göstərə bilən turizm növlərinin inkişafı vacibdir. Buraya mədəni turizm, ekoturizm, sağlamlıq və müalicə turizmi daxildir. Məsələn, Naftalan və Qalaaltı kimi sanatoriya mərkəzləri ilboyu turist qəbul edə bilər.

Bundan başqa, müxtəlif istiqamətli tədbirlər turizminin inkişafı mövsüm xaricində də turist axını yarada bilər. Konfranslar, beynəlxalq festivallar və idman yarışları bu baxımdan böyük potensiala malikdir. Marketinq strategiyalarının gücləndirilməsi də mühüm rol oynayır – mövsüm xaricində endirimlər, xüsusi tur paketləri və reklam kampaniyaları turist cəlb etmək

üçün effektiv vasitədir. Həmçinin, regionların ixtisaslaşması və turizm məhsullarının şaxələndirilməsi vacib amillərdəndir. Dağlıq, sahil, kənd və şəhər turizminin paralel inkişafı turist axını ilin bütün dövrlərinə bölüşdürə bilər.

Nəticə etibarilə, mövsümi asılılıq Azərbaycanın turizm sektorunun qarşısında duran ən ciddi iqtisadi problemlərdən biridir. Bu hadisə turizm müəssisələrinin gəlirliliyinə, iş yerlərinin sabitliyinə və xidmət sektorunun davamlı inkişafına mənfi təsir göstərir. Lakin düzgün planlaşdırma, alternativ turizm növlərinin təşviqi, infrastrukturun müasirləşdirilməsi və marketinq fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi nəticəsində bu asılılığın təsiri əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər.

AZƏRBAYCAN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA İNSAN KAPİTALININ ROLU VƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR

Fərid Xankişiyev
dosent
Lənkəran Dövlət Universiteti
ferid_khan@mail.ru

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, integrasiya, süni intellekt, avtomatlaşdırma, innovasiya

XXI əsrdə ölkələrin rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edən əsas faktor artıq yalnız təbii sərvətlər və fiziki kapital deyil, bilik, bacarıq, yaradıcılıq və innovasiya potensialına malik insan resurslarıdır. Bu baxımdan insan kapitalı ölkənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının mərkəzində dayanır. Qloballaşma, rəqəmsal transformasiya, süni intellekt, avtomatlaşdırma və innovasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı iqtisadiyyatın strukturunu daim dəyişir. Bu mürəkkəb proseslərdə ölkələrin inkişaf tempini müəyyən edən əsas amil insanın özü, onun bilik səviyyəsi, yaradıcı düşüncəsi, sosial adaptasiya imkanları və idarəetmə qabiliyyətidir. Bu gün dünya iqtisadiyyatında 60%-ə yaxın dəyər insan kapitalının hesabına formalaşır. İnsan kapitalı iqtisadi artıma bir neçə kanal vasitəsilə təsir edir.

Məhsuldarlığın artması.Yüksək ixtisaslı kadr daha az resursla daha çox dəyər yaradır. Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun son illərdə artım templəri bunu açıq göstərir.

İnnovasiya və texnoloji yeniliklər.Yeni biznes modelləri, rəqəmsal həllər, startaplar, avtomatlaşdırma sistemləri yüksək bilik tələb edir. İnsan kapitalının güclü olduğu mühitdə innovasiya dinamikası da yüksək olur.

Sosial səmərəlilik və institusional keyfiyyət. İnsan kapitalı inkişaf etdikcə idarəetmə keyfiyyəti artır, korrupsiyaya meyl azalır, şəffaflıq yüksəlir, sosial institutlar güclənir.

Sosial kapitalın formalaşması.Yüksək təhsilli və mədəni cəmiyyət daha güclü sosial əlaqələr, etimad mühiti və əməkdaşlıq yaradır. Sosial kapital isə iqtisadi inkişafın vacib şərtidir.

Son onillikdə Azərbaycan iqtisadiyyatı böyük inkişaf yolu keçib. Təhsil, elm, səhiyyə, sosial müdafiə və əmək bazarı sahələrində aparılan islahatlar ölkənin uzunmüddətli dayanıqlı inkişafını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu çərçivədə dövlət tərəfindən bir sıra sistemli addımlar atılır:

● Təhsil islahatları :

- Yeni təhsil standartları, STEAM mərkəzləri, məktəblərin rəqəmsallaşdırılması ;
- Ali təhsildə beynəlxalq akkreditasiyaların genişləndirilməsi, modernizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi ;
- “Gənclərin xarici ölkələrdə təhsili” proqramının bərpası ;

● Elm və innovasiya infrastrukturu :

- Texnoparklar, startap ekosistemi, innovasiya agentlikləri ;
- Elm-təhsil-istehsalat əlaqələrinin gücləndirilməsi ;
- Süni intellekt, biotexnologiya, aqrar innovasiyalar üzrə yeni istiqamətlərin təşkili ;

● Sosial rifah və insan inkişafı :

- Ailə, sosial müdafiə, məşğulluq və sağlamlıq sahəsində institusional islahatlar ;
- Rəqəmsal xidmətlər və elektron hökumət sistemləri ;
- Gənclərin məşğulluğu və sahibkarlığın dəstəklənməsi ;

Dünya iqtisadiyyatında radikal dəyişikliklər baş verir: süni intellektin yüksəlişi, rəqəmsal transformasiya, yaşlanma tendensiyası, iqlim dəyişikliyi, əmək bazarında avtomatlaşma prosesləri. Bu dəyişikliklər Azərbaycan üçün həm imkanlar, həm də çətinliklər yaradır. Gəlin, yeni çağırışların əsas istiqamətlərinə nəzər salaq.

1. Kadrlarla bağlı yeni tələblər. Süni intellekt, data analitikası, kibertəhlükəsizlik və rəqəmsal idarəetmə kimi sahələrdə kadr hazırlığı hələ də tam ehtiyacı qarşılamır.

Avtomatlaşdırma dövründə yeni bacarıqlar tələb olunur ki, onlardan bəzilərini qeyd edə bilərik: kritik düşüncə, problemin həlli, komanda işi, digital literacy (rəqəmsal savadlılıq), emosional intellekt və s.

2. Əmək bazarının transformasiyası. Avtomatlaşma və robotlaşma bir çox klassik peşələrin əhəmiyyətini azaldır. Dünya İqtisadi Forumunun proqnozlarına görə, yaxın illərdə bir çox sahələrdə iş yerləri yox olacaq, lakin yeni peşələr yaranacaq. Azərbaycan üçün əsas vəzifə — işçi qüvvəsini bu keçidə hazırlamaqdır.

3. Elmin iqtisadiyyata integrasiyasının gücləndirilməsi. Elm və istehsalat arasında bağlantı istənilən səviyyədə deyil. İnnovasiya mədəniyyəti genişləndikcə bu sahədə daha böyük sinerji əldə edilə bilər.

4. Regional qeyri-bərabərliyin azaldılması. İnsan kapitalının inkişafı yalnız Bakı ilə məhdudlaşmamalıdır. Regionlarda təhsil, səhiyyə və məşğulluq imkanlarının artırılması strateji əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd edilən istiqamətlər üzrə həll yolları kimi aşağıdakı cədvəldə qeyd edilənləri tövsiyyə edirik :

İstiqamət	Uyğun ölkə	Əsaslandırma
Təhsil	Finlandiya, İsveçrə, Koreya	Müasir kadr hazırlığı + STEAM + dual təhsil
İnnovasiya	Sinqapur, Koreya	Kiçik ölkə + sürətli innovasiya + dövlət liderliyi
Sosial kapital	Skandinaviya	Yüksək etimad + vətəndaş iştirakçılığı
Əmək bazarı	Almaniya, Yaponiya	Dual təhsil + iş etikasına + məhsuldarlıq
Rəqəmsallaşma	Estoniya	Güclü e-dövlət modelinin tamamlanması
Region inkişafı	Kanada, Avstraliya	Az əhali sıxlığı olan regionlarda inkişaf modeli

Bütün bu addımlar bizi resurs-asılı iqtisadiyyatdan bilgi və texnologiya əsaslı iqtisadi sistemə aparacaq. Uğurumuz isə yalnız bir şərtədən asılıdır: insana edilən investisiyanın artırılması və insan kapitalının qorunması. Sonda bir daha onu qeyd edək ki, insan kapitalı dövlətin ən böyük sərvətidir. Bu sərvətin inkişafı Azərbaycanın daha güclü, daha müasir və daha rəqabətə davamlı gələcəyini formalaşdıracaq.

AZƏRBAYCANIN EKOTURİZM İMKANLARINDAN İSTİFADƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MÜASİR TƏMAYÜLLƏR

Fizuli Zamanov
dosent
Mikayıl Əliyev
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
fizuliz@list.ru
mikayil0101@mail.ru

Açar sözlər: ekoturizm, dayanıqlı inkişaf, regional turizm siyasəti

Azərbaycan zəngin təbii landşaftı, iqlim müxtəlifliyi və yüksək bioloji resurs potensialı ilə ekoturizmin inkişafı üçün əlverişli məkandır. Qlobal turizm sənayesində son illər müşahidə olunan dayanıqlılıq, təbiətin mühafizəsi, ekoloji maarifləndirmə və icmaların prosesə inteqrasiyası kimi təmayüllər Azərbaycanın bu sahədə yeni idarəetmə modelləri tətbiq etməsini zəruri edir.

Ekoturizmin təkmilləşdirilməsində rəqəmsal həllər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Coğrafi informasiya sistemləri (CİS), rəqəmsal xəritələşdirmə, marşrutların GPS izlənməsi, ekoturizm rezervasiya platformaları və mobil tətbiqlər turistlərin təhlükəsizliyini artırmaqla yanaşı, təbii ərazilərin monitorinqini asanlaşdırır. Bu yanaşma həm ziyarətçi axınının effektiv idarə olunmasına, həm də qorunan ərazilərdə ekosistem yükünün balanslaşdırılmasına imkan verir.

Ekoloji standartlara uyğun infrastruktur ekoturizmin inkişafında vacib rol oynayır. Milli parklarda ekomarşrutların sertifikatlaşdırılması, ekoloji müşahidə məntəqələrinin qurulması, bələdçilərin ekoloji təlimi və ekodost nəqliyyat vasitələrinin tətbiqi turist məmnuniyyətini artırır. Təbiətə uyğun tikinti prinsiplərinin geniş tətbiqi isə ekosistemə minimal müdaxilə ilə turizm fəaliyyətini mümkün edir.

Müasir ekoturizm modellərində yerli icmaların iştirakı əsas şərtlərdən biridir. Kənd turizmi, ekoloji təsərrüfatlar, əl işləri satış sərgiləri, yerli mətbəx xidmətləri və icma əsaslı turizm paketləri həm sosial rifahı yüksəldir, həm də təbiətin qorunmasında yerli əhalinin marağını artırır. Bu yanaşma Lerik, Quba, Qax, Zaqatala və Lənkəran bölgələrində daha geniş tətbiq oluna bilər.

Ekoturizm imkanlarının təkmilləşdirilməsi faktiki olaraq ziyarətçi axınındakı dəyişiklikləri analiz etməklə daha düzgün qiymətləndirilə bilər. Bunun üçün son illərin göstəriciləri nəzərdən keçirilmişdir.

Azərbaycanın milli parkları və qoruqlarına olan ziyarətçi axınının dinamikası

İllər	Ziyarətçi sayı (təxmini)	Əsas təsir edən amillər
2020-ci il	70 min nəfər	COVID-19 pandemiyası səbəbilə ciddi məhdudiyyətlər və azalmış turizm.
2021-ci il	150 min nəfər	Pandemiyadan sonra qismən normallaşma və daxili turizmin artımı.
2022-ci il	250 min nəfər	Tam açılış, beynəlxalq turizmin bərpası və təbii istiqamətlərə marağın artması.

2023-cü il	400 min nəfər	Turizm kampaniyaları, infrastrukturun yaxşılaşdırılması və rekord sayda turist.
2024-cü il	530 min nəfər	COP29 Azərbaycanın milli parklarına və qoruqlarına olan yerli və beynəlxalq diqqəti xeyli artırmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, pandemiya sonrakı dövrdə ekoturizmə maraq artmaqdadır, lakin illər üzrə dalğalanmalar mövcuddur. Dinamikaya təsir edən faktorlar arasında iqtisadi vəziyyət, xidmət keyfiyyəti, milli parkların və qoruqların əlçatanlığı və rəqəmsal xidmətlərin səviyyəsi mühüm rol oynayır.

Ekoturizmin müasir idarəetmə yanaşmalarında “ekoloji ayaq izi” anlayışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu anlayış insan fəaliyyətinin təbiətə göstərdiyi real təzyiqi ölçməyə imkan verir. Ekoturizmdə ekoloji ayaq izinin hesablanması: turistin enerji sərfiyyatı, su istehlakı, nəqliyyat vasitələrindən istifadə, tullantıların həcmi, ekosistemin yükdaşıma qabiliyyəti kimi göstəricilər əsasında müəyyən edilir.

Azərbaycanın milli parklarında ekoloji ayaq izinin ölçülməsi və idarə olunması üçün aşağıdakı addımlar həyata keçirilə bilər:

1. Ziyarətçi limitlərinin müəyyənəşdirilməsi: bir gündə parka buraxılan turist sayının ekosistemə uyğun tənzimlənməsi.
2. Yaşıl nəqliyyat tətbiqləri: elektrikli nəqliyyat vasitələrinin genişləndirilməsi.
3. Tullantı idarəetməsi: “0 waste trails” (tullantısız marşrutlar) konseptinin tətbiqi.
4. Ekoloji maarifləndirmə: turistlərə ekoloji qaydaların tətbiqi haqqında məlumatlandırma paneli və rəqəmsal bələdçi sistemləri.

Ekoturizmin davamlı inkişafı üçün ekoloji ayaq izinin azaldılması əsas hədəflərdən biri olmalıdır.

Yekunda qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın ekoturizm imkanlarının təkmilləşdirilməsi üçün müasir təmayüllər — rəqəmsallaşma, ekoloji infrastrukturun gücləndirilməsi, icma iştirakçılığının artırılması, statistika əsaslı idarəetmə və ekoloji ayaq izinin nəzarətdə saxlanması — xüsusi rol oynayır. Son illərin statistik məlumatları ölkədə ekoturizmə marağın artdığını göstərir və bu artımı dayanıqlı formaya salmaq üçün kompleks ekoturizm strategiyasının tətbiqi zəruridir.

AZƏRBAYCANDA ŞƏHƏR DESTİNASİYASININ İNKİŞAFININ MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Fizuli Zamanov
dosent
Rahil Cabbarov
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
fizuliz@list.ru
rahilcabbarov15@gmail.com

Açar sözlər: brend, yaşıl şəhər, rəqəmsallaşdırma, ekoloji dayanıqlıq

Şəhər turizmi şəhərlərin iqtisadi və mədəni həyatında mühüm rol oynayır. Azərbaycanda şəhər turizmi, xüsusilə paytaxt Bakı və digər iri şəhərlərdə tarixi-mədəni irs, memarlıq abidələri, müasir infrastruktur və sosial-mədəni tədbirlər vasitəsilə turizm sektoru sürətlə inkişaf edir. Şəhərlər turistlərin vaxtının səmərəli keçməsi üçün həm tarixi abidələr, həm də modern əyləncə və xidmət imkanları təklif edirlər. Azərbaycanda şəhər turizminin inkişafına mane olan problemlər də mövcuddur. Bu problemləri sistemli formada göstərək.

1. Müasir dövrdə şəhərlərin turizm məkanı kimi formalaşması Azərbaycanın iqtisadi diversifikasiyası baxımından vacib olsa da, mövcud olan idarəetmə modelləri bu prosesi sistemli formada idarə edə bilmir. Şəhər turizmi üzrə strateji idarəetmə konsepsiyalarının institusional səviyyəsi hələ də tam şəkildə tənzimlənməyib.

2. Turizm fəaliyyətinin paytaxtda cəmlənməsi region şəhərlərində destinasiya potensialının inkişafına mane olur. Bu vəziyyət infrastrukturun, xidmət şəbəkələrinin və investisiya axınının bərabər paylanmamasına gətirib çıxar.

3. Azərbaycan şəhərlərinin beynəlxalq turizm bazarlarında fərqli imicinin formalaşmaması əsas problemlərdən biridir. Şəhərlərin mədəni, tarixi və sosial xüsusiyyətlərinə əsaslanan brend kimlik strategiyaları hələ tam reallaşdırılmayıb.

4. Turizm sahəsində peşəkar insan kapitalının məhdudluğu, idarəetmə və kommunikasiya bacarıqlarının zəif inkişaf etməsi xidmət keyfiyyətini zəifləməsinə səbəb olur. Bu, destinasiya idarəçiliyində innovativ yanaşmaların tətbiqinə mane olur.

5. Rəqəmsal transformasiya prosesləri turizm sferasında geniş tətbiq edilmir. Şəhər destinasiyalarının tanıtılmasında rəqəmsal marketing, süni intellekt əsaslı analitik sistemlər və virtual turizm texnologiyalarından geniş istifadə edilməməsi rəqəbat mühitinə mənfi təsir edir.

6. Ekoloji dayanıqlılığın təmin olunmaması və şəhər destinasiyalarının turizm məqsədli yüklənməsi ətraf mühitə ciddi zərər vurur. Mədəni irs obyektlərinin qorunması və şəhər ekosistemlərinin balansının saxlanılması çağdaş turizm idarəçiliyi üçün prioritet məsələlərdəndir.

Cədvəl:1. Azərbaycanın şəhər destinasiyalarında otellərin ümumi sayı

İllər	Bakı	Gəncə	Sumqayıt	Mingəçevir
2021	243	15	14	9
2022	265	17	15	9
2023	303	19	15	9
2024	320	19	16	9
2025	320	19	16	9

Cədvələ əsasən paytaxt Bakıda mövcud olan otellərin sayı Gəncə, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərindəki otellərin sayının cəmindən dəfələrlə çoxdur. Bu Bakıya gələn

turistlərin digər şəhərlərlə müqayisədə dəfələrlə çox olmasının nəticəsidir. Belə vəziyyət region şəhərlərin destinasiya inkişafına ciddi təsir göstərir. Son beş ildə turistlərin sayı artdıqca bir çox şəhərlərdə otellərin sayı da tələbata uyğun olaraq artıb.

Cədvəl:2. Azərbaycanın şəhər destinasiyalarının gəlirləri

Şəhərlər	İllər üzrə gəlirlər (min manatla)				
	2020	2021	2022	2023	2024
Bakı	75,961,3	128,542,7	227,798,2	314,117,4	474,197,8
Gəncə	712,5	1,029,5	1,531,5	2,654,9	3,654,8
Sumqayıt	651,5	1,627,9	1,587,7	1,762,8	1,836,8
Mingəçevir	828,3	1,009,7	1,172,1	1,194,2	1,861,1

Cədvəl materiallarından göründüyü kimi Azərbaycanın böyük şəhərlərində əldə edilən gəlirlərin dinamikasında fərqliliklər müşahidə edilmişdir. Belə ki, otel təsərrüfatlarının sayında olduğu kimi ən yüksək gəlirlilik Bakı şəhərinin payına düşür. 2024-cü ilin statistik nəticələrə nəzər salsaq Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərindəki mehmanxanalardan əldə olunmuş ümumi gəlirin təqribən 98,4%-i Paytaxt Bakının payına düşür. Digər üç şəhərin birlikdə gəliri ümumi gəlirin çox kiçik bir hissəsini, 1,6%-ni təşkil edir. Hesab edirik ki, mövcud olan problemləri həll etməklə Azərbaycanda şəhər destinasiyasını inkişaf etdirmək, həmçinin şəhər destinasiyalarında otellərin ümumi sayını və şəhərlərin illik gəlirlərini, gecələmələrin sayını artırmaq mümkündür.

AZƏRBAYCANDA SOSIAL TURİZMİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İQTİSADI QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Gülbəniz Əliyeva
dosent
Həsən Hacızadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
gulbeniz_aliyeva@mail.ru
hesenhacizade6@gmail.com

Açar sözlər: sosial turizm, qloballaşma, sosial rifah, dayanıqlı turizm

Müasir dövrdə turizm sənayesi dünya iqtisadiyyatının ən dinamik inkişaf edən sahələrindən biridir. Lakin turizmin sürətli komersiyalaşması bir çox hallarda sosial ədalət prinsipinin qorunmasını çətinləşdirir. Turizm xidmətlərinin bahalaşması və bazar yönümlü inkişaf strategiyalarının üstünlük qazanması nəticəsində əhalinin müəyyən sosial qrupları-azgəlirli ailələr, tələbələr əlilliyi olan şəxslər, təqaüdçülər və inklüzivlik baxımından mühüm problemlər yaradır.

Sosial turizm anlayışının məhz bu problemlərin həlli istiqamətində formalaşması, turizmin sosial funksiyasını gücləndirməyi, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin istirahət, rekreasiya və mədəni integrasiya imkanlarını genişləndirməyi hədəfləyir. Müasir şəraitdə sosial turizmin inkişafı həm sosial rifahın artırılması, həm də dayanıqlı turizm modelinin formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qloballaşma, urbanizasiya, miqrasiya və rəqəmsal transformasiya kimi amillər sosial turizmin yeni formalarının yaranmasına şərait yaratsa da, bu sahə bir sıra iqtisadi, institusional və təşkilati maneələrlə üzləşir. Sosial turizmin dövlət siyasəti səviyyəsində dəstəklənməsi, maliyyələşmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, sosial qruplar üçün güzəştli proqramların hazırlanması və regionlarda müvafiq infrastrukturun inkişaf etdirilməsi müasir elmi tədqiqatların diqqət mərkəzində olmalıdır.

Azərbaycan üçün də sosial turizmin inkişafı xüsusi aktuallığa malikdir. Ölkədə turizm sektorunun sürətli inkişafı fonunda sosialyönümlü turizm siyasətinin gücləndirilməsi, sosial bərabərliyin təmin edilməsi və vətəndaşların rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi dövlət prioritetləri ilə uyğunluq təşkil edir. Bu baxımdan turizmin inkişaf problemlərinin tədqiqi həm nəzəri, həm metodoloji həm də praktik baxımdan mühüm elmi və sosial əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycanda sosial xidmətlər alan şəxslər (nəfərlə)

İllər	Sosial xidmət alanlar
2018	11900
2019	10457
2021	9300
2023	87700
2024	123300

Müasir dövrdə sosial turizm, turizm sisteminin mühüm alt-seqmenti kimi formalaşaraq, həm sosial siyasətin tərkib hissəsi, həm də turizmin kütləviləşməsinə təmin edən bir mexanizm kimi çıxış edir.

Qloballaşma, urbanizasiya, sosial bərabərsizliklərin artması, pandemiya sonrası dövrdə sosial rifahın dəyişməsi kimi faktorlar sosial turizmin rolunu dahada aktuallaşdırmışdır. Bu

turizm növü insanların-xüsusilə sosial cəhətdən həssas olan qrupların-səyahət və istirahət hüququndan bərabər şəkildə yararlanması prinsipinə əsaslanır.

Müasir şəraitdə sosial turizmin mahiyyəti:

Bugünkü dünyada sosial turizm yalnız güzəştli səyahətlərdən ibarət deyil, daha geniş sosial, iqtisadi, sağlamlıq və psixoloji funksiyalarda daşıyır. O, dövlətlərin sosial siyasətində mühüm yer tutur və vətəndaşların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bura daxildir:

- Sosial müdafiə proqramlarının turizm sektoru ilə inteqrasiyası;
- Sosial həyat tərzinin, rehabilitasiya və rekreasiya fəaliyyətin dəstəklənməsi;
- Sosial turizmin müasir tendensiyaları. Pandemiya sonrası dövrdə sosial turizmin aktuallığı.

COVID-19 pandemiyasından sonra psixoloji rehabilitasiya, sağlamlıq və sanatoriya müalicəsinə ehtiyac kəskin artmışdır. Bir çox ölkələrdə sosial turizm proqramlarına daha çox büdcə ayrılır. Ayrılan xərclərin strukturuna daxildir:

- Rəqəmsallaşma və onlayn xidmətlər;
- Sosial turizm paketlərinin onlayn qeydiyyatı;
- Rəqəmsal güzəşt kartları;
- Elektron sosial yardım sistemləri;
- Əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv turizm.

Müasir dövrdə sosial turizmin əsas istiqamətlərindən biri əlçatan turizm məkanlarının yaradılmasıdır:

- Pandusların quraşdırılması
- Inklüziv otel və istirahət mərkəzləri
- Xüsusi nəqliyyat
- Bələdçi dəstəyi
- Yaşlıların turizmi (Senior Tourism)

Qeyd etmək lazımdır ki, sürətlə qocalan dünya əhalisi fonunda yaşlıların sağlamlıq-istirahət tələbatı sosial turizminə dinamik inkişaf edən sahələrindən biridir. Müasir sosial turizm uşaq düşərgələri, tələbə turları və gənclər üçün regional istirahət proqramlarını genişləndirir.

Sosial turizmin müasir iqtisadi rolu:

Sosial turizm artıq yalnız sosial layihə deyil, iqtisadi artımında stimullaşdırıcı faktoruna çevrilmişdir. Belə ki, turizmin bu növü turizm sənayesində tələb yaradır:

- Regionlara turist axını artırır;
- Kiçik və orta biznesi stimullaşdırır;
- Sanatoriya, istirahət mərkəzləri, turizm obyektlərinin fəaliyyətini sabitləşdirir;
- Mövsümi iş yerlərini artırır;
- Dövlət büdcəsinə əlavə vergi gəlirləri gətirir.

Bir çox ölkələrdə sosial turizm dövlət tərəfindən sərmayə qoyulan, lakin iqtisadi geri dönüşü

olan sosial proqram kimi qəbul edilir. O cümlədən Azərbaycanda sosial turizmlə bağlı dövlət layihələri fəaliyyət göstərir.

Hesab edirik ki, müasir şəraitdə sosial turizmin sosial əhəmiyyətini artıran faktorlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- İnsanların psixoloji və fiziki sağlamlığını yaxşılaşdırır;
- Sosial bərabərliyi və inklüzivliyi gücləndirir;
- Zəif sosial qrupların cəmiyyətə inteqrasiyasına kömək edir;
- Aztəminatlı ailələrin həyat keyfiyyətini yüksəldir;
- Uşaqların və gənclərin sosial inkişafına müsbət təsir edir;
- Veteranlar, əlillər və yaşlılar üçün rehabilitasiya mühiti yaradır.

Azərbaycan Respublikasında müasir sosial turizm DOST və DSMF tərəfindən maliyyələşən proqramlar çərçivəsində yerinə yetirilir.

QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA DÖVLƏT-ÖZƏL ƏMƏKDAŞLIĞI VƏ KORPORATİV İDARƏETMƏ MEXANİZMLƏRİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ

Həsən Həsənzadə
doktorant
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
hh.hasan.hasanzade@gmail.com

Açar sözlər: dövlət-özəl əməkdaşlığı, korporativ idarəetmə, qeyri-neft sektoru, davamlı inkişaf, institusional islahatlar

Azərbaycan iqtisadiyyatının uzunmüddətli inkişafında neft gəlirləri həlledici rola malik olmuşdur. 2015-ci ildən sonra dünya enerji bazarlarında baş verən kəskin qiymət dəyişiklikləri ölkədə iqtisadi şaxələndirmə və qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində yeni mərhələnin başlanmasına səbəb olmuşdur. Bu mərhələdə dövlət-özəl əməkdaşlığı (DÖƏ) və korporativ idarəetmə mexanizmlərinin səmərəli tətbiqi iqtisadiyyatın institusional dayanıqlığının gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

DÖƏ modeli dövlət və özəl sektorun resurslarını birləşdirərək istehsal edilən məhsulların və xidmətlərin keyfiyyətini və müxtəlif layihələri üçün maliyyə təminatının dayanıqlığını artırmağa imkan verir. Bu mexanizm dövlətin strateji məqsədlərinin həyata keçirilməsində özəl kapitalın, texnologiyaların və idarəetmə bacarıqlarının səfərbər edilməsinə şərait yaradır. Xüsusilə nəqliyyat, energetika, su təchizatı, kənd təsərrüfatı və sosial infrastruktur sahələrində DÖƏ modeli layihə risklərinin dövlət və özəl tərəfdaşlar arasında optimal bölgüsünü təmin edir.

Azərbaycan Respublikasında 2022-ci ildə qəbul edilən “Dövlət-özəl tərəfdaşlığı haqqında Qanun” bu sahədə institusional çərçivənin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Qanun çərçivəsində şəffaf seçim meyarları, müqavilə modelləri, məsuliyyət bölgüsü və investisiyaların qorunması prinsipləri müəyyən edilmişdir. Bu qanunun hazırlanmasında beynəlxalq təcrübə, xüsusilə Birləşmiş Krallıqda tətbiq edilən PFI (Özəl Maliyyə Təşəbbüsü) modeli və Cənubi Koreyanın PPP (Dövlət-Özəl Əməkdaşlığı) modelləri nəzərdən keçirilmişdir. Bu ölkələrdə şəffaflıq, hesabatlılıq, maraqların balanslaşdırılması və uzunmüddətli performans göstəriciləri kimi korporativ idarəetmə prinsipləri DÖƏ layihələrinin effektivliyini təmin edən əsas mexanizmlər kimi çıxış edir.

Korporativ idarəetmə mexanizmlərinin DÖƏ layihələrinə inteqrasiyası Azərbaycanın iqtisadi idarəetmə sistemində institusional keyfiyyətin artırılmasına xidmət edir. Effektiv idarəetmə sistemi şəffaf qərar qəbul etmə, risklərin səmərəli idarə olunması, daxili nəzarət və audit mexanizmlərinin gücləndirilməsi, həmçinin etik prinsiplərin qorunmasını tələb edir. Bu, dövlət layihələrinin maliyyə intizamını gücləndirməklə yanaşı, investorların etimadını və bazar iştirakçılarının maraqlarını da qoruyur.

Qeyri-neft sektorunda DÖƏ layihələrinin uğurlu həyata keçirilməsi üçün idarəetmə strukturunda beynəlxalq korporativ standartların tətbiqi də vacibdir. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (IFC) hesabatları göstərir ki, korporativ idarəetmənin güclü olduğu ölkələrdə DÖƏ layihələri daha yüksək maliyyə səmərəliliyi, aşağı əməliyyat riskləri və daha davamlı iqtisadi nəticələr yaratmaq xüsusiyyətləri ilə seçilir. Azərbaycanın sənaye zonaları, aqroparklar, logistika mərkəzləri və yaşıl enerji layihələrində tətbiq olunan bu yanaşma həm dövlət resurslarının optimal istifadəsinə, həm də özəl sektorun investisiyalara marağının artırılmasına şərait yaradır.

Eyni zamanda, DÖƏ mexanizmləri büdcə yükünün azaldılmasına, infrastrukturun modernləşdirilməsinə və innovativ maliyyə alətlərinin (məsələn, sosial istiqrazlar, yaşıl fondlar) tətbiqinə imkan verir. Korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi bu prosesin davamlılığını təmin edərək layihələrin monitoring və hesabatlılıq səviyyəsini yüksəldir.

Nəticə etibarilə, DÖƏ və korporativ idarəetmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda struktur modernləşməsini sürətləndirən, iqtisadi təhlükəsizliyi və dayanıqlılığını artıran əsas amillərdən biri kimi çıxış edir.

MAKRO VƏ MİKROGÜBRƏLƏRİN ÇAYÇILIĞIN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNƏ TƏSİRİ

Xalıqverdi Babayev

dosent

Elşad Şükürov

müəllim

Aysel Quliyeva

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

babayev.xaliqverdi58@mail.ru

shukurovelshad@gmail.com

ayselquliyeva.839@gmail.com

Açar sözlər: çayçılıq, makro və mikrogübrə, məhsuldarlıq, keyfiyyət, iqtisadi səmərəlilik

Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı baxımından kənd təsərrüfatı sahələri, o cümlədən çayçılıq - iqtisadiyyatın əsas strateji sahəsi hesab olunur. Çayçılıqda iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasında zəruri şərtlərdən və ən əsas amillərdən biri makro və mikrogübrələrin üzvi gübrələrlə birlikdə çayaltı torpaqlara verilməsidir. Çay bitkisinə yararlı torpaq sahələrinin istifadə vəziyyətinin təhlili onu göstərir ki, əkin üçün yararlı olan torpaqların azlığı torpaqlardan daha səmərəli istifadə edilməsini şərtləndirir. Ümumiyyətlə, çayçılıq üzrə fəaliyyət göstərən müasir fermer təsərrüfatları yeni əkin yerlərini, əsasən, dincə qoyulmuş torpaqlar və örüş otlaq sahələri hesabına artırır. Yamacların hamarlanması, çökəkliklərin doldurulması, bataqlıqların qurudulması yolu ilə də əkinə yararlı torpaq sahələri genişləndirilir. Bu sahədə bitkilərin məhsuldarlığının artırılması və məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün, torpaq-bitki sisteminin qarşılıqlı təsirində makro və mikrogübrələrin iqtisadi səmərəliliyinin öyrənilməsi mütləqdir. Buna görə də, torpaqda çatışmayan qida maddələrini müəyyən etmək üçün torpaqların aqrokimyəvi analizlərinin aparılması vacibdir. Təcrübədə psevdopodzollu-qleyli-sarı torpaqları şəraitində əkilmiş çay bitkisinin Çin növünün (*Thea sinensis* L.) yerli populyasiyasından alınmış “Lənkəran-2” sortundan istifadə edilmişdir. Tədqiqat 2024-2025-ci illərdə Azərbaycan Meyvəçilik və Çayçılıq ETİ-nin Lənkəran Elmi Təcrübə Bazasında və eyni zamanda İstisu qəsəbəsinin “Yaşıl çay” fermer təsərrüfatının çay plantasiyalarında yerinə yetirilmişdir. Sort üzrə 7 gübrələmə variantı tətbiq olunmuş və hər bir variantda 3 təkrar nəzərdə tutulmuşdur. Ərazi dəniz səviyyəsindən 17,68 m yüksəklikdə, 38°40'37.04" şimal enliyi və 48°47'11.21" şərq uzunluğu koordinatlarında yerləşir.

Tədqiqatın məqsədi sarı-psevdopodzollu qleyli torpaqlarda makro və mikrogübrələrin üzvi gübrələrlə birlikdə tətbiqinin aqrofiziki və biokimyəvi göstəricilərə təsirini qiymətləndirmək, optimal gübrələmə modelini elmi əsaslarla formalaşdırmaq və çay bitkisinin məhsuldarlığına və keyfiyyətinə müsbət təsir edən iqtisadi mexanizmləri müəyyən etməkdir. İntensiv bağçılıqda torpağın məhsuldarlığını artırmaq məqsədilə tətbiq edilən müasir gübrələmə strategiyaları təkcə mineral gübrələrlə məhdudlaşmır. Artıq bir çox tədqiqatlar göstərir ki, dəyişkən iqlim şəraitində torpağın uzunmüddətli münbitliyini və məhsul keyfiyyətini təmin etmək üçün üzvi maddələrin və mikrobioloji aktivliyin gücləndirilməsi ilə müşayiət olunan kompleks gübrələmə sistemlərinə üstünlük verilməlidir. Bu sistemlər torpaq ekosisteminin əsas funksiyalarını dəstəkləməklə, qida maddələrinin transformasiyası və torpağın struktur sabitliyi kimi amillərin sabitliyini təmin edir. Müasir tədqiqatlar göstərir ki, makro və mikrogübrələrin üzvi gübrələrlə birlikdə düzgün nisbətdə və məqsədyönlü tətbiqi torpağın struktur və su-fiziki rejimini normallaşdırır, bitkilər tərəfindən qida elementlərinin mənimsənilməsini artırır və torpağın bioloji aktivliyini dəstəkləyir. Bu yanaşma yalnız məhsuldarlığı deyil, həm də məhsulun keyfiyyət göstəricilərini optimallaşdırır. Rütubətli subtropik şəraitdə stress amillərinə

davamlılıq, torpaq strukturunun sabitliyi və qida maddələrinin hərəkətliliyi kimi amillər xüsusi önəm daşıyır və integrasiya olunmuş gübrələmə modelləri bu baxımdan üstünlük təşkil edir. Makro və mikrogübrələrin üzvi gübrələrlə birgə tətbiqi çay bitkisi becərilən sarı-psevdopodzollu qleyli torpaqlarda torpağın aqrofiziki və biokimyəvi (humus, mikrobioloji aktivlik, qida elementləri) göstəricilərini ayrı-ayrılıqda tətbiq olunan gübrə rejimləri ilə müqayisədə daha üstün səviyyədə yaxşılaşdırır və nəticədə məhsuldarlıq, yaşıl yarpağın keyfiyyəti və iqtisadi səmərəlilik əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Suvarılan podzollu-qleyli-sarı torpaqlarda gübrələrin çay bitkisi altında tətbiqinin iqtisadi səmərəliliyə təsiri öyrənilmişdir.

**Çay bitkisinin “Lənkəran-2” sortunun iqtisadi səmərəsi.
2024-2025-ci illər (2-ildə orta) . Cədvəl-1**

Sort	Məhsul kq/ha	1 ha çəkilən istehsal xərcləri, (manat)	1 kq yaşıl yarpaq məhsulu n maya dəyəri (manat)	1kq məhsul lun satış qiyməti (manat)	1ha- gələn ümumi gəlir, AZN- lə	1 ha xalis gəlir, AZN-ilə	Renta- bellik, %
Deqradasiyaya uğramamış							
Lənkəran -2	4633	834	0,18	2,0	9266	8432	101 %
Orta dərəcədə deqradasiyaya uğramış							
Lənkəran -2	3246	811	0,25	2,0	6492	5681	70,0

Alınan xalis gəlir çəkilən bütün xərclərə görə və həmin məhsulun satış qiymətinə əsasən müəyyən edilmişdir. Mikrogübrələrin makro və üzvi gübrələr fonunda çay bitkisi altında tətbiqinin iqtisadi təhlili göstərir ki, deqradasiyaya uğramamış torpaqlarda ən yüksək göstəricilər Fon + Zn 3,0 + Mn 3,0 kq/ha variantında, xalis gəlir 8432 man/ha, rentabellik isə 101,0 % təşkil etmişdir. Orta dərəcədə deqradasiyaya uğramış torpaqlarda da ən yüksək göstəricilər Fon + Zn 3,0 + Mn 3,0 kq/ha variantında xalis gəlir 5681 man/ha, rentabellik isə 70,0% təşkil etmişdir. Nəticələr dəyişən iqlim şəraitində torpaqların deqradasiyasının qarşısının alınması, kənd təsərrüfatı sistemlərinin sabitliyi və ətraf mühitə uyğunluq baxımından mühüm elmi və praktiki əhəmiyyət daşıyır.

AZƏRBAYCANDA SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN MÖVCUD TENDENSİYALARI

Kəmalə Yusifova

dosent

Azərbaycan Dillər Universiteti

yusifovakemale38@gmail.com

Açar sözlər: sosial-iqtisadi inkişaf, həyat səviyyəsi, ekoloji tarazlıq, sosial bərabərlik

Azərbaycan son illərdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu nailiyyətlərin əsasını strateji planlaşdırma, qeyri-neft sektorunun inkişafı, regionların sosial rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və insan kapitalına yönəlik dövlət proqramları təşkil edir. Xüsusilə 2021-ci ildə qəbul olunmuş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” sənədi ölkənin gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir. Bu sənəd çərçivəsində ölkə üzrə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, rəqabətədavamlı insan kapitalının formalaşdırılması, sosial ədalətə əsaslanan inklüziv cəmiyyətin qurulması, “yaşıl inkişaf”ın təmin edilməsi və müasir innovativ cəmiyyətin yaradılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur.

İqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərindən biri qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsidir. Bu sahədə kənd təsərrüfatı, sənaye və turizm sahələri üzrə böyük potensial mövcuddur. Dövlət tərəfindən verilən güzəştli kreditlər, subsidiyalar və texniki dəstək proqramları regionlarda mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına şərait yaratmışdır. Bununla yanaşı, Azad İqtisadi Zonaların yaradılması investisiyaların cəlbi və ixracın təşviqi baxımından mühüm rol oynayır. Azərbaycanın logistika imkanlarının genişlənməsi və beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirakı ölkənin tranzit rolunu artıraraq iqtisadi dəyər zəncirində mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Sosial inkişafın əsas istiqaməti əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və bərabər imkanların təmin olunmasıdır. Əmək bazarında islahatların aparılması, rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi və sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi vətəndaşların sosial rifahına birbaşa təsir göstərir. Xüsusilə aztəminatlı ailələr üçün həyata keçirilən sosial proqramlar, mənzil təminatı, ünvanlı yardım mexanizmləri və pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi sosial ədalət prinsiplərinin tətbiqinə yönəlmişdir. Bundan əlavə, gənclərin məşğulluğuna və qadınların iqtisadi fəallığının artırılmasına dair dövlət proqramları sosial inklüzivliyin inkişafını stimullaşdırır.

İnsan kapitalının inkişafı da əsas prioritetlərdən biridir. Bu sahədə təhsilin keyfiyyətinin artırılması, peşə təhsilinin genişləndirilməsi və innovativ yanaşmaların tətbiqi mühüm rol oynayır. Rəqəmsallaşma və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində təhsil sahəsində yeni imkanlar yaranmış, distant təhsil və elektron resurslardan istifadə genişlənməmişdir. Eyni zamanda, ali təhsil müəssisələri ilə əmək bazarı arasında əlaqələrin gücləndirilməsi, təcrübə proqramlarının tətbiqi və startap təşəbbüslərinin dəstəklənməsi insan potensialının inkişafına xidmət edir.

Ətraf mühitin mühafizəsi və “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı sosial-iqtisadi inkişafın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi, tullantıların idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi və ekoloji tarazlığın qorunması istiqamətində dövlət mühüm addımlar atır. Xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” konsepsiyalarının tətbiqi bu ərazilərin həm ekoloji, həm də sosial cəhətdən davamlı inkişafını təmin etməyə yönəlib. Bu layihələr həm də regionların sosial-iqtisadi integrasiyasına xidmət edir.

Müasir dövrdə sosial-iqtisadi inkişafın davamlı və tarazlı olması üçün regionlararası fərqlərin azaldılması vacibdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramları infrastrukturun yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması və xidmətlərin əlçatanlığının artırılması istiqamətində mühüm nəticələr vermişdir. Nəqliyyat, enerji, su təchizatı və digər

infrastruktur layihələri regionların inkişafını sürətləndirmişdir. Bu baxımdan, kənd və şəhər arasında fərqlərin azaldılması, əhalinin regionlarda saxlanması və sosial infrastrukturun inkişafı dövlət siyasətinin əsas məqsədlərindəndir.

Bütövlükdə, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı kompleks yanaşma tələb edir. Bu, yalnız makroiqtisadi göstəricilərin artması ilə deyil, həm də insanların gündəlik həyat keyfiyyətinin yüksəlməsi ilə ölçülür. Dövlətin sosial siyasətində məqsəd hər bir vətəndaşın öz potensialını reallaşdırma biləcəyi mühit yaratmaqdır. Mövcud çağırışlara adekvat cavab verilməsi üçün innovasiya əsaslı, çevik və inklüziv idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılması vacibdir.

Nəticə. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri həm daxili resursların səmərəli istifadəsini, həm də beynəlxalq integrasiyanı nəzərdə tutur. Strateji planlaşdırma, rəqəmsallaşma, insan kapitalının inkişafı, ekoloji tarazlıq və sosial bərabərlik prinsipləri əsasında formalaşan bu siyasət ölkənin uzunmüddətli dayanıqlı inkişafına xidmət edir. Qarşıdakı illərdə bu istiqamətlərin reallaşdırılması üçün idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, şəffaflığın artırılması və ictimai nəzarətin gücləndirilməsi həlledici rol oynayacaqdır.

SATIŞIN İDARƏ EDİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Kəmalə Yusifova
dosent
İsmayıl Fətiyev
magistrant
Azərbaycan Dillər Universiteti
yusifovakemale38@gmail.com
ismayil.fetiyevv@gmail.com

Açar sözlər: satış, idarəetmə, xüsusiyyət, məhsul, müasir texnologiya

Satışın idarə edilməsi idarəetmə sisteminin əsas elementlərindən biridir. Çünki o, müəssisəni maliyyə uğurlarına aparan optimal qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Dünya təcrübəsində satışın idarə edilməsi özünün formalaşması və inkişafında böyük yol keçmişdir. Bazar iqtisadiyyatının inkişafının hər bir mərhələsində forma, üsul və proseslər formalaşmışdır. Eyni zamanda, tədqiq olunan fenomen - satışın idarə edilməsi təhlilin makro və mikroiqtişadi aspektlərinə malikdir.

Təşkilatın satış sahəsində fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi bu prosesin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi yollarının daim axtarışını tələb edir. Bu sahədə idarəetmə problemlərinin vaxtında aşkar edilməsini və onların aradan qaldırılmasını tələb edir. İstər nəzəriyyə, istərsə də praktika nöqteyi-nəzərindən satışlar geniş şəkildə nəzərdən keçirilir, müştəriyə seçim etmək və alış-veriş etməkdə kömək etməyə yönəlmiş bütün hərəkətləri əhatə edir. Müasir təcrübədə satış paylama sisteminin bir hissəsidir.

Satış müəssisənin praktiki kommersiya fəaliyyətini xarakterizə edən əsas biznes anlayışdır. Öz növbəsində, satışın idarə edilməsi çox səviyyəli bir anlayışdır, mahiyyətini anlamaq və məzmununu açıqlamaq üçün hələ də vahid alqoritm formalaşdırılmamışdır. Bu həm bazar iqtisadiyyatının inkişaf mərhələsi, həm də yeni tələblər qoyan və təşkilatın satışını idarə etmək üçün əsaslı şəkildə fərqli mexanizm formalaşdıran dəyişən iqtisadi şəraitlə bağlıdır. Satışın idarə edilməsi o deməkdir ki, məhsul və xidmətlərin satışı üzrə fərqli hərəkətlər daha peşəkar həmçinin məqsədyönlü xarakter almağa başlayır. Satışın idarə edilməsində problemlər dinamik və çoxfaktorlu bir hadisədir. Onlar vaxtaşırı yaranır, daha çox və ya daha az səmərəlilik dərəcəsi ilə həll olunur. Daha sonra yenidən təşkilatın daxili və xarici mühitinin vəziyyəti nəzərə alınmaqla həll edilməli olan problemlər yaranır.

Satışın idarə edilməsində problemlərin yaranması onunla izah olunur ki, marketing fəaliyyətinin müəyyən mərhələlərində bazarın tələbləri ilə əmtəə satışının mövcud forma və üsulları arasında uyğunsuzluq yaranır. Məhsulun təşviqi və satışın artırılması bütün ticarət təşkilatları üçün biznesin əsas məqsədidir. Amma bazarda sərfəli, keyfiyyətli məhsul yaratmaq və təqdim etmək kifayət deyil. Müştərilərin diqqətini bu konkret məhsula cəlb etmək üçün marketing üsullarından istifadə etmək lazımdır.

İstehlakçı tələbatını diqqətlə öyrənmək və müvafiq olaraq məhsulların satışını aktivləşdirmək lazımdır. Məhsulların satışının aktivləşdirilməsinin xüsusiyyətlərini açmaq üçün ilk növbədə “məhsulların satışının aktivləşdirilməsi” anlayışının məzmununu müəyyən etmək lazımdır.

Satışın aktivləşdirilməsi məhsul və ya xidmətin alınmasını, yaxud satışını təşviq edən qısamüddətli stimuldur. Satışın aktivləşdirilməsi qanunvericilik aktları ilə tənzimlənən, həyat dövrünün bütün mərhələlərində əmtəə satışına təsirin operativ xarakteri daşıyan istehlakçıya təsir metodudur. Beləliklə, ən ümumi mənada satışın aktivləşdirilməsi müştərini məhsulu almaq üçün müsbət qərar verməyə məcbur edən marketing alətləri və üsullarının məcmusudur. Bunun əsas vasitələri promoyonlar, endirimlər, bayram bonusları, reklamlar, yəni istehlakçının məhsulu hərəkətə keçirməyə və almasına təkan verən hər şeydir.

Bunlar alıcıların diqqətini cəlb etməyin tanınmış üsullarıdır. Lakin onlar effektiv işləyə bilən və ticarət müəssisəsi üçün arzu olunan nəticələri, yəni satışı artırma bilən üsullardır.

Satışın təşviqi marketinqin bir çox digər sahələr kimi sürətli rəqəmsallaşma və süni pərakəndə satış zənciri üçün bu növ satışın təşviqi rəqiblərin hərəkətlərinə dərhal reaksiya vermək və ya pərakəndə satıcının qiymət siyasətində dəyişiklik etmək zərurəti yarandıqda, əvvəlcədən hazırlıq olmadan istifadə edilə bilən əvəzsiz vasitədir.

Məhsulların satışını aktivləşdirməyin yollarından biri də rəfdə məhsula xüsusi yer ayırmaqdır.

Daimi supermarket müştəriləri və mağazanın şəhərdə yerləşdiyi yerdən asılı olaraq onların 5-80 faizi ola bilər, ehtiyac duyduqları məhsulun həmişə konkret yerdə olmasına alışsınlar. Bu, məlum satış həcmi və bunun üçün lazımi rəf sahəsi sayəsində məhsulların nümayişini asanlaşdırır, müştərilərin məhsul seçiminə sərf etdikləri vaxtı azaldır və alışların sayının artmasına kömək edir. Promouter yeni məhsulu təbliğ edəndə işəgötürən təlim keçirir. Bu, çox vaxt məşqçi-məşqçinin məhsul məlumatlarının köməyi ilə edilir. Promouter olmaq üçün təlim tələb olunmur. Lakin bu, promouterin insanları nəyə təşviq etdiyini bildiyinə əmin olmaq üçün əla bir yoldur. Bu, həm də ona görə lazımdır ki, promouter nəyin deyilə biləcəyini və nəyin mümkün olmadığını bilsin. Məhsulun faydaları dəyişir, ona görə də promouterləri ən son dəyişikliklərdən xəbərdar etmək vacibdir.

Yaxşı promouter məhsul, onun xüsusiyyətləri, üstünlükləri və mənfi cəhətləri haqqında lazımi biliyə malik olmalıdır.

Ticarət təşkilatları üçün məhsulun satışının inkişafının əsas strateji prioritetləri və istiqamətləri aşağıdakılardır:

- yerli və regional istehsalçıların məhsullarının mağazalarda dəqiq yerləşdirilməsi;
- bütün ticarət müəssisələri tərəfindən istehlakçılara məlumat verilməklə müəyyən qrup məhsullar üçün “Endirim günü”nün tətbiqi;
- şəhərin ən böyük ticarət mərkəzləri tərəfindən gecə satışının tətbiqi;
- aşağı gəlirli istehlakçılar üçün endirimli qiymətlərlə məhsulların ticarəti mərkəzinin yaradılması;
- ticarət müəssisələrinin əlillərin tələb və ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması;
- yerli televiziya ticarətlə bağlı verilişin yaradılması, orada ticarət mütəxəssislərinin, alimlərin dəvət olunacağı, ticarətin inkişafı, rəqabət, qabaqcıl təcrübə, yeni məhsullarla tanışlıq məsələlərinə baxılması və s.

Nəticə. Təqdim olunan əsaslandırma ümumiləşdirərək aşağıdakı əsas nəticələrə gəlmək olar. “Məhsulların satışının aktivləşdirilməsi” anlayışının məcburi komponentləri məhsulların satışının səviyyəsini yüksəltməyə yönəlmiş hərəkətlərdir və bu hərəkətlərin vaxt məhdudiyyətləri olmalıdır. Yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında müvəffəqiyyətlə nəticə əldə etmək üçün şərtlər aşağıdakılardır:

- istehsalçı, distribyutor və satıcı arasında aktiv qarşılıqlı əlaqə;
- satış nöqtələrində satışın təşviqi və reklamı üzrə kompleks proqramın işlənilib hazırlanması, həmçinin həyata keçirilməsi;
- alıcının ehtiyaclarına və satış işçilərinin, həmçinin merçendayzerlərin peşəkarlığına diqqətin yetirilməsi.

LƏNKƏRAN İNZİBATI RAYONU TORPAQLARININ BIOEKOLOJİ VƏZİYYƏTİ VƏ ANTROPOGEN TƏSİRLƏRİN DAYANIQLI İNKİŞAF KONTEKSTİNDƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Qorxmaz Ağayev
dosent

Nağı Manafov
magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti
qorxmaz-1976@mail.ru
n.manafov99911@gmail.com

Açar sözlər: bioekoloji vəziyyət, ekosistem dayanıqlığı, antropogen təsirlər, torpaq monitorinqi, məhsuldarlıq potensialı

Torpaq biosferin mühüm tərkib hissəsi olmaqla canlı orqanizmlərin həyat fəaliyyəti, maddələr dövrəni və ekosistemlərin sabitliyinin qorunmasında əvəzsiz rol oynayır. Torpaq örtüyü həm biomüxtəlifliyin qorunması, həm də kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi əsaslarının formalaşması baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu kontekstdə tədqiqat obyektimiz olan Lənkəran inzibati rayonunun torpaq örtüyü müxtəlif tip və struktur xüsusiyyətlərinə malik olmaqla yüksək məhsuldarlıq potensialı nümayiş etdirir. Məhz Lənkəran inzibati rayonunun torpaq ehtiyatlarının ekoloji vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, onların innovativ və rəqəmsal monitorinq metodları əsasında öyrənilməsi, eləcə də antropogen təsirlərin sosial-iqtisadi nəticələrinin təhlili regionun dayanıqlı inkişaf strategiyalarının, regional siyasətin optimallaşdırılmasının və müasir iqtisadi trend və problemlərə uyğun inkişaf modellərinin formalaşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd edək ki, Lənkəran inzibati rayonunun ümumi torpaq sahəsi 153941 hektar təşkil edir. Bu torpaqların kateqoriyalar üzrə bölgüsü aşağıdakı kimidir:

- Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar – 25071 ha (ümumi sahənin 16,3%-i);
- Yaşayış məntəqələrinin torpaqları – 1247 ha (0,8%);
- Sənaye, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar – 2384 ha (1,5%);
- Xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları – 88359 ha (57,4%);
- Meşə fondu torpaqları – 28932 ha (18,8%);
- Su fondu torpaqları – 1113 ha (0,7%);
- Ehtiyat fondu torpaqları – 6835 ha (4,4%).

Bu göstəricilər Lənkəran rayonunda ekoloji baxımdan mühüm sahələrin – meşə və xüsusi qorunan ərazilərin üstünlük təşkil etdiyini göstərir. Bu, regionun ekoloji sabitliyi üçün mühüm amil hesab olunsa da, kənd təsərrüfatı və məskunlaşma proseslərinin artması torpaq balansında müəyyən gərginlik yaradır.

Lənkəran inzibati rayonu subtropik iqlim şəraiti və zəngin hidroloji şəbəkəsi ilə fərqlənir və torpaq örtüyünün müxtəlifliyi ilə seçilir. Rayonun torpaq örtüyü əsasən podzol-sarı və sarı-qleyli, qəhvəyi-meşə və allüvial-çəmən torpaqlarından ibarətdir və rütubətli subtropik meşə və çəmən ekosistemlərinin təsiri altında formalaşmışdır. Bu torpaqların mexaniki quruluşu yaxşıdır, humusla zəngindir və bioloji aktivliyi yüksək səviyyədədir ki, bu da onları kənd təsərrüfatı üçün əlverişli edir. Lakin son illərdə intensiv kənd təsərrüfatı fəaliyyəti, xüsusilə çoxsaylı əkin dövriyyəsi və aqrar təsərrüfatların genişlənməsi, gübrələmə tətbiqləri, torpaqdan qeyri-rasional istifadə və meliorativ sistemlərin pozulması, eləcə də sənaye və məişət tullantılarının artması nəticəsində bəzi torpaq sahələrində deqradasiya və digər struktur dəyişiklikləri müşahidə olunmuşdur. Bu proseslər torpaqların humus tərkibinin azalmasına, bioloji məhsuldarlığın enməsinə və ümumilikdə bioekoloji vəziyyətin mənfi təsirə məruz qalmasına səbəb olmuşdur.

Aparılmış analizlər göstərir ki, Lənkəran inzibati rayonunun kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarında humus miqdarı yüksəkdir, lakin meşə fondu torpaqları ilə müqayisədə fərqliliklər mövcuddur. Mineral tərkib baxımından azot və fosfor səviyyəsi sahədən asılı olaraq dəyişir; sənaye və digər antropogen təsirli ərazilərdə bəzi ağır metalların (Cu, Zn və s.) mövcudluğu müəyyən edilmişdir. Torpaqların bioloji aktivliyi mikrofloranın fəaliyyəti və fermentativ aktivliklə ölçülür və kənd təsərrüfatı sahələrində təbii səviyyədən aşağıdır. Bu hallar göstərir ki, antropogen təsirlər torpaq biotoplarının bərpa potensialını zəiflədir və ekosistem sabitliyini azaldır.

İrriqasiya olunmuş sahələrdə humusun 0–10 cm qatında orta hesabla ~2,09%, daha dərin qatlarda isə 1,35% səviyyəsində azalması müşahidə edilmişdir. Meşə və bataqlıq zonalarında humus miqdarı 3–6% arasında dəyişir. Rayonda əkin sahələrində azot, fosfor və kaliumun asan mənimsənilən formaları zəif və ya orta zəif səviyyədədir, bu isə gübrələmə strategiyalarının optimallaşdırılmasını tələb edir. Bəzi sahələrdə suvarma rejiminin pozulması və mexaniki təsirlər nəticəsində humusun azalması və eroziya prosesləri qeydə alınmışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, irriqasiya altında torpaq profillərində həm mikroorqanizm populyasiyasının sayı, həm də humus miqdarı qat artımı ilə azalır; nəticədə, irriqasiya və intensiv kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinin təsiri ilə torpaqların bioloji aktivliyində bəzi sahələrdə əhəmiyyətli azalma müşahidə olunur.

Lənkəran inzibati rayonunda torpaqlara antropogen təsirlər əsasən kənd təsərrüfatı fəaliyyəti, sənaye fəaliyyəti, urbanizasiya və nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı istiqamətlərində toplanır. Kənd təsərrüfatı sahələrində intensiv əkinçilik, pestisid və mineral gübrələrin normadan artıq tətbiqi torpağın kimyəvi balansını pozur və mikrobioloji aktivliyi zəiflədir. Eyni zamanda, suvarma sistemlərində sızmalar və qeyri-optimal drenaj torpağın lokal duzlaşmasına səbəb olur.

Sənaye təsiri əsasən Lənkəran şəhəri ətrafında fəaliyyət göstərən emal müəssisələrinin tullantılarının və məişət sularının torpaq və yeraltı sulara qarışması ilə əlaqəlidir və ekoloji gərginliyi artırır. Urbanizasiya və nəqliyyat infrastrukturunu torpağın məhsuldar sahələrinin azalmasına, səth sularının axımının dəyişməsinə və eroziya proseslərinin sürətlənməsinə səbəb olur.

Bu antropogen amillər nəticəsində Lənkəran rayonunda torpaqlarda bəzi sahələrdə eroziya, çirklənmə, struktur deqradasiyası müşahidə olunur. Xüsusilə dağətəyi və dənizkənarı ərazilərdə eroziya torpaq səthinin 18–22%-ə qədər yayılmışdır. Eroziyanın intensivliyi yamac meyilliyi, bitki örtüyünün sıxlığı və antropogen yüklənmə ilə birbaşa əlaqəlidir.

Səmərəsiz suvarma sistemlərinin tətbiq olunduğu sahələrdə torpağın bioloji məhsuldarlığı azalır və bitkilərin kök sisteminə mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda, şəhərətrafi zonalarında məişət tullantıları, yanacaq sızmaları və kimyəvi maddələr torpaq çirklənməsinə səbəb olur. Bütün bu proseslər nəticəsində torpağın bioloji aktivliyi aşağı düşür, mikroflora və fauna müxtəlifliyi zəifləyir və ekosistem dayanıqlığı pozulur.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, Lənkəran inzibati rayonunun torpaq örtüyü ekoloji baxımdan yüksək potensiala malik olsa da, kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin intensivliyi, sənaye təsiri və sürətli urbanizasiya kimi antropogen amillər onun bioekoloji vəziyyətində müəyyən zəifləmələrə səbəb olmuşdur. Bu səbəbdən torpaq resurslarının səmərəli və ekoloji əsaslarla idarə edilməsi regionun sosial-iqtisadi sabitliyinin və dayanıqlı inkişafının təmin olunması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Lənkəran inzibati rayonunda torpaq ekosistemlərinin dayanıqlılığının artırılması məqsədilə kompleks yanaşma tətbiq edilməlidir. Eroziyanın qarşısının alınması üçün yamac ərazilərdə kontur əkinçiliyi və meşə-meliorativ zolaqların yaradılması vacibdir. Torpağın bioloji aktivliyinin yüksəldilməsi məqsədilə üzvi gübrələrdən, kompostdan və mikrobioloji preparatlardan istifadənin genişləndirilməsi, suvarma və drenaj sistemlərinin innovativ və rəqəmsal texnologiyalar əsasında optimallaşdırılması zəruridir. Bununla yanaşı, bioekoloji göstəricilər üzrə rəqəmsal monitoring məlumat bazası formalaşdırılmalı, xüsusi mühafizə olunan ərazilərin sahəsi artırılmalı və torpaq resursları ekoloji prinsiplər əsasında idarə

edilməlidir. Bu tip tədbirlərin ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi Lənkəran rayonunda torpaq örtüyünün bioekoloji tarazlığının bərpasına, ekosistem dayanıqlığının möhkəmlənməsinə və kənd təsərrüfatının sosial-iqtisadi cəhətdən davamlı inkişafına şərait yaradacaqdır.

LƏNKƏRAN-ASTARA İQTİSADI RAYONUNDA TORPAQ ÇİRLƏNMƏSİNİN QARŞISININ ALINMASI VƏ DAYANIQLI İDARƏETMƏ

Qorxmaz Ağayev

dosent

Ülkər Ağayeva

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

qorxmaz-1976@mail.ru

r_ulker@mail.ru

Açar sözlər: antropogen çirklənmə, torpaq ekosistemləri, rekultivasiya, fitoremediasiya, dayanıqlı inkişaf

Tezisdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri kontekstində, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda torpaq ekosistemlərinə təsir edən antropogen çirklənmə mənbələri, o cümlədən sənaye fəaliyyəti, kənd təsərrüfatında pestisid və mineral gübrələrin normadan artıq istifadəsi və məişət tullantılarının idarə olunmasındakı çatışmazlıqlar elmi əsaslarla araşdırılmışdır. Təhlillər nəticəsində yaranan torpaq degradasiyası, münbit qatın eroziyası və məhsuldarlığın azalması kimi ekoloji-iqtisadi nəticələr regionun dayanıqlı inkişafı üçün aktual problem kimi qiymətləndirilmiş, regionun mövcud resurs potensialı nəzərə alınaraq, problemin həlli regional siyasət prioritetləri çərçivəsində dəyərləndirilmişdir. Təklif edilən tədbirlər arasında innovasiya əsaslı fitoremediasiya və bioremediasiya üsullarının tətbiqi, tullantıların idarə edilməsində rəqəmsallaşma və çeşidlənmə texnologiyalarından istifadə, habelə meliorasiya və rekultivasiya layihələrinin genişləndirilməsi dayanıqlı idarəetmənin əsas istiqamətləri kimi əsaslandırılmışdır.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu Azərbaycanın cənub bölgəsində yerləşməklə relyef xüsusiyyətlərinə, əlverişli iqlim şəraitinə, zəngin su ehtiyatlarına və bioloji müxtəlifliyinə görə seçilir. Bu regionun ekosistem sabitliyində torpaq örtüyü həlledici rol oynayır. Talış dağlarının ətəklərində və Xəzər dənizinin sahilboyu zonasında yerləşən təbii-iqtisadi rayonu torpaq tiplərinin rəngarəngliyi, zəngin flora və fauna kompleksi, eləcə də çoxillik meşə massivlərinin mövcudluğu ilə fərqlənir. Bu ərazilərdə rast gəlinən dəmirağac, şabalıdyarpaq palıd, fıstıq və digər relikt növlər regionun biomüxtəlifliyinin nadir komponentlərini təşkil edir. Subtropik bitkilər, sitrus meyvələri və çay plantasiyaları isə torpaqların kənd təsərrüfatı baxımından yüksək məhsuldarlığını göstərir. Lakin intensiv təsərrüfat fəaliyyəti və antropogen təsirlər nəticəsində torpaqların ekoloji sabitliyi zəifləyir. Bu baxımdan torpaq ekosistemlərinin çirklənməsi, degradasiyası və münbitliyinin azalması Lənkəran regionunda aktual ekoloji problemlərdəndir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda torpaq ekosistemlərinin antropogen çirklənməsi bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Sənayeləşmə, turizmin sürətli inkişafı, kənd təsərrüfatında pestisid və mineral gübrələrin həddindən artıq istifadəsi, eləcə də məişət və istehsalat tullantılarının düzgün idarə olunmaması torpaqların keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Bu çirklənmə formaları nəticəsində torpaqlarda ağır metallar, nitratlar, pestisid qalıqları və digər toksik maddələrin konsentrasiyası artır, torpağın bioloji aktivliyi azalır, münbitlik göstəriciləri zəifləyir.

Torpaqların degradasiyası və eroziyası da ciddi təhlükə mənbəyidir. Əkin sahələrinin düzgün idarə olunmaması, suvarma sistemlərinin qeyri-səmərəli təşkili və meşələrin qırılması nəticəsində torpaqların münbit qatı yuyulur və kənd təsərrüfatı potensialı aşağı düşür. Bu hal biomüxtəlifliyin azalmasına, ekosistem sabitliyinin pozulmasına və insanların həyat şəraitinin pisləşməsinə gətirib çıxarır.

Problemin qarşısını almaq üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. İlk növbədə normativ-hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, torpaqların müntəzəm monitorinqi və ekoloji nəzarət sisteminin gücləndirilməsi vacibdir. Çirklənmənin

azaldılması məqsədilə tullantıların çeşidlənməsi, üzvi gübrələrin istifadəsi, əkin dövriyyəsinin düzgün təşkili, yaşıllıqların artırılması və torpaqların meliorativ tədbirlərlə yaxşılaşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Müasir yanaşmalar çərçivəsində torpaqların təmizlənməsində fiziki və bioloji metodların tətbiqi geniş yayılmışdır. Fitoremediasiya üsulu ilə torpaqda toplanmış toksik maddələr bitkilərin kök sistemi vasitəsilə mənimsənilir. Bioremediasiya üsulunda isə torpaqdakı çirkləndiricilərin parçalanması və zərərsizləşdirilməsi üçün mikroorqanizmlərdən istifadə olunur. Bu metodlar ekoloji cəhətdən təhlükəsiz və uzunmüddətli nəticələr verən üsullar hesab edilir. Eyni zamanda, torpaqlarda qurğuşun və digər ağır metallarla bağlı çirklənməni azaltmaq məqsədilə torpağın əhənglənməsi, mədən işlərindən sonra isə torpaqların rekultivasiyası həyata keçirilir. Rekultivasiya prosesində zədələnmiş torpaq sahələri kənd təsərrüfatı üçün yararlı hala gətirilir, meşə və ya rekreasiya zonaları bərpa olunur. Bu tədbirlər torpaq ekosistemlərinin dayanıqlı inkişafına şərait yaradır.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu ekoloji cəhətdən yüksək həssaslıq göstərən regionlardan biri kimi, torpaq ekosistemlərinin antropogen təsirlərdən qorunmasını strateji əhəmiyyətli edir. Torpaq örtüyünün çirklənməsi, münbitlik göstəricilərinin zəifləməsi və degradasiya proseslərinin intensivləşməsi təkcə kənd təsərrüfatı səmərəliliyinə deyil, eyni zamanda regionun sosial-iqtisadi inkişafına və əhəlinin sağlamlıq göstəricilərinə ciddi təhlükə yaradır. Bu kontekstdə, çirklənməyə qarşı elmi əsaslandırılmış profilaktik və bərpaedici tədbirlərin həyata keçirilməsi, ölkənin dayanıqlı inkişaf hədəflərinə çatmaq üçün regional siyasət çərçivəsində prioritet hesab olunur.

Tədqiqatlar sənaye fəaliyyətini, kənd təsərrüfatında pestisid və mineral gübrələrin normadan artıq istifadəsini, habelə məişət və istehsalat tullantılarının düzgün idarə olunmamasını əsas çirklənmə mənbələri kimi müəyyən etmişdir. Bu amillərin nəticəsi olaraq torpaqların degradasiyası, münbit qatın eroziyası və bioloji müxtəlifliyin zəifləməsi müşahidə olunur. Bununla əlaqədar, regionun əlverişli iqlim və resurs potensialı nəzərə alınaraq, aşağıdakı həll yolları əsas istiqamətlər kimi dəyərləndirilir:

- İnnovasiya və rəqəmsallaşma: Fitoremediasiya və bioremediasiya kimi innovativ bioloji texnologiyaların tətbiqi, habelə tullantıların çeşidlənməsi və idarə olunmasında rəqəmsal sistemlərin istifadəsi.
- Meliorasiya və bərpaedici tədbirlər: Torpaqların meliorativ tədbirlər vasitəsilə yaxşılaşdırılması, rekultivasiya və üzvi gübrələrin tətbiqi.
- Profilaktik siyasət: Yaşıllıq sahələrinin genişləndirilməsi və ekoloji monitorinqin gücləndirilməsi.

Yekun olaraq qeyd olunmalıdır ki, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda torpaq ekosistemlərinin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin olunması yalnız lokal səviyyədə sabitliyin bərpasına deyil, həm də ölkənin ümumi ekoloji təhlükəsizliyinə və aqrar sektorun dayanıqlı inkişafına əhəmiyyətli töhfələr verir. Hərtərəfli tədbirlərin həyata keçirilməsi torpaq ekosistemlərinin dayanıqlılığının bərpasına, biomüxtəlifliyin qorunmasına və nəticədə əhəlinin sosial rifahının yüksəldilməsinə şərait yaradır. Beləliklə, regional problemlərin innovativ və rəqəmsal yanaşmalarla həlli milli iqtisadiyyatın uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf hədəflərinə xidmət edir.

LƏNKƏRAN-ASTARA İQTİSADI RAYONUNDA AQRAR SEKTORUN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ EKOLOJİ DAYANIQLI PERSPEKTİVLƏR

Qorxmaz Ağayev
dosent
Zahirə Cahangirzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
qorxmaz-1976@mail.ru
zahirecahangirzade@gmail.com

Açar sözlər: aqrar sektor, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı, ekoloji dayanıqlılıq prinsipləri, ərzaq təhlükəsizliyi

Bu tezisdə Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda aqrar sahənin əsas inkişaf xüsusiyyətləri, dinamikası və gələcək perspektivləri araşdırılmış, əkinçilik, heyvandarlıq və su təsərrüfatının iqtisadi səmərəliliyi, məhsuldarlıq göstəriciləri və potensial inkişaf imkanları ilə yanaşı, regionun əlverişli iqlim şəraiti, məhsuldar torpaqları və zəngin su resurslarının aqrar sektorun dayanıqlı inkişafına təsiri qiymətləndirilmişdir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu Azərbaycanın cənub hissəsində yerləşməklə, məhsuldar torpaqları, əlverişli subtropik iqlim şəraiti və zəngin su ehtiyatları ilə fərqlənir. Lənkəran, Astara, Lerik, Masallı, Yardımlı və Cəlilabad inzibati rayonlarını əhatə edən bu təbii-iqtisadi rayon ölkənin aqrar sektorunda əhəmiyyətli mövqeyə sahib olmaqla yanaşı, ərazidəki kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı bölgə əhalisinin əsas məşğulluq və gəlir mənbəyini təşkil edir.

Məlumdur ki, aqrar sektorun inkişafı həm ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, həm də sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Son illərin statistik göstəriciləri göstərir ki, bölgədə əkinçilik, heyvandarlıq və su təsərrüfatı sahələrində mühüm artım tendensiyası müşahidə olunur. Bu inkişaf yalnız iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına deyil, həm də ekoloji dayanıqlılığın təmin olunmasına xidmət edir. Müasir aqrotekniki metodlar, davamlı suvarma sistemləri və ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı prinsiplərinin tətbiqi əkin sahələrinin məhsuldarlığını yüksəldir və torpaq, su və biomüxtəliflik resurslarının qorunmasını təmin edir. Beləliklə, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu kənd təsərrüfatı potensialının səmərəli istifadəsi, regionun ərzaq təminatında strateji rolu və ekoloji balansın qorunması baxımından ölkə üçün əhəmiyyətli bir sahə olaraq qalır. Bu potensialın davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi və elmi əsaslara söykənən idarəetmə strategiyalarının tətbiqi regionun həm iqtisadi, həm də ekoloji dayanıqlı inkişafını təmin edə bilər.

Bölgədə əkinçilik sahəsində Lənkəran və Astara rayonları çayçılıq və sitrusçuluğun aparıcı mərkəzləridir. 2024-cü ilin yekunlarına görə, bölgədə ümumi əkin sahələri 120 min hektarı keçmiş, çay plantasiyaları 1300 hektarı, sitrus bağları isə təxminən 2500 hektarı təşkil etmişdir. Həmin il 28 min ton çay yarpağı və 44 min ton sitrus məhsulu istehsal olunmuşdur ki, bu göstəricilər ötən 5 illə müqayisədə 20-25% artımı əks etdirir. Bu dinamik inkişaf həm regionun iqtisadi potensialını gücləndirir, həm də ekoloji dayanıqlı əkinçilik imkanlarını artırır.

Masallı və Cəlilabad rayonlarında isə əkinçilik əsasən taxılçılıq, tərəvəzçilik və bostan məhsulları üzrə inkişaf etdirilmişdir. 2024-cü ildə Cəlilabadda kartof istehsalı 195 min tona çatmış və rayon ölkədə ilk üçlükdə qərarlaşmışdır. Bu göstərici aqrar sektorun iqtisadi səmərəliliyini və regionun ərzaq təminatında strateji rolunu nümayiş etdirir.

Eyni zamanda, 2020-2024-cü illər ərzində bu rayonlarda 12 min hektardan çox torpaq sahəsi damcı suvarma sistemi ilə təmin edilmişdir. Damcı suvarma texnologiyasının tətbiqi suyun bitkilərə birbaşa çatdırılmasını təmin edərək su itkisinin qarşısını alır, məhsuldarlığı artırır və su resurslarının səmərəli istifadəsini təmin edir. Bu yanaşma həm ekoloji dayanıqlılığın gücləndirilməsinə, həm də torpaq resurslarının davamlı istifadəsinə xidmət edir.

Bununla yanaşı, məhsulların emalı, saxlanması və logistika infrastrukturunda mövcud problemlər hələ də regionun potensialını tam reallaşdırmağa mane olur. Məhsulun dəyərdən düşməsinin qarşısını almaq üçün soyuducu anbarlar, qablaşdırma mərkəzləri və müasir emal texnologiyalarına ehtiyac vardır. Bu sahəyə əlavə investisiyaların cəlb edilməsi həm iqtisadi artımı, həm də ekoloji dayanıqlılığın təmin olunmasını mümkün edəcəkdir.

Bölgənin Lerik və Yardımlı rayonları dağlıq relyefə uyğun olaraq xırdabuynuzlu heyvanların saxlanması üzrə ixtisaslaşmışdır. 2024-cü ilin rəsmi məlumatlarına əsasən, bu rayonlarda ümumilikdə 215 min baş qoyun və keçi, 38 min baş iribuynuzlu heyvan qeydə alınmışdır. Son illərdə 30-dan çox kiçik ailə təsərrüfatı və bir neçə müasir heyvandarlıq kompleksi yaradılmışdır ki, bu da heyvandarlıq məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və istehsalın davamlılığının təmin olunmasına xidmət edir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda yeni inkişaf perspektivləri arasında aqrar turizm və orqanik kənd təsərrüfatı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Lerik və Yardımlının təbii landşaftı, Lənkəran və Astaranın subtropik bağları turistlər üçün cəlbedici imkanlar yaratmaqla yanaşı, bölgənin aqroturizm potensialını genişləndirir. Torpaq sahələrinin bir hissəsinin az istifadə olunması ekoloji təmiz məhsulların istehsalı və ixracı üçün əlverişli şərait formalaşdırır. Orqanik kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı isə həm torpaq və su resurslarının qorunmasına, həm də yerli icmaların gəlirinin artırılmasına mühüm töhfə verir. Aqrar turizmin və ekoloji təmiz məhsul istehsalının inkişafı yalnız iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə deyil, eyni zamanda torpaq, su və biomüxtəlifliyin qorunması vasitəsilə ekoloji dayanıqlılığın təmin olunmasına xidmət edir.

Beləliklə, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun aqrar sektoru həm regional, həm də milli səviyyədə strateji əhəmiyyət kəsb edir. Onun inkişafı müasir texnologiyaların tətbiqi, elmi əsaslı idarəetmə yanaşmaları və ekoloji prinsiplərin inteqrasiyası ilə daha rəqabətədavamlı və davamlı xarakter ala bilər. Nəticə etibarilə, aqrar sahənin səmərəli inkişafı regionun iqtisadi və sosial rifahının yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Bu inkişafın təməlini isə ekoloji dayanıqlılıq prinsipləri – torpaqların davamlı istifadəsi, su resurslarının səmərəli idarə olunması və biomüxtəlifliyin qorunması təşkil edir ki, bu da Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun aqrar sektorunun gələcək perspektivlərini daha da möhkəmləndirir.

Regionda aqrar sektorun inkişafı elmi əsaslara söykənən regional siyasətin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu siyasət müasir aqrotexniki metodların tətbiqi, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, aqroturizmin inkişafı, logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və fermerlərin bilik səviyyəsinin artırılması kimi tədbirləri əhatə etməlidir. Aqroturizmin inkişafı kənd əhalisinin rifahını yüksəldir və regionun iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə töhfə verir. Belə yanaşma Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunu Azərbaycanın rəqabətə davamlı, ekoloji cəhətdən məsuliyyətli aqrar istehsal mərkəzlərindən birinə çevirə bilər. Gələcəkdə aqrar sektorun inkişafı müasir texnologiyaların geniş tətbiqi, ekoloji dayanıqlı kənd təsərrüfatı metodlarının tətbiqi və regional inkişaf strategiyasının uğurlu icrası ilə daha da sürətlənəcək və həm ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, həm də ətraf mühitin qorunmasına xidmət edəcəkdir.

Ümumilikdə, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda aqrar sektorun davamlı və elmi əsaslara söykənən inkişafı, regionun strateji potensialının gələcəkdə tam reallaşdırılmasına imkan verir və kənd təsərrüfatının həm iqtisadi, həm də ekoloji dayanıqlı gələcəyini təmin edir. Bu yanaşma yaxın perspektivdə ölkənin ümumi ərzaq təhlükəsizliyinə, regional iqtisadi balansın qorunmasına və ekosistemlərin davamlılığının təmin edilməsinə mühüm töhfə verəcək, uzunmüddətli dövrdə isə Azərbaycanı ekoloji məsuliyyətli və rəqabətədavamlı sənaye-aqrar istehsal mərkəzinə çevirməyə şərait yaradacaqdır.

SƏNAYE PARKLARININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Mahir Zeynalov
dosent

Nigar Musayeva
magistrant

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
nigar.mustafayevah@yahoo.com

Açar sözlər: sənaye parkları, sahibkarlıq fəaliyyəti, qeyri-neft sektoru, iqtisadi inkişaf, innovasiya, investisiya

Azərbaycan iqtisadiyyatının son illərdə qarşıya qoyduğu əsas məqsədlərdən biri neftdən asılılığın azaldılması və rəqabətqabiliyyətli, texnologiya yönümlü iqtisadi modelin formalaşdırılmasıdır. Bu strategiyanın əsas istiqamətlərindən biri ölkədə sənaye parklarının yaradılması və onların fəaliyyətinin dəstəklənməsidir. Sənaye parkları sahibkarlıq subyektlərinin cəmləndiyi, infrastrukturla təmin edilmiş və xüsusi vergi-gömrük güzəştləri təqdim edilən iqtisadi zonalar qismində çıxış edir. Bu parkların yaradılması həm istehsal mühitinin müasirləşməsinə, həm də regionların iqtisadi potensialından daha səmərəli istifadə edilməsinə şərait yaradır.

1. Sənaye parklarının inkişafı xüsusiyyətləri

Hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Balaxanı Sənaye Parkı, Mingəçevir Sənaye Parkı, Pirallahı Sənaye Parkı və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə formalaşdırılan sənaye zonaları sənaye sektorunun inkişafına mühüm töhfə verir. Bu məkanlarda formalaşan istehsal və xidmət infrastrukturunu yeni müəssisələrin rəqabət imkanlarını artırır və iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə yönəlmiş islahatların icrasını sürətləndirir.

Sənaye parklarının sosial-iqtisadi inkişafdakı rolunu bir neçə istiqamətdə dəyərləndirmək olar. İlk növbədə infrastruktur təminatı və istehsal mühitinin yaxşılaşdırılmasının müsbət təsirlərindən danışılarsa üç əsas nəticəni qeyd etmək olar:

- Parklarda hazır kommunikasiya və logistika şəbəkəsi sahibkarların ilkin xərclərini azaldır.
- Enerji, yol, su, rabitə və digər infrastruktur elementlərinin mövcudluğu istehsal proseslərini daha səmərəli edir.
- Müəssisələr üçün daha stabil və təhlükəsiz fəaliyyət mühiti formalaşır.

Digər amil isə sənaye parklarında sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasıdır. Azad bazar rəqabətinin inkişaf etdiyi dövrdə sahibkarlığın stimullaşdırılması prioritet məsələlərdən hesab olunur ki, bu da öz növbəsində aşağıdakı kimi özünü göstərir:

- Vergi və gömrük güzəştləri investorların risklərini azaldır və kapital qoyuluşunu artırır.
- Sənaye parklarında sadələşdirilmiş sənədləşmə prosedurları biznesin sürətli başlanmasını təmin edir.
- Park daxilində yerləşən müəssisələr arasında əməkdaşlıq şəbəkəsi genişlənir.

Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiri baxımından da sənaye parklarının mühüm rolu var. Bunu bir sıra göstəricilərlə vurğulamaq olar. Belə ki:

- Yeni istehsal müəssisələri yaranır, istehsal artır, ixrac imkanları yaranır
- Sənaye parkları bölgələrdə yeni iş yerlərinin yaranmasına şərait yaradır
- Regional iqtisadi diversifikasiya artır, inkişaf balansı yaxşılaşır
- Yerli resursların səmərəli istifadəsi təmin olunur.

Məsələn, Ağdam Sənaye Parkında yeni istehsal müəssisələri yaradılmışdır, 81 milyon dollar sərmayə yatırılmaqla 1000-ə yaxın iş yerinin açılması nəzərdə tutulur. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı və Mingəçevir Sənaye Parkı bir çox gənc mütəxəssisin və ixtisaslı işçinin məşğulluğunu təmin etmişdir. İqtisadi Zonaların İnkişaf Agentliyi tərəfindən verilən statistikaya əsasən, fəaliyyətə başladığı dövrdən indiyə qədərki dövr ərzində 6134 nəfər Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında və 551 nəfər isə Mingəçevir Sənaye Parkında işlə təmin

olunmuşdur. Ümumi olaraq isə sənaye zonalarında 84 müəssisə fəaliyyət göstərir və təqribən 11 000 yeni iş yeri yaradılmışdır.

2. Mövcud çətinliklər və inkişaf perspektivləri

Bəzi sənaye parklarında yüksək texnologiyalı istehsal sahələrinin payı hələ kifayət qədər geniş deyil və regionlarda ixtisaslı kadr çatışmazlığı müəssisələrin fəaliyyətinin effektivliyinə təsir göstərir. Eyni zamanda universitetlərlə sənaye arasında əməkdaşlıq zəif inkişaf etdiyindən yeni texnologiyaların istehsalata transferi ləng baş verir. Əlavə olaraq parklar arasında investisiya cəlb ediciliyi fərqli olduğundan inkişaf templərində bərabərsizlik müşahidə olunur.

Bunlarla yanaşı, sənaye parkları Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirərək ixracı artırmağa və neftdən asılılığı azaltmağa imkan verir. Onlar regionlarda iş yerləri yaradaraq iqtisadi canlanma təmin edir və sosial rifahı yüksəldir. Müasir istehsal və paylaşılan infrastrukturlar məhsuldarlığı artırır, işçi qüvvəsinin texniki və peşə bacarıqlarının inkişafına şərait yaradır. Eyni zamanda, parklar investorlar üçün cəlb edici mühit yaradaraq davamlı iqtisadi artımı dəstəkləyir və ekoloji idarəetmə ilə sosial məsuliyyəti gücləndirir.

Nəticə. Sənaye parklarının inkişafı Azərbaycanın iqtisadiyyatının diversifikasiyasına, qeyri-neft sektorunun güclənməsinə və regionların sosial-iqtisadi inkişafı məqsədlərinə xidmət edir. Gələcəkdə parkların yeni regionlarda yaradılması, infrastrukturun gücləndirilməsi, təhsil və texniki bacarıqların artırılması, investisiyaların cəlb edilməsi yolu ilə onların sosial-iqtisadi təsirlərini daha da genişləndirəcək. Eyni zamanda, investisiya cəlbi və ekoloji standartların tətbiqi davamlı inkişafın təminatçısı olacaq.

Beləliklə, sənaye parkları Azərbaycanda həm iqtisadi, həm sosial, həm də texnoloji inkişaf perspektivləri baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Onlar regionların bərpası və inkişafı, iş yerlərinin yaradılması və innovativ istehsalın təşviqi üçün əsas alət kimi çıxış edir.

LƏNKƏRAN-ASTARA İQTİSADI RAYONUNDA BECƏRİLƏN ÇAY BİTKİSİNİN EKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN İQTİSADI ASPEKTLƏRİ

Məmməd Hüseyin Hüseyinov

dosent

Gülzar Eynizadə

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

mamed.h@mail.ru

gulzareynizad@gmail.com

Açar sözlər: çayın məhsuldarlığı, antropogen çirklənmə, ətraf mühit, iqtisadi aspektlər

Çay (*Camellia sinensis* L. Kuntze) dünya miqyasında istifadə edilən ən mühüm alkoqolsuz içkilərdən biridir. Respublikamızda çay bitkisi əsasən Lənkəran – Astara iqtisadi rayonunda və qismən Zaqatala-Balakən zonalarında becərilir. Çay bitkisinin ümumi məhsuldarlığına və keyfiyyətinə ətraf mühitin həm təbii, həm də antropogen amilləri təsir göstərir. Çayın məhsuldarlığını, keyfiyyət göstəricilərini və iqtisadi əhəmiyyətini artırmaq üçün ilk növbədə onun ekoloji xüsusiyyətlərini bilmək lazımdır. Lənkəran – Astara iqtisadi rayonunda ekoloji şərait - illik rütubət (1200–1700 mm), mülayim-subtropik iqlim, torpaq tipi, günəşli saatların illik miqdarının 1900-2200 saat arasında dəyişməsi çayçılığın inkişafına müsbət təsir göstərir. Amma ekoloji problemlərin dərinləşməsi, ətraf mühitə antropogen amillərin mənfi təsirinin artması kənd təsərrüfatının digər sahələrində olduğu kimi çayçılığında normal inkişafına əks təsir göstərir. Ətraf mühitin çirklənməsi hal- hazırda bəşəriyyətin qarşısında duran ən mühüm global problemlərdən biridir. Ekoloji təmiz, yəni ətraf mühitə və insan sağlamlığına zərər verməyən, iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli məhsulun yetişdirilməsi problemi aktuallığı ilə həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi mülayim-subtropik iqlimə malik, Azərbaycanın cənub-şərqində yerləşən Lənkəran–Astara iqtisadi rayonu çay bitkisinin keyfiyyətli və yüksək məhsuldarlıqla becərilməsi üçün əlverişlidir. Çayçılığın regionda iqtisadi əhəmiyyəti həm birbaşa (əkinlər, məşğulluq, ixrac), həm də dolaylı (emal sənayesi, turizm, ərzaq sənayesi üçün xammal) sahələrdə hiss olunur.

Tədqiqat işimizdə məqsəd Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda antropogen çirklənmə şəraitində çay bitkisinin ekoloji xüsusiyyətlərinin iqtisadi aspektlərini öyrənməkdir. Azərbaycanda çayçılığın inkişaf etdirilməsinin həm regional, həm də milli iqtisadi inkişafda əhəmiyyəti böyükdür. Çayçılıq Azərbaycanın subtropik bölgələrində – xüsusilə Lənkəran və Astara rayonlarında minlərlə ailənin əsas məşğulluq mənbəyidir. Plantasiyalarda çalışan fəhlələr, emal fabrikləri, qablaşdırma müəssisələri, logistika və ticarət şəbəkələri bölgənin iqtisadiyyatını canlandırır. Çay Azərbaycanda ən çox istehlak olunan məhsullardan biridir. Yerli istehsalın artması idxaldan asılılığı azaldır, valyuta qənaəti yaradır. Son illər çayçılığın inkişafı ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan brend çaylarının (Lənkəran çayı, Astara çayı və s.) yeni bazarlara çıxarılması istiqamətində işlər aparılır. Yüksək keyfiyyətli və yerli sortların ixracı ölkəmiz üçün əlavə gəlir mənbəyi yaradır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çayçılığın inkişafı ilə bağlı qəbul etdiyi 2018–2027-ci illər Dövlət Proqramı bu sahəyə güclü investisiya axını yaradıb. Dövlət dəstəyi hesabına çayçılıq aqrobiznes kimi yenidən dirçəlir. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda ekoloji xüsusiyyətlərin iqtisadi aspektləri: İqlim və məhsuldarlıq – mülayim subtropik iqlim yüksək illik məhsul götürməyə imkan verir, bunun nəticəsində yüksək gəlir potensialına malik həm təzə yarpaq, həm də quru çay istehsalı mümkün olur. Torpaq keyfiyyəti və xərclər- optimal torpaq şəraiti yüksək məhsuldarlıq və yaxşı yarpaq keyfiyyəti ilə nəticələnir - bu da satış qiymətlərini yüksəldir. Su təminatı və investisiya - daimi su resursları suvarma ehtiyacını azaldır, nəticədə əməliyyat xərcləri aşağı düşür. Ətraf mühitin təbii və antropogen çirklənməsi çayçılığın inkişafını ləngidir, nəticədə bu sahədən gələn gəlirlər azalır və problemin həlli üçün əlavə xərclərə ehtiyac olur. Apardığımız

müşahidələr göstərdi ki, Lənkəran–Astara iqtisadi rayonunda çirklənmə əsasən göstərilən mənbələrdən əmələ gəlir: *Sənaye və məişət tullantıları* - Lənkəran çayı, Təngərüd çayı və digər su hövzələrinin yaşayış məntəqələrinin kommunal-məişət tullantıları ilə çirklənməsi suyun mikrobioloji tərkibini dəyişir, nəticədə həmin sudan suvarmada istifadə çətinləşir. Çay plantasiyalarına yaxın olan ərazilərdə kanalizasiya sistemlərinin tam səmərəli olmaması problemi daha da dərinləşdirir. *Kənd təsərrüfatı çirklənməsi* – üzvi və mineral gübrələrdən istifadə zamanı normadan kənara çıxma, çay plantasiyalarında torpağların degradasiyası - torpağın əvvəlki məhsuldarlıq, struktur və ekoloji balans xüsusiyyətlərini itirməsi, yəni keyfiyyətinin pisləşməsi çirklənməyə səbəb olur. *Avtomobil nəqliyyatı* -atmosferə atılan NO₂, SO₂, Pb, CO, CO₂ qazları, magistral yollara yaxın plantasiyalarda ağır metalların toplanması və s. Qeyd edilən mənbələrin zərərli təsiri çay plantasiyalarında ümumi məhsuldarlığa mənfi təsir etməklə yanaşı, çayın ümumi keyfiyyət göstəricilərini də aşağı salır. Çay bitkisi bir sıra çirkləndiricilərə qarşı nisbətən davamlıdır, lakin bəzi zəhərli maddələrə həssaslığı yüksəkdir. Bitkinin nisbətən dözümlü olduğu faktorlar: torpaqda orta səviyyəli turşulaşma, ammonium və nitrat gübrələrindən istifadənin qismən artırılması, atmosfer tozları və s. Çay bitkisinin həssas olduğu faktorlar: ağır metallarla çirklənmə (Pb, Cd, Hg, As), torpağın duzlaşması, pestisidlərin yığılması, su çatışmazlığı və suyun çirklənməsi və s. Apardığımız müşahidələr göstərir ki, antropogen çirklənmə nəticəsində çay bitkisinin ümumi məhsuldarlığı və keyfiyyət göstəricilərinə təsir göstərəcək müəyyən dəyişikliklər baş verir: morfoloji dəyişikliklər – bu zaman kök sistemi zəifləyir, zoğ vermə intensivliyi aşağı düşür, yarpaqların ölçüləri kiçilir; fizioloji dəyişikliklər - fotosintezin intensivliyi aşağı düşür, katexinlər və taninlərin miqdarı azalır; biokimyəvi dəyişikliklər – vitamin və aromatik maddələrin azalması müşahidə olunur, əgər çay əkilən torpaqlarda ağır metallar varsa onların yarpaqlarda yığılması baş verə bilər. Ümumillikdə, antropogen təsirlər nəticəsində çay bitkisinin ekoloji balans pozulmaqla yanaşı, onun keyfiyyətini və məhsuldarlığını da aşağı düşür. Bunun qarşısını almaq üçün, həmin ərazilərdə ekoloji cəhətdən təmiz əkinçilik metodlarının tətbiqi, torpaq və suyun monitorinqi və kənd təsərrüfatı, məişət və sənaye sahələrində kimyəvi maddələrdən istifadənin tənzimlənməsi mühümdür.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA BAYTARLIQ XİDMƏTLƏRİNİN MODERNLƏŞDİRİLMƏSİNƏ İNNOVATİV YANAŞMALAR

Mirzəmməd Həsənov

dosent

Xəqani Əhmədov

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

mirzehesenov1997@gmail.com

xeqaniehmedov1997@gmail.com

Açar sözlər: baytarlıq innovasiyaları, modernləşmə, rəqəmsallaşma, dayanıqlı inkişaf, prioritet istiqamət, texnoloji yenilənmə

Azərbaycan Respublikasında son illərdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar milli iqtisadiyyatın modernləşməsinə, innovasiyaların tətbiqinə və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinə yönəlmişdir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan məqsədyönlü siyasət nəticəsində ölkədə iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatı və baytarlıq sektorunda dərin struktur dəyişiklikləri baş vermişdir. Bu dəyişikliklərin mərkəzində rəqəmsallaşma, texnoloji yenilənmə və insan kapitalının inkişafı dayanmaqdadır.

Baytarlıq xidmətlərinin modernləşdirilməsi həm kənd təsərrüfatı məhsuldarlığına, həm də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə birbaşa təsir göstərən strateji istiqamətdir. Heyvandarlıqda sağlamlıq göstəricilərinin yüksəldilməsi, xəstəliklərin qarşısının alınması və epizotik sabitliyin qorunması yalnız müasir elmi yanaşmalar və innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə mümkündür. Bu baxımdan, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında baytarlıq xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Müasir dövrdə innovasiya və rəqəmsallaşma baytarlıq xidmətlərinin səmərəliliyini artıran əsas faktorlardan biridir. Elektron qeydiyyat sistemləri, heyvanların identifikasiya və izləmə texnologiyaları, süni intellektə əsaslanan xəstəlik proqnozlaşdırma proqramları artıq bir çox bölgələrdə tətbiq edilməyə başlanmışdır. Bu proseslər nəticəsində heyvan xəstəliklərinin vaxtında aşkarlanması, müalicə profilaktik tədbirlərin planlaşdırılması daha çevik və elmi əsaslarla həyata keçirilir.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılan “Aqroservis,” “Aqropark” və “Rəqəmsal kənd təsərrüfatı” proqramları baytarlıq sahəsində də yeni inkişaf mərhələsinin əsasını qoymuşdur. Regionlarda müasir laboratoriyaların qurulması, baytar mütəxəssislərin təlimatlandırılması və beynəlxalq standartlara cavab verən nəzarət mexanizmlərinin yaradılması kənd təsərrüfatı istehsalının keyfiyyətinə və ixrac potensialına müsbət təsir göstərir.

Baytarlıq xidmətlərinin modernləşdirilməsi həm də sosial aspektdən mühüm dərəcədə əhəmiyyət daşıyır. Regionlarda iş yerlərinin yaradılması, fermerlərin maarifləndirilməsi və sağlam ərzaq istehsalının təşviqi kənd əhalisinin rifah səviyyəsini yüksəldir. Bu, ölkəmizin regional siyasətində mühüm yer tutan sosial-iqtisadi balansın qorunmasına xidmət edir. Eyni zamanda, ekoloji dayanıqlığın təmin edilməsi baxımından baytarlıq xidmətlərinin yenilənməsi xüsusi önəm kəsb edir. Sağlam heyvan populyasiyası yalnız məhsuldarlığın deyil, həm də ekosistemin sabitliyini əsas göstəricisidir. Müasir baytarlıq elmi heyvandarlıqda antibiotiklərin optimal istifadəsini, xəstəliklərin qarşısının alınmasında biotexnoloji və ekoloji yanaşmaları ön plana çəkir. Bu da dayanıqlı kənd təsərrüfatı sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modelində baytarlıq sahəsinin rolu təkcə kənd təsərrüfatı çərçivəsində məhdudlaşmır. Bu sahə həm də milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə, insan sağlamlığının qorunmasına və ixrac potensialının artmasına xidmət edir. Baytarlıq xidmətlərinin modernləşdirilməsi nəticəsində ölkə üzrə ərzaq təhlükəsizliyi, sanitariya və epidemioloji sabitlik göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır.

Nəticə etibarilə, baytarlıq xidmətlərinin modernləşdirilməsi ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Rəqəmsallaşma, innovasiya və insan kapitalının inkişafına əsaslanan bu istiqamət kənd təsərrüfatının səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, ölkənin iqtisadi dayanıqlığını və sosial rifahını gücləndirir. Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi islahatlar sayəsində baytarlıq sahəsi artıq ənənəvi xidmət sahəsindən çıxaraq, innovativ və strateji əhəmiyyət daşıyan elm və texnologiya platformasına çevrilmişdir.

İRİBUYNUZLU HEYVANDARLIQ TƏSƏRRÜFATLARINDA BAŞ VERƏN QISIRLIQ HALLARININ ÖLKƏNİN İQTİSADI İNKİŞAFINA GÖSTƏRDİYİ MƏNFİ TƏSİRLƏR

Mirzəmməd Həsənov
dosent

Yavuz Öztürkler
professor

Eminağa Axundov
magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti
mirzehesenov1997@gmail.com

yavuzozturkler@gmail.com

axundoveminaga1991@gmail.com

Açar sözlər: iqtisadi böhran, demokratik dövlət quruculuğu, bazar iqtisadiyyatı, islahatlar, sahibkarlıq, investisiyalar, texnologiyalar, idarəetmə, rəqabətə davamlılıq, inkişaf dinamikası, qısırlıq, istehsal itkisi, süni mayalanma, yem xərcləri, baytarlıq xidməti xərcləri, profilaktika və müalicə

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 15-ci maddəsində belə təsbit olunur:

“Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir...”. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının İnkişaf Konsepsiyası və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün 2025-ci ildən sonrakı dövrdə iqtisadi, sosial, demografik, təbiət və texnoloji sahələrdə baş verə biləcək əsas dəyişikliklərin və problemlərin nəzərə alındığı “Strateji Yol Xəritəsi” tərəfindən aparılan qısırlıq xəstəlikləri ilə bağlı innovativ texnologiyası üzrə elmi tədqiqatların beynəlxalq standartlara uyğun aparılması və səmərəliliyinin yüksəldilməsi, daxili bazarın süd və süd məhsulları ilə təminatında və əhalinin tələbatının keyfiyyətli ərzaqla ödənilməsi üçün dəyər zəncirinin koordinasiya olunmasına zəmin yaradır.

İqtisadi inkişaf sahələrinin mühüm obyektlərindən biri olan və dəyər zəncirinin koordinasiya olunması zamanı ölkəyə gəlir gətirən sahələrdən biri də heyvandarlıq təsərrüfatlarıdır. Kənd təsərrüfatının, onun aparıcı sahəsi olan heyvandarlığın inkişafı olmadan respublikamızın və regionlarımızın ən vacib problemi olan ərzaq təhlükəsizliyini həll etmək mümkün deyil. Bu problemin həll edilməsi üçün respublikamızın çox yaxşı iqtisadi – coğrafi imkanları vardır. Heyvandarlığın intensiv iqtisadi inkişaf etdirilməsinin ən mühüm məsələsi, damazlıq heyvandarlığın inkişafının təkmilləşdirilməsi, təsərrüfatlara ən çox iqtisadi ziyan verən qısırlıq xəstəliyinə qarşı qabaqcıl müalicə təcrübəsindən faydalanmaqdır. Alimlərimizin qarşısında duran mühüm məsələ tətbiqi və fundamental tədqiqatların səviyyəsini yüksəltməkdən, elmi kəşfləri sürətləndirməkdən, iqtisadiyyat, genetika, biotexnologiya və iribuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarına ən çox iqtisadi ziyan verən qısırlıq xəstəliyi sahələrində elmin səmərəliliyini artırmaqdan ibarət olmalıdır. Belə ki, inəklərdə qısırlıq heyvanların məhsuldarlığını azaldaraq, süd və süd istehsalının azalmasına, yemə olan tələbat xərclərinin çoxalmasına və baytarlıq xərclərinin artması kimi iqtisadi itkiyə yol açır. Mayalanma aparıldıqdan sonra belə döl tutmayan inəkləri, müntəzəm olaraq yemləmək məcburiyyətində qalmaq, hər hansı bir məhsul vermədikləri üçün iqtisadi zərərə səbəb olurlar:

Qısır inəklər, süd və ət istehsalında fayda vermədiyi üçün, fermerlərin gəlirinə mənfi təsir göstərir. Uzun müddətli qısırlıq, təsərrüfatda süd və ət istehsalında mühüm azalmalara yol açır.

Yem xərclərinin artması: Boğaz olmayan inəklər, canlı kütlələrini qorumaq və çoxalma funksiyalarını bərpa etmək üçün, mütəmadi olaraq yemlənməlidirlər. Bu da yem xərclərinin artmasına səbəb olur.

Baytarlıq xidməti və müalicə xərcləri:

Qısırlığın səbəbləri olan hormonal pozğunluqlar, infeksiyalar və ya anadangəlmə problemlərin müalicəsi, profilaktikası üçün əlavə baytarlıq xərcləri tələb olunur.

Süni mayalanma xərcləri:

Döl tutmayan inəklərin, boğazlığını davam etdirmək üçün bir neçə dəfə süni mayalanma tətbiq oluna bilər.

Heyvanların yenidən alınması:

Qısırlıq problemləri həll olunmazsa, inəklərin kəsim üçün ayrılması və ya çıxdaş olunması lazımdır. Bu da təsərrüfatda iqtisadi cəhətdən səmərəli, yeni təmirçi cavan heyvanların alınmasına zərurət yaradır.

Nəticə. İnəklərdə qısırlıq, yalnız bir heyvan sağlamlığı problemi deyil, eyni zamanda fermerlərin gəlir itkisi, yem və baytarlıq xərclərinin artması kimi böyük zərərlərə yol açan əhəmiyyətli bir iqtisadi problemdir.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASINDA ALİ HƏRBİ TƏHSİLİN ROLU VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Müjkan Məmmədzaadə
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan İdman Akademiyası
mujkan@mail.ru

Açar sözlər: ali hərbi təhsil, sosial-iqtisadi inkişaf, insan kapitalı, innovativ texnologiyalar

Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri sosial-iqtisadi inkişafın dayanıqlı və kompleks şəkildə təmin edilməsidir. Neft-qaz resurslarına əsaslanan iqtisadi modeldən postneft mərhələsinə keçid dövründə iqtisadiyyatın diversifikasiyası, rəqəmsal transformasiya və insan kapitalının inkişafı əsas hədəflər kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu kontekstdə müdafiə və təhlükəsizlik sahəsi ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilir. Müasir hərbi elmin və müdafiə sənayesinin inkişafı yalnız təhlükəsizliklə məhdudlaşmır, eyni zamanda milli iqtisadiyyatın innovativ potensialını gücləndirir, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasını tələb edir. Bu baxımdan ali hərbi təhsil sistemi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının vacib komponenti kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ali hərbi təhsil müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf sistemində yalnız milli təhlükəsizliyin təminatçısı kimi deyil, eyni zamanda elmi-texnoloji tərəqqini, insan kapitalının inkişafını və innovativ idarəetmə modellərinin formalaşmasını stimullaşdıran strateji institut kimi mühüm funksional rol oynayır. Bu sahə dövlətin müdafiə qabiliyyətini yüksəltməklə yanaşı, iqtisadi modernləşmənin mühərriki kimi çıxış edir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi, rəqəmsal transformasiya və yüksək ixtisaslı kadr potensialının formalaşdırılması kimi prioritetlər ali hərbi təhsilin inkişaf trayektoriyası ilə birbaşa uzlaşır.

Əvvəla, ali hərbi təhsil insan kapitalının keyfiyyət göstəricilərini artıran əsas mexanizmlərdən biridir. Zabit və hərbi mütəxəssislərin hazırlanması təkcə peşəkar döyüş bacarıqlarının inkişafını deyil, həm də strateji düşünmə, idarəetmə, logistika və analitik qərarvermə qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu bacarıqlar milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, xüsusilə də dövlət idarəçiliyi, təhlükəsizlik xidmətləri, müdafiə sənayesi və texnoloji innovasiyalar sektorunda effektiv şəkildə tətbiq oluna bilər. Məsələn, ali hərbi məktəblərdə tədris olunan strateji planlaşdırma və risk menecmenti kimi fənlər məzunlara mülki sektorda da yüksək dəyərli kompetensiyalar qazandırır. Bu baxımdan, ali hərbi təhsil müasir iqtisadiyyatda tələb olunan çoxprofilli liderlərin hazırlanmasında mühüm rol oynayır.

İkincisi, ali hərbi təhsil elmi-tədqiqat və innovasiya mühitinin inkişafına töhfə verir. Müdafiə sahəsində tətbiq edilən texnologiyalar – pilotsuz uçuş aparatları, süni intellekt əsaslı idarəetmə sistemləri, kibertəhlükəsizlik həlləri yalnız hərbi əməliyyatların səmərəliliyini artırmaqla qalmır, həm də mülki istehsalat sahələrinə transfer edilə bilən yüksək texnoloji məhsulların yaradılmasına imkan yaradır. Azərbaycan ali hərbi məktəblərinin müdafiə sənayesi müəssisələri ilə əməkdaşlığı nəticəsində yaradılan texnoparklar və tədqiqat laboratoriyaları milli innovasiya ekosisteminin inkişafını dəstəkləyir, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalına şərait yaradır. Bu, bir tərəfdən ölkənin idxaldan asılılığını azaldır, digər tərəfdən ixrac potensialını genişləndirir.

Üçüncüsü, ali hərbi təhsil milli iqtisadiyyatın regionlar üzrə balanslaşdırılmış inkişafına xidmət edir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonalarının bərpası, sərhəd və kommunikasiya xətlərinin təhlükəsizliyi kimi məsələlər yeni hərbi-iqtisadi kadrların hazırlanmasını tələb edir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan yeni ali və peşə təhsili mərkəzləri ilə ali hərbi məktəblərin qarşılıqlı fəaliyyəti regionlarda sosial sabitliyin möhkəmlənməsinə, məşğulluğun

artmasına və yerli iqtisadiyyatın canlanmasına mühüm təsir göstərir. Beləliklə, hərbi təhsil yalnız təhlükəsizlik deyil, həm də regional iqtisadi dirçəlişin aparıcı faktorlarından biri kimi çıxış edir.

Nəhayət, ali hərbi təhsilin funksional rolu milli dəyərlərin qorunması və vətəndaş məsuliyyətinin gücləndirilməsi ilə tamamlanır. Hərbi təhsil sistemi gənclər arasında vətənpərvərlik, kollektiv məsuliyyət və dövlətçilik ənənələrinin möhkəmlənməsinə xidmət edir ki, bu da sosial sabitliyin və iqtisadi inkişafın davamlılığının mühüm şərtlərindən biridir. Gənc kadrların milli ideologiya əsasında yetişdirilməsi ölkənin sosial-mədəni inkişafını gücləndirir və iqtisadi islahatların ictimai dəstəyini artırır.

Bu səbəblərə görə ali hərbi təhsil Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modelində yalnız təhlükəsizlik təminatçısı deyil, həm də elmi-texnoloji tərəqqinin, insan kapitalının və innovativ iqtisadiyyatın mühüm dayağı kimi strateji əhəmiyyətə malikdir. Müdafiə sahəsində əldə olunan bilik və bacarıqların mülki iqtisadi sektorlara ötürülməsi, rəqəmsal texnologiyaların yayılması və regionların bərpasına dəstək ali hərbi təhsili sosial-iqtisadi inkişafın çoxşaxəli lokomotivinə çevirir.

Azərbaycanın “Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası” və “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədlərində müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi və innovativ iqtisadi modelin qurulması qarşılıqlı asılı proseslər kimi müəyyən edilmişdir. Qarabağ zəfərindən sonra regionun bərpası və təhlükəsizliyin təmin edilməsi ali hərbi təhsil müəssisələrinin üzərinə əlavə vəzifələr qoyur. Xüsusilə də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni iqtisadi zonaların yaradılması, nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin bərpası və sərhəd təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi üçün hərbi mütəxəssislərin strateji idarəetmə bacarıqlarına ehtiyac artır.

Bu baxımdan, ali hərbi təhsildə idarəetmə, iqtisadi təhlil, logistika və beynəlxalq təhlükəsizlik siyasəti üzrə fənlərin genişləndirilməsi zəruridir. Eyni zamanda ali hərbi məktəblərin müdafiə sənayesi müəssisələri ilə əməkdaşlığının dərinləşdirilməsi, texnoparkların və startap ekosistemlərinin inkişafı üçün birgə tədqiqat layihələrinin icrası Azərbaycanın iqtisadi innovasiya siyasəti ilə uyğunluq təşkil edir.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında ali hərbi təhsilin rolu təkcə milli müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu sistem elmi-texnoloji inkişafın təşviqi, insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsi və müdafiə sənayesinin innovativ potensialının genişləndirilməsi baxımından da strateji əhəmiyyətə malikdir. Qarabağ zəfəri sonrası mərhələdə ali hərbi təhsil müəssisələrinin regional inkişaf, sərhəd təhlükəsizliyi və milli iqtisadiyyatla inteqrasiyası ölkənin gələcək dayanıqlı inkişafının əsas təminatlarından biri olacaqdır.

Beləliklə, ali hərbi təhsil Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında həm müdafiə, həm də iqtisadi modernləşmə baxımından sinerji yaradan çoxşaxəli və dinamik bir sahə kimi çıxış edir.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA KƏND TƏSƏRRÜFATININ ROLU VƏ ONUN MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ

Natiq Qarayev

dosent

Gültac Cavadova

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

natiq_qarayev@rambler.ru

gultaccavadova@gmail.com

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, sosial-iqtisadi inkişaf, qeyri-neft sektoru, sosial rifah

Azərbaycanın son illərdə həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası ölkənin dayanıqlı iqtisadi modelə keçidini hədəfləyir. Bu kontekstdə kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki, aqrar sektor həm ərzaq təhlükəsizliyini təmin edilməsində, həm də regionların sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Bu səbəbdən Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsinin iqtisadi əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətləri ilə bağlı aşağıdakıları qeyd etmək olar. Azərbaycan son illərdə iqtisadiyyatın diversifikasiyanı prioritet seçmişdir. Neft gəlirləri hələ də ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynasa da, dövlət siyasəti qeyri-neft sektorunun inkişafına, xüsusilə sənaye, turizm, logistika və kənd təsərrüfatına yönəlmişdir. Rəqəmsallaşma siyasəti, e-hökumət xidmətləri, elektron idarəetmə, süni intellekt tətbiqləri sosial-iqtisadi inkişafın əsas müasir trendləridir. Regional inkişaf proqramları, ölkənin bütün bölgələrində infrastrukturun yenilənməsində, yeni sənaye və aqrar zonaların yaradılmasında imkanlar yaradır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun “yaşıl enerji” kimi formalaşdırılması ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf xəttində mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, insan kapitalının gücləndirilməsi təhsil və sosial müdafiə sisteminin modernləşdirilməsi də iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas tərkib hissələrindəndir.

Aqrar sektorun modernləşdirilməsi Azərbaycanın qeyri-neft iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. Bu sahədə ilk addım aqrotexniki yeniliklərin tətbiqi ilə bağlıdır: damcı suvarma, torpaq analizləri, yüksək məhsuldar toxumlar, dron monitorinqi və rəqəmsal aqroservislər məhsuldarlığın yüksəlməsinə imkan yaradır. Rəqəmsal aqrar idarəetmə sistemləri, GPS texnikası, elektron uçot və “ağıllı təsərrüfat” modelləri istehsal prosesinin dəqiqliyini artırır və resurs itkilərini minimuma endirir. Mexanikləşdirmə kənd təsərrüfatında əməyin məhsuldarlığını artıran əsas amildir. Müasir traktorlar kombaynlar və aqroservis mərkəzləri kənd təsərrüfatında vaxt və resurs itkisinin qarşısını alır. Aqroparkların yaradılması isə kənd təsərrüfatının strukturlaşdırılmasına, iri təsərrüfat modellərinin formalaşmasına, logistika və emal infrastrukturunun inkişafına şərait yaradır.

İqtisadi səmərəliliyini artırılmasında su ehtiyatlarının idarə olunması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Su qıtlığı problemin mövcud olduğu şəraitdə damcı suvarma sistemləri, boru kəmərləri və yeni su anbarlarının yaradılması starteji zərurətdir. Dövlət subsidiyaları toxum, gübrə, texnika və aqrar sığorta dəstəyi fermerlərin maliyyə yükünü azaldır və istehsal risklərini minimallaşdırır. Emal sənayesinin inkişafı əlavə dəyər yaradır, kənd təsərrüfatı məhsullarının itkisinin qarşısını alır və ixrac potensialını gücləndirir.

Ümumilikdə, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti ilə kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Aqrar sektorun rəqəmsal və texnoloji əsaslarla yenilənməsi qeyri-neft iqtisadiyyatının genişlənməsini sürətləndirir və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini gücləndirir. Bu modernləşmə siyasəti ölkənin dayanıqlı inkişafını təmin edən, sosial rifahı artıran və regional bərabərliyi gücləndirən vacib strateji xətt kimi çıxış edir.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA KAPİTAL İXRACININ TƏSİRİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Natiq Qarayev

dosent

Ramilə Məcidova

magistrant

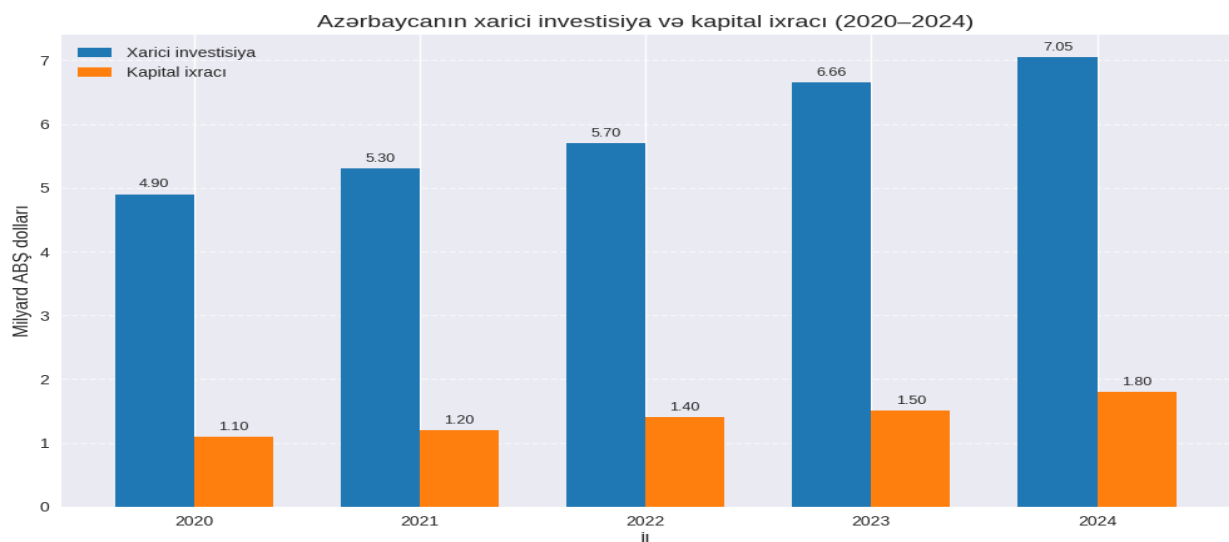
Lənkəran Dövlət Universiteti

natiq_qarayev@rambler.ru

rmacidova95@gmail.com

Açar sözlər: kapital ixracı, investisiya mühiti, sosial-iqtisadi inkişaf

Müasir global iqtisadi münasibətlər sistemində kapital ixracı dövlətlərin dinamik inkişafının mühüm istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Azərbaycanın iqtisadi modelində də bu sahə son illərdə xüsusi aktuallıq qazanmışdır. Məsələn, 2024-cü ildə ölkəyə cəlb edilmiş birbaşa xarici investisiyaların həcmi 7 milyard ABŞ dolları, xaricə yönəldilən Azərbaycan kapitalı isə 1.8 milyard dollar olmuşdur. Bu göstəricilər ölkənin həm investisiya qəbul edən, həm də investisiya ixrac edən iqtisadi subyektə çevrildiyini sübut edir. Kapital ixracının artması milli iqtisadiyyatın beynəlxalq integrasiyasını genişləndirir, biznes subyektlərinin fəaliyyət dairəsini genişləndirir və yeni texnologiyalara çıxışı sürətləndirir. Azərbaycanın kapital ixracında başlıca rol oynayan dövlət və özəl investisiya mexanizmləri iqtisadi təhlükəsizliyin və uzunmüddətli dayanıqlığın təmin olunmasına xidmət edir. Dövlət Neft Fondu vasitəsilə idarə olunan xarici aktivlər 2024-cü ildə 58 milyard dollardan artıq olub, bu da ölkənin valyuta ehtiyatlarının sabitliyinə və büdcə dayanıqlığına ciddi təsir edir. Eyni zamanda, ölkədən xaricə yönəldilən birbaşa investisiyaların həcmi 2024-cü ildə 1.8 milyard dollara çatması Azərbaycan şirkətlərinin regional və global bazarlarda mövqelərinin möhkəmlənərək genişləndiyini göstərir. Xarici investisiya fəaliyyətində SOCAR-ın xüsusi çəkisi böyükdür. Şirkətin Türkiyə, Gürcüstan və Avropa ölkələrində həyata keçirdiyi layihələrin ümumi dəyəri son illərdə 15 milyard dollardan artıq qiymətləndirilir. Bu layihələr ölkəyə əlavə valyuta daxilolmalarını təmin etməklə yanaşı, texnologiya transferi, müasir idarəetmə sistemi və yeni insan kapitalı kompetensiyalarının formalaşması üçün mühüm baza yaradır.

Xarici kapital axınlarının statistik dinamikasına nəzər saldıqda, 2023-cü ildə Azərbaycana daxil olan birbaşa investisiyalar 6.658 milyard dollar, 2024-cü ildə isə 7.046 milyard dollar olmuşdur. Bu artım tendensiyası ölkənin investisiya mühitinin sabitliyini və investorlar üçün cazibədarlığını təsdiq edir. Digər tərəfdən, kapital ixracı tədiyyə balansının

möhkəmlənməsinə, valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasına və qeyri-neft gəlirlərinin artırılmasına töhfə verir. Kapital ixracının sosial-iqtisadi inkişafdakı rolu qeyri-neft sektorunun stimullaşdırılması ilə də sıx bağlıdır. Xaricdə yaradılan gəlirlər infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsinə, regionların sosial-iqtisadi inkişafına və innovasiya yönümlü təşəbbüslərin həyata keçirilməsinə yönəldilə bilər. Bu isə ölkə daxilində davamlı iqtisadi artım üçün əlavə resurs mənbəyi formalaşdırır. Kapital ixracı Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında strateji əhəmiyyət kəsb edən amil kimi çıxış edir. 2024-cü ildə ölkədən xaricə 1.8 milyard dollarlıq investisiya yönəldilməsi, ölkəyə isə 7 milyard dollardan çox xarici kapital cəlb edilməsi bu sahənin real təsir gücünü nümayiş etdirir. Kapital ixracı beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə, global bazarlarda mövcudluğun artırılmasına, texnoloji yenilənmə və rəqabət qabiliyyətinin güclənməsinə şərait yaradır. Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf strategiyalarında kapital ixracının prioritet istiqamət kimi müəyyən olunması isə iqtisadi təhlükəsizliyin, maliyyə dayanıqlığının və milli maraqların təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan kapital ixracının davamlı şəkildə həyata keçirilməsi ölkənin global iqtisadi sistemdə möhkəm mövqeyinin formalaşmasına xidmət edir.

MİLLİ İQTİSADİYYATIN DAYANIQLI İNKİŞAFI KONTEKSTİNDƏ NEFT HASİLATI VƏ BƏRPA OLUNAN ENERJİ İSTEHLAKI ARASINDA ƏLAQƏ

Nərgiz Əliyeva
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru namizədi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
nargizaliyeva@unec.edu.az

Açar sözlər: bərpa olunan enerji, neft hasilatı, iqtisadi artım, enerji diversifikasiyası

Enerji resursları global dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərindən biri kimi strateji əhəmiyyət daşıyır. Bununla belə, artan enerji tələbatı fosil yanacaqlara asılılığı dərinləşdirərək karbon emissiyalarının yüksəlməsinə və iqlim dəyişikliklərinin sürətlənməsinə səbəb olur. Bu tendensiya ölkələri enerji strukturunun transformasiyasına və bərpa olunan mənbələrin payının artırılmasına təşviq edir. Neft hasilatı və ixracı ilə xarakterizə olunan Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün bu keçid həm ekoloji, həm də iqtisadi sabitlik baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 2024-cü ildə neft-qaz sektoru dövlət büdcə gəlirlərinin 48,35%-ni, ümumi ixracın isə 88,21%-ni təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, ölkənin 27 000 MVt həcmində bərpa olunan enerji potensialı enerji portfelinin diversifikasiyası və uzunmüddətli dayanıqlığın təmin olunması üçün mühüm imkan yaradır. Bu potensialın səmərəli istifadəsi Azərbaycanın Paris Razılaşması çərçivəsində 2030-cu ilə qədər karbon emissiyalarının 35% azaldılması hədəfinə nail olmasına da xidmət edir (IRENA, 2019).

Tədqiqat 2005–2024-cü illəri əhatə edən empirik məlumatlar əsasında neft hasilatı, bərpa olunan enerji istehsalı və iqtisadi artım arasındakı qarşılıqlı əlaqəni qiymətləndirir. Məlumat bazası Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi və Dünya Bankının göstəricilərinə əsaslanır. Analitik mərhələdə təsviri statistika vasitəsilə göstəricilərin dinamikası təhlil edilmiş, xətti reqressiya modeli ilə zaman tendensiyaları müəyyən edilmiş və Pirsון korrelyasiya üsulu ilə dəyişənlər arasındakı əlaqə səviyyəsi qiymətləndirilmişdir. $\alpha = 0.05$ səviyyəsində aparılan hipoteza testlərinin nəticələri göstərmişdir ki, neft hasilatı ilə bərpa olunan enerji payı arasında müsbət və statistik cəhətdən əhəmiyyətli əlaqə mövcuddur ($r = 0.557$, $p = 0.0107$). Bu nəticə “resurs lənəti” konsepsiyasından fərqli olaraq, neft gəlirlərinin bərpa olunan enerji sahəsinin maliyyə və institusional əsaslarının formalaşmasına töhfə verdiyini göstərir. Digər tərəfdən, ÜDM ilə enerji göstəriciləri arasında zəif korrelyasiyanın müşahidə olunması iqtisadiyyatın qısamüddətli enerji dəyişkənliklərindən asılılığının azaldığını nümayiş etdirir.

Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən olunur ki, enerji siyasətində yaşıl investisiya mexanizmlərinin genişləndirilməsi, fiskal stimulların tətbiqi və neft gəlirlərinin bir hissəsinin bərpa olunan enerji layihələrinə yönəldilməsi mühüm strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə aşağıdakı istiqamətlər üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi tövsiyə olunur:

- Neft Fondunun gəlirlərindən günəş və külək enerjisi layihələrinə, texnologiya transferinə və yerli istehsal infrastrukturunun inkişafına davamlı vəsait ayrılması;
- Beynəlxalq tərəfdaşlarla, xüsusilə Avropa İttifaqı və BMT ilə birgə layihələr vasitəsilə texnologiya və maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi;
- Yaşıl hidrogen, karbon ticarəti və avadanlıq istehsalı kimi yeni istiqamətlərin prioritetləşdirilməsi, özəl sektorun və yerli icmaların prosesdə fəal iştirakının təşviqi;
- Enerji keçidi üçün insan kapitalının formalaşdırılması, təhsil müəssisələrində müvafiq ixtisaslaşma və texniki təlimlərin təşkili.

Beləliklə, tədqiqat milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi və dayanıqlı inkişafı: rəqəmsallaşma, innovasiya və regional siyasət istiqamətinə praktik və nəzəri töhfə verir. Təklif olunan tədbirlər planının həyata keçirilməsi ölkənin 2030-cu ilə qədər elektrik enerjisinin 30%-ni bərpa olunan mənbələrdən əldə etmə hədəfinə çatmasına tökan verə, həmçinin neft-qaz

sektorunun resurs potensialı bərpa olunan enerjinin maliyyə dayağına çevrilərək, ölkənin innovativ, az-karbonlu və dayanıqlı iqtisadi modelə keçidini sürətləndirə bilər.

LƏNKƏRAN-ASTARA İQTİSADI RAYONUNDA AQROTURİZM VƏ DAYANIQLI KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Ramiz Şəmmədov

dosent

Aysun Abdullazadə

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

rshammadli68@gmail.com

aysunabdull1766@gmail.com

Açar sözlər: aqroturizm, dayanıqlı kənd təsərrüfatı, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu, çayçılıq və sitrusçuluq, ekoturizm

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu Azərbaycanın ən özünəməxsus təbii-coğrafi xüsusiyyətlərə malik bölgələrindən biridir. Subtropik iqlim şəraiti, dənizə yaxınlıq, dağ-meşə zolaqlarının zənginliyi və əlverişli kənd təsərrüfatı resursları bu regionu həm aqroturizmin, həm də dayanıqlı kənd təsərrüfatının inkişafı üçün müstəsna potensiala malik olduğunu göstərir. Bölgədə çayçılıq, sitrusçuluq, çəltikçilik, tərəvəzçilik və arıçılıq kimi ənənəvi təsərrüfat sahələrinin mövcudluğu aqroturizmin inkişafı üçün təbii baza formalaşdırmışdır. Son illərdə regionda kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi, məhsul çeşidinin artırılması və ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı sisteminə keçid istiqamətində mühüm addımlar atılsa da, aqroturizmin tam formalaşmış iqtisadi xidmət sahəsinə çevrilməsi üçün geniş imkanlar hələ də reallaşdırılmamış olaraq qalır.

Aqroturizm kənd təsərrüfatı ilə turizmin sintezini təmin edən müasir iqtisadi fəaliyyət sahəsidir. Bu model kənd ərazilərinə turist cəlb etməklə, həm kənd təsərrüfatının inkişafını stimullaşdırır, həm də yerli əhəlinin gəlir mənbələrini şaxələndirir. Lənkəran-Astara rayonunun çay plantasiyaları, sitrus bağları, çəltik sahələri, kənd evləri və milli kənd mətbəxi aqroturizm üçün böyük maraq doğurur. Turistlər çay yığımı, çay istehsalı prosesində iştirak, naringi və limon yığım turları, yerli məhsullardan istifadə edilən kulinariya təcrübələri, arıçılıq fəaliyyəti ilə tanışlıq kimi xidmətlərdən yüksək maraq göstərilir. Eyni zamanda bölgədə iki Milli Parkın olması, endemik və relikt bitkilərin geniş yayılması da turistlərin cəlb olunması üçün əlavə stimula yaradır. Bu xidmətlər həm turistlər üçün unikal təcrübə yaradır, həm də kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün əlavə gəlir mənbəyinə çevrilir.

Dayanıqlı kənd təsərrüfatı isə təbiətə minimal zərər verən, resurslardan səmərəli istifadə edən və uzunmüddətli ekoloji tarazlığı qoruyan istehsal modelidir. Lənkəran-Astara regionunda torpaq və su ehtiyatlarının düzgün idarə olunması, eroziyanın qarşısının alınması, orqanik gübrələrdən istifadə, kimyəvi dərmanların azaldılması və digər ekoloji yanaşmalar dayanıqlı kənd təsərrüfatı üçün vacib istiqamətlərdir. Subtropik iqlim şəraiti və torpaqların münbitliyi burada üzvi kənd təsərrüfatı məhsullarının geniş istehsalına şərait yaradır. Bu isə həm daxili bazarda, həm də ixracda böyük rəqabət üstünlüyü formalaşdırır.

Bölgədə aqroturizmin inkişafının əsas istiqamətlərindən biri mövcud təsərrüfatların turizm məkanlarına çevrilməsidir. Çay plantasiyalarında tematik turlar, sitrus bağlarında mövsümi "farm tour" proqramları, kənd evlərində qonaqlama, milli mətbəxin təqdimatı, kənd həyatının praktiki nümayişi turistlərin regiona marağını artırır. Meşə zonalarında ekoturizm, təbiət yürüşləri, balıqçılıq və dağ turizmi də aqroturizmi tamamlayan sahələr kimi çıxış edir. Belə integrasiya olunmuş turizm modeli həm kənd ərazilərinin inkişafını sürətləndirir, həm də bölgənin iqtisadi strukturunda diversifikasiyanı gücləndirir.

Aqroturizmin genişlənməsi üçün regionda müəyyən infrastruktur və idarəetmə problemləri də mövcuddur. Bəzi kənd yollarının keyfiyyəti aşağıdır, turist qəbulu üçün standartlara uyğunlaşdırılmış kənd evlərinin sayı məhduddur, aqroturizm üzrə peşəkar kadr hazırlığı zəifdir. Həmçinin kiçik fermerlərin turizm xidmətlərinə uyğun adaptasiyası, marketinq

bacarıqlarının aşağı olması və tanıtım işlərinin məhdudluğu sektorun inkişafını ləngidən amillər sırasındadır. Bununla yanaşı, dövlət dəstəyi mexanizmlərinin genişləndirilməsi, aqroturizm klasterlərinin yaradılması, yerli məhsulların brendləşdirilməsi kimi tədbirlər aqroturizmin regional inkişafında mühüm rol oynaya bilər.

Nəticə etibarilə, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu həm aqroturizm, həm də dayanıqlı kənd təsərrüfatı üçün çox geniş imkanlara malikdir. Regionun təbii resursları, kənd təsərrüfatı potensialı, unikal flora və faunası, kənd həyatının rəngarəngliyi aqroturizmin sürətli inkişafı üçün zəmin yaradır. Dayanıqlı kənd təsərrüfatının tətbiqi isə həm torpaq resurslarının qorunmasını təmin edir, həm də istehsal olunan məhsulların keyfiyyətini artırır. Aqroturizmin və ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının paralel inkişafı regionun sosial-iqtisadi inkişafı üçün mühüm rol oynayır və kənd əhalisinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olur. Bu istiqamətdə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun Azərbaycanın ən inkişaf etmiş aqrar-turizm bölgələrindən birinə çevrilməsini təmin edə bilər.

LƏNKƏRAN VƏ ASTARA İNZİBATI RAYONLARININ SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA MÖVCUD BİOMÜXTƏLİFLİYİN MÜHAFİZƏSİ VƏ DAYANIQLI İSTİFADƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Ramiz Şəmmədov

dosent

Nəzrin Abdullazadə

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

rshammadli@gmail.com

nazrin.abdullazade1@gmail.com

Açar sözlər: biomüxtəliflik, sosial-iqtisadi inkişaf, dərman bitkiləri, ekoturizm

Hər bir bölgənin sosial-iqtisadi inkişafında iqtisadi dəyərə malik olan təbii sərvətinin mövcudluğu mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan Lənkəran və Astara inzibati rayonları da istisnalıq təşkil etmir. Sənayenin inkişafına baxmayaraq Azərbaycan Respublikası aqrar ölkə statusunu qoruyub saxlamaqdadır. Ona görə də Respublikamızın əhalisinin daha çox məskunlaşdığı və əsasən kənd təsərrüfatı sahələri ilə məşğul olduğu Lənkəran və Astara inzibati rayonlarında sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün kənd təsərrüfatı ilə yanaşı meşə təsərrüfatının, aqroturizmin bioloji aktiv maddələrlə zəngin olan bitkilərdən dərman preparatları alınan sahələrin inkişaf etdirilməsi çox əhəmiyyətlidir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı haqqında dövlət proqramlarında, həmçinin Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında mühüm istiqamətlərdən biri təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi və biomüxtəlifliyin qorunmasıdır. Xüsusilə cənub bölgəsi-Lənkəran və Astara rayonları zəngin flora müxtəlifliyi, nadir və yüksək farmakoloji dəyərə malik bitki növləri ilə ölkənin ən qiymətli ekoloji əraziləri sırasındadır. Subtropik iqlim şəraitinə malik olan bu bölgədə dərman bitkilərinin biomüxtəlifliyi həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan strateji əhəmiyyət daşıyır. Lakin intensiv antropogen təsirlər, əkin sahələrinin genişlənməsi, iqlim dəyişiklikləri və nəzarətsiz yığım bir sıra dərman bitkiləri ehtiyatlarının azalmasına gətirib çıxarmışdır. Bu səbəbdən onların mühafizəsi və dayanıqlı istifadəsi Azərbaycan üçün aktual məsələ olaraq qalır. Regionun florası 2500-dən çox bitki növünü əhatə edir və bunların əhəmiyyətli hissəsi xalq təbabətində və sənaye farmakologiyasında geniş istifadə olunur. Bölgədə daha çox rast gəlinən və farmakoloji cəhətdən dəyərli sayılan dərman bitkilərinə aşağıdakılar daxildir: *Laurus nobilis* (dəfnə)-antiseptik, iltihabəleyhinə təsirlidir. *Melissa officinalis* (limonotu)-sakitləşdirici, antistress təsirinə görə geniş istifadə olunur. *Urtica dioica* (gicirtikan)-qanazlığında, maddələr mübadiləsi pozğunluqlarında tətbiq edilir. *Plantago major* (bağayarpaq)-yarasağaldıcı və antibakterial xüsusiyyətlərə malikdir. *Hypericum perforatum* (daziotu)-antidepressiv təsir göstərir. Bu bitkilərin bir qismi geniş yayılıb, lakin bəziləri ekosistem dəyişikliklərinə və nəzarətsiz istifadəyə görə həssas statusa keçməkdədir.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarında biomüxtəlifliyin qorunması mühüm yer tutur. Son illərdə tətbiq olunan strateji yanaşmalar aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf edir: Ekoturizmin təşviqi və “yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyası-təbiətə zərər vermədən iqtisadi gəlir əldə etmə modeli regionun sosial-iqtisadi inkişafına yeni imkanlar yaradır. Dərman bitkilərinin sənaye üsulu ilə yetişdirilməsi-təbii populyasiyalara təzyiqi azaltmaq üçün xüsusi plantasiyaların salınması trendlərdən biridir. Qoruq və yasaqlıqların genişləndirilməsi-Hirkan Milli Parkının əhatəsinin artırılması bir sıra nadir növlərin mühafizəsini gücləndirilmişdir. Elmi-tədqiqat layihələrinin çoxalması-universitetlər və elmi institutlar tərəfindən dərman bitkilərinin yayılması, biomüxtəlifliyi və farmakoloji tərkibi üzrə araşdırmalar genişlənməmişdir.

Məhz bunu nəticə olaraq apardığımız tədqiqatlarla müəyyən etmişik ki, Lənkəran və Astara rayonlarında sosial-iqtisadi inkişaf əlaqədar olaraq kənd təsərrüfatı sahələrinin genişləndirilməsi bir sıra dərman bitkilərinin areallarının azalmasına gətirib çıxarmışdır.

LƏNKƏRAN-ASTARA İQTİSADI RAYONUNUN İNKİŞAF POTENSIALI VƏ İMKANLARI

Ramiz Şəmmədov

dosent

Tural Kazımlı

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

rshammadli68@gmail.com

tural.kazimli1706@gmail.com

Açar sözlər: aqroturizm, kənd təsərrüfatı, turizm, sənaye

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub-şərqində yerləşərək ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında xüsusi rol oynayan strateji regionlardan biridir. Rayonun həm coğrafi mövqeyi, həm də təbii-iqlim xüsusiyyətləri onun iqtisadiyyatının formalaşmasına birbaşa təsir edir. Subtropik iqlim şəraiti, münbit torpaqlar, zəngin su ehtiyatları, geniş meşə fondu və Xəzər dənizinə çıxış kimi amillər Lənkəran-Astara bölgəsini Azərbaycan iqtisadiyyatında özünəməxsus mövqeyə malik edir. Bu region həm kənd təsərrüfatı, həm də turizm potensialı baxımından ölkənin ən perspektivli iqtisadi rayonlarındanır.

İqtisadi rayonun inkişaf potensialının təməlinə onun əlverişli coğrafi mövqeyi dayanır. Lənkəran-Astara bölgəsi İranla sərhəddə yerləşməklə, beynəlxalq ticarət əlaqələri üçün mühüm tranzit mərkəzinə çevrilmişdir. Region həmçinin Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin üzərində yerləşir ki, bu dəhliz Azərbaycanı Rusiya, İran, Mərkəzi Asiya və Yaxın Şərq ölkələri ilə birləşdirir. Mövcud avtomobil nəqliyyat yolu və planlaşdırılan dəmiryol nəqliyyat infrastrukturunu regionun logistika və xarici ticarət imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır və artmasına gətirib çıxaracaq. Xəzər dənizinə çıxış isə liman təsərrüfatı, balıqçılıq və dəniz turizminin inkişafı baxımından əlavə üstünlüklər yaradır.

Bu qeyd olunanlar regionun inkişaf potensialının və imkanlarının geniş olduğunu əyani sübut edir. Amma, bu potensiala baxmayaraq Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun əsas iqtisadi dayaqlarından biri kənd təsərrüfatıdır. Regionun rütubətli subtropik iqlimi çayçılıq, sitrusçuluq, tərəvəzçilik və bostançılıq kimi istiqamətlərin inkişafına geniş imkan yaradır. Xüsusilə çay, sitrus, tərəvəz, çiyələk və subtropik bitkilərin yetişdirilməsi bölgənin iqtisadi ixtisaslaşmasının aparıcı sahələri kimi çıxış edir. Azərbaycanda yetişdirilən çay, sitrus subtropik, tərəvəz məhsullarının böyük hissəsi məhz bu iqtisadi rayonda istehsal olunur. Təbii şəraitin əlverişliliyi ilə yanaşı, son illərdə dövlət tərəfindən təqdim olunan subsidiyalar, texniki dəstək və investorların marağı aqrar sektorun daha da inkişaf etdirilməsinə şərait yaradır. Bunlarla yanaşı, heyvandarlıq, arıçılıq və meyvəçilik də regionun kənd təsərrüfatında mühüm paya malikdir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda çay, sitrus-subtropik məhsulların geniş əkin sahələri olduğu üçün, onların emal sənayesinin yaradılması, növcü emal müəssisələrinin rekonstruksiya olunması bölgənin inkişaf potensialını bir qədər də yüksəldərdi. Hal-hazırda regionda mövcud emal müəssisələri fəaliyyət göstərsə də, istehsal potensialı tam reallaşdırılmayıb. Yeni çay fabriklərinin, sitrus emalı zavodlarının, müasir soyuducu anbarların və qablaşdırma müəssisələrinin yaradılması regionun həm daxili bazarda mövqeyini möhkəmləndirəcək, həm də ixrac potensialını artıracaqdır. Eyni zamanda intensiv bağçılıq texnologiyalarının tətbiqi, aqroparkların yaradılması və ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının genişləndirilməsi regionun iqtisadi dayanıqlığını artıran mühüm addımlar ola bilər.

Regionun sənaye sektoru əsasən aqrar xammalın emalı ilə əlaqədardır. Çay emalı fabrikləri, konserv zavodları, süd və ət emalı müəssisələri iqtisadi rayonun sənaye strukturunun əsasını təşkil edir. Bununla yanaşı, son illərdə qeyri-ənənəvi sənaye sahələrinin də inkişafına

tələbat yaranmışdır. Xüsusilə qida sənayesi, taxta-mebel istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı və balıqçılıq sənayesi üçün geniş imkanlar mövcuddur. İqtisadi rayonun təbii resursları və mövcud əmək ehtiyatları bu sahələrin inkişafına əlverişli zəmin yaradır.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonun inkişafını şərtləndirən amillərdən biri də onun turizm və rekreasiya imkanlarının geniş olmasıdır. Bu sahələr Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun ən perspektivli sahələrindən biridir. Regionun təbii landşaftı – Talış dağları, Hirkan meşələri, Xəzər sahili, İstisu mineral bulaqları və Astara Termal Mərkəzi – ekoturizm, sağlamlıq turizmi, dağ turizmi və dəniz turizminin inkişafı üçün böyük potensiala malikdir. Həmçinin bölgənin zəngin mətbəxi, folklor ənənələri və etnoqrafik xüsusiyyətləri turistlər üçün cəlbedici mühit yaradır. Son illərdə Lənkəran və Astara ərazisində hotellərin, istirahət mərkəzlərinin, kənd turizm obyektlərinin və yeni turistik marşrutların yaradılması bu sahənin inkişafını daha da sürətləndirir. Xüsusilə aqroturizm Lənkəran-Astara üçün ən uyğun turizm növlərindən sayılır, çünki region həm kənd təsərrüfatı, həm də təbiət baxımından nadir imkanlara malikdir.

İqtisadi rayonun inkişaf imkanları yalnız mövcud sahələrlə məhdudlaşmır. Nəqliyyat-logistika potensialının artırılması üçün yeni layihələr həyata keçirilməsi, Şimal-Cənub dəhlizinin tam işə düşməsi, İran Astarası arasında yük və sərnişin daşımalarının genişləndirilməsi regionun iqtisadi əhəmiyyətini daha da artıracaq. Eyni zamanda, yaşıl enerji layihələri – xüsusilə günəş və külək enerjisi sahəsində potensialın araşdırılması – regionun gələcək inkişaf strategiyalarına daxil edilə bilər.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu həm təbii resursları, həm iqlim şəraiti, həm də coğrafi mövqeyi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik və perspektivli regionlarından biri kimi çıxış edir. Kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi, emal sənayesinin genişləndirilməsi, turizmin inkişaf etdirilməsi və nəqliyyat-logistika imkanlarının artırılması regionun dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən əsas istiqamətlərdir. Aparılan işlərin təhlili göstərir ki, mövcud potensialdan səmərəli istifadə edilməklə, yaxın zamanlarda Lənkəran-Astara bölgəsi həm ölkə, həm də regional miqyasda iqtisadi artımın mühüm mərkəzlərindən birinə çevriləcəkdir.

POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN TURİZMİNİN BƏRPASI VƏ YENİ İNKİŞAF TRENDİ

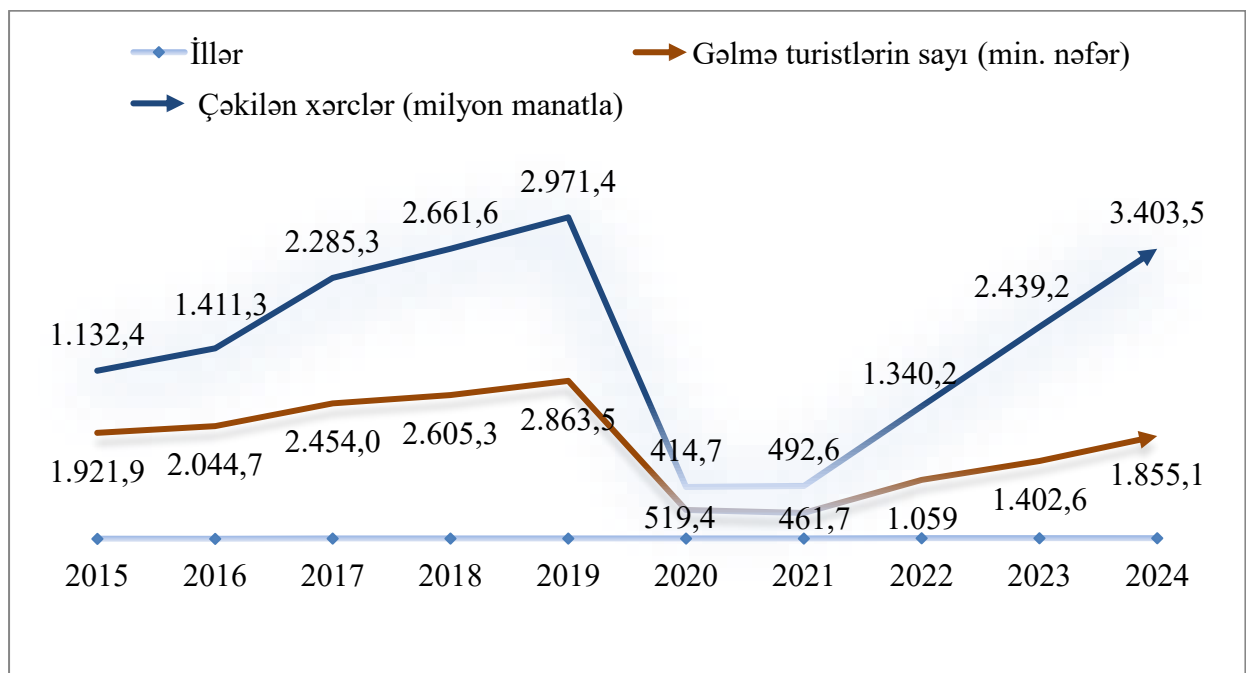
Səbuhi Mirzəyev
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
sebuhimirzeyev071994@gamil.com

Açar sözlər: turizm strategiyası, milli prioritet, gəlmə turizmi

Qloballaşan dünyada baş verən geosiyasi dəyişikliklər ölkələrin iqtisadi həyatında gerçək hadisələrin diqqətə alınmasını obyektiv zərurətə çevirmişdir. Xüsusilə pandemiya sonrakı dövrdə dünya turizmində formalaşmağa başlayan müasir yanaşmalar kəmiyyət və keyfiyyət münasibətlərinin yeni müstəvidə qurulmasına səbəb oldu. Azərbaycan da dünyanın ayrılmaz bir parçası olmaqla mövcud prosesdən təsirlənmiş, lakin postpandemiya dövründə dövlət və özəl sektorların birgə fəaliyyəti nəticəsində turizm sahəsində bərpa və yenidən inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Aparılan təhlillər göstərir ki, son 10 ildə ölkədə gəlmə və getmə turizmin dinamikasında dalğalanmalar müşahidə edilmişdir.

Qrafik 1.

2015-2024- cü illərdə Azərbaycana səfər edən xarici turistlərin sayı və onların çəkdiyi xərclər

Qeyd: qrafik müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

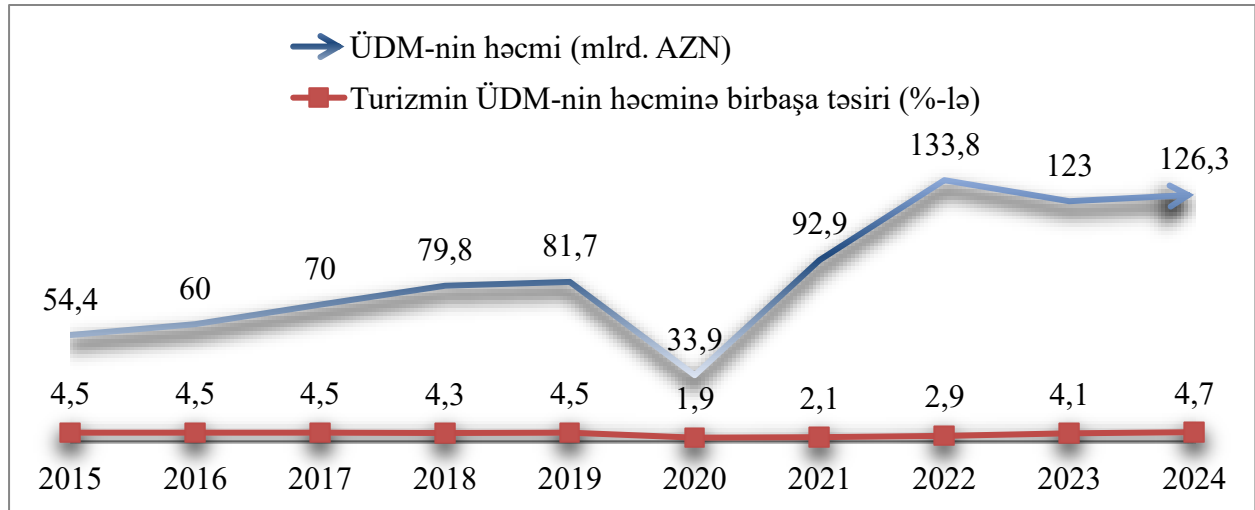
Qrafik məlumatlarından göründüyü kimi 2024-cü ildə ölkəyə gələn turistlərin sayı 2019-cu ilə nisbətən 1,5 dəfə az lakin 2020-ci ilədən isə 3,6 dəfə çoxdur. Xarici turistlərin çəkdiyi xərclərə gəldikdə isə 2024-cü ilin göstəricisi artıq 2019-cu ilin göstəricisini 1,2 dəfə çox üstələmişdir. Buna səbəb isə, aparılan tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, postpandemiya dövründə ölkənin quru sərhədlərin hələ də bağlı olması, hava nəqliyyatının baha olması və eyni zamanda digər tur məhsullarının qiymətində baş verən artımlardır.

Postpandemiya dövründə pandemiya öncəsi nəticələrin sürətli bərpası məqsədilə Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" və həmçinin "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası" əsasında Azərbaycan Respublikası Turizm Strategiyası

sənədi hazırlanmışdır. Aşağıdakı qrafikdə Azərbaycanda isə son 10 ilin çərçivəsində pandemiya dan öncə, pandemiya və postpandemiya dövründə ÜDM-nin həcmi (milyard AZN) və turizmin ÜDM-ə birbaşa təsirini (%-lə) müşahidə etmiş oluruq.

Qrafik 2.

2015-2024-cü illər üzrə Azərbaycanda ÜDM-nin həcmi və turizmin birbaşa ÜDM-ə təsiri

Qeyd: qrafik müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Ölkəyə səfər edən xarici turistlərin say nisbətini əsasən istirahət-əyləncə, qohumlara ziyarət və işgüzar məqsədli turizm daşıyır. Həmçinin, turizmin inkişaf dinamikasını və gəlirliliyini artırmaq məqsədilə ölkə regionlarında turizm infrastrukturunun sürətli bərpasına yönəlmiş tədbirlər özünün nəticəsini göstərməkdədir. Xüsusilə işğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi-coğrafi rayonlarda ağıllı layihələrin tətbiqi ölkənin turizm inkişaf dinamikasında dayanıqlıq və davamlılıq təşkil edəcək. Həmçinin, TRİPP layihəsinin də bura böyük təsiri olacaqdır.

Özünün turizm potensialından istifadə edərək postpandemiya dövründə itkilərini sürətli bərpa edən və hətta pandemiya dan öncəki nəticələrini üstələyən qonşu dövlətlərimiz Türkiyə və Gürcüstanın turizm inkişaf modelindən yararlanmaq mümkündür. Belə ki, postpandemiya dövründə Türkiyə özünün turizm sahəsində rəqəmsal marketinq, məhsul inkişafı və xidmət keyfiyyətində innovativ tədbirlərin tətbiqi, eyni zamanda turizmdə beynəlxalq əməkdaşlığa üstünlük vermişdir. Gürcüstan isə turizm sahəsində antikriz, aviasiya və qonaqpərvərlik, həmçinin viza məsələlərində yeniliklərin tətbiqi ilə sürətli bərpa modelində gəlmə turistlərin və gəlirlərin artmasına nail olmuşdur. Məsələn, 2019-cu ildə Türkiyəyə səfər edən xarici turistlərin sayı 51,860 min nəfər olmuşdursa 2024-cü ildə bu rəqəm 1,2 dəfə artaraq 62,233 min nəfər olmuşdur. 2019-cu ildə əldə edilən gəlir təxminən 34,5 milyard, 2024-cü ildə isə 61,1 milyard ABŞ dolları olmuşdur. Həmçinin, Gürcüstanda 2019-cu ildə gəlmə turistlərin sayı 4,565 min nəfər, 2024-cü ildə isə təxminən 1,3 dəfə artaraq 6,369 min nəfər təşkil etmişdir. Müvafiq olaraq əldə edilən gəlir isə 3,3 və 4,5 milyard ABŞ dolları olmuşdur.

REGIONLARDA SOSIAL-IQTISADI İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASINDA İNNOVASIYALARIN TƏTBİQİ SİYASƏTİNİN OPTİMALLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Şahanə Babazadə
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
shahanababazade@gmail.com

Açar sözlər: innovasiya, region, strategiya

Müasir iqtisadi inkişafda innovasiya faktoru regionların rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edən əsas determinantlardan biridir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın genişlənməsi, bilik yönümlü istehsalatın artması və qlobal texnoloji transformasiya regional siyasətdə innovasiya mexanizmlərinin tətbiqini zəruri edir. Bu baxımdan regionlarda startap ekosisteminin formalaşdırılması, texnopark infrastrukturu, elmi-tədqiqat potensialı və innovasiya yönümlü idarəetmə modelləri iqtisadi artımın davamlılığını müəyyənləşdirən mühüm elementlərə çevrilmişdir. Azərbaycanın innovasiya statistikasının təhlili göstərir ki, innovasiya fəaliyyəti üzrə göstəricilər yüksələn tendensiyaya malikdir, lakin regionlararası fərqlər hələ də strateji problemlər kimi qalır.

Cədvəl 1. İnnovasiyalara mane olan amilləri aşağıdakı kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı

Göstəricilər	İnnovasiyalara mane olan amilləri aşağıdakı kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı				
	əsas və ya həlledici				
	2020	2021	2022	2023	2024
İqtisadi amillər					
öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	13	10	9	17	6
dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	8	5	4	2	5
təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	3	2	3	2	1
yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	4	5	4	4	7
yüksək iqtisadi risk	5	11	11	12	11
təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	3	2	6	1	1
İstehsal amilləri					
müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	7	10	11	10	9
ixtisaslı işçilərin çatışmaması	3	3	2	3	1
yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	3	3	2	2	1
müəssisələr tərəfindən yeniliklərin qəbul edilməməsi	3	1	1	-	1
satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	1	1	1	1	1

digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	-	-	-	-	-
Digər səbəblər					
daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara ehtiyacın olmaması	-	-	-	-	-
innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ-hüquqi sənədlərin olmaması	1	4	3	1	1
innovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyən olması	1	1	1	-	1
innovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquq, bank və s.xidmətlərinin) inkişaf etməməsi	1	2	1	-	-
texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsi	2	1	1	1	-

Sənaye müəssisələrində innovasiyalara mane olan amillər, <https://www.stat.gov.az/>

Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında innovasiya siyasətinin optimallaşdırılması üçün əsas istiqamətlər regional əsaslı innovasiya strategiyalarının hazırlanması, yerli potensialdan istifadə və maliyyə mexanizmlərinin optimallaşdırılmasıdır. Strateji istiqamətlərə əsasən regional əsaslı innovasiya strategiyaları kimi qeyd edə bilərik ki, bu da hər bir regionun spesifik sosial-iqtisadi şəraitinə uyğun, rəqabət üstünlüklərini müəyyən edən və innovasiya fəaliyyətini stimullaşdıran strategiyalar hazırlamaq aid edilir. İkinci istiqamət yerli potensialdan istifadədir, yəni, regionun mövcud resurslarından, iqtisadi sektorlarından və yerli elmi-tədqiqat mərkəzlərindən effektiv istifadə etmək. Məsələn, əsas tətbiq sahələri kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm və ya xidmət sektorları ola bilər. Digər tərəfdən innovasiya ekosisteminin yaradılması məsələsidir ki, bunlara da innovativ startapların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını dəstəkləyən mərkəzlər, inkubatorlar, akseleratorlar və texnoparklar yaradılması nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə əsas siyasətlərdən biri də insan kapitalının inkişafı siyasətidir: Regional innovasiya qabiliyyətini artırmaq üçün təhsil sistemini yeniləmək, təlim proqramları təşkil etmək və mütəxəssislərin regionda qalmasını təşviq etmək kimi işləri misal göstərə bilərik. Sonuncu istiqamət isə maliyyə mexanizmlərinin optimallaşdırılmasıdır və bu istiqamətdə aşağıdakı alt qruplara ayrılır.

- İnnovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün stimullaşdırıcı mexanizmlər (qrantlar, güzəştli kreditlər) tətbiq etmək.

- Əsas məqsəd gəlir əldə etmək olmayan innovasiya layihələrini dəstəkləmək.

Regional inkişafda innovasiya amili aşağıdakı mexanizmlər vasitəsilə təsir göstərir:

- Məhsuldarlığın artması – yeni texnologiyalar istehsal xərclərini azaldır və yüksək əlavə dəyər yaradır.

- Yeni biznes subyektlərinin yaranması – startaplar regionda rəqabəti gücləndirir və yeni iş yerləri yaradır.

- İnstitusional modernizasiya - innovativ idarəetmə və rəqəmsal həllər xidmətlərin keyfiyyətini yüksəldir.

- İdxaldan asılılığın azalması – yerli texnoloji həllər iqtisadi dayanıqlığı artırır.

Beləliklə, innovasiya siyasəti yalnız texnoloji inkişaf deyil, həm də sosial rifah və regionların iqtisadi strukturunun modernizasiyası üçün əsas vasitədir.

Tədqiqat göstərir ki, regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında innovasiya amili həlledici rol oynayır. Mövcud statistika innovasiya ekosisteminin genişlənməsini, startapların artımını və beynəlxalq reytinglərdə irəliləyişi göstərsə də, regionlar üzrə qeyri-bərabərliklər innovasiya siyasətində struktur dəyişikliklərini zəruri edir. İnfrastrukturun

gücləndirilməsi, maliyyə mexanizmlərinin genişləndirilməsi və insan kapitalının inkişafı regionların innovasiya potensialını artıraraq sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edə bilər.

REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Şəfa Bağirova
baş müəllim
Lənkəran dövlət Universiteti
shefa.baqirova@mail.ru

Açar sözlər: sosial-iqtisadi inkişaf, region, iqtisadiyyat

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı müxtəlif amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Bu amillər təbii, iqtisadi, sosial, demoqrafik, siyasi və inzibati xarakter daşıyır. Əsas məqsəd regionlarda balanslaşdırılmış və dayanıqlı inkişafı təmin etməkdir.

- Təbii-coğrafi amillər regionun iqtisadi ixtisaslaşmasına və potensialına birbaşa təsir göstərir. Təbii-coğrafi amillərə iqlim şəraiti, yeraltı və yerüstü sərvətlər, coğrafi mövqe və nəqliyyat əlçatanlığı, landşaft və ekoloji vəziyyət və s. aid etmək olar;

- İqtisadi amillər regionun istehsal gücünü və gəlir səviyyəsini müəyyən edir. İqtisadi amillərə sənaye və kənd təsərrüfatı potensialı, investisiya və sahibkarlıq mühiti, infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, maliyyə resurslarına çıxış, bazarların yaxınlığı və iqtisadi əlaqələr və s. daxildir;

- Sosial amillər insan kapitalının formalaşmasında əsas rol oynayır. Sosial amillər əhalinin təhsil səviyyəsi, səhiyyə və sosial xidmətlər, mədəni və ictimai fəallıq, həyat keyfiyyəti və məşğulluq səviyyəsi və s. daxildir;

- Demoqrafik amillər iqtisadi fəallığa və əmək bazarına təsir göstərir. Demoqrafik amillərə əhalinin sayı və sıxlığı, əmək qabiliyyətli əhali payı, miqrasiya prosesləri, şəhərləşmə səviyyəsi və s. aiddir;

- İdarəetmə və siyasi amillər effektiv idarəetmə resurslarının səmərəli istifadəsini təmin edir. Dövlətin regional siyasəti, inzibati idarəetmənin səmərəliliyi, hüquqi mühit və özünüidarəetmə, ictimai sabitlik və təhlükəsizlik və s. aiddir;

- Xarici (ekzogen) amillər regionların xarici təsirlərə uyğunlaşma qabiliyyətini müəyyənləyir. Xarici (ekzogen) amillərə global iqtisadi meyillər, xarici ticarət və investisiya, texnoloji yeniliklər, beynəlxalq siyasi proseslər və s. daxildir.

Regional inkişafda qeyri-bərabərlik mövcuddur. Paytaxt (Bakı) və iri şəhərlərlə müqayisədə regionların iqtisadi potensialı daha zəifdir. Sənaye müəssisələrinin, xidmət sektorunun və infrastrukturun əksəriyyəti mərkəzlərdə cəmlənib. Bu da regionlarda işsizlik, gənclərin miqrasiyası və əhalinin gəlir fərqləri kimi problemlərə yol açır.

Regionlarda infrastruktur və internet şəbəkə kommunikasiya problemləri mövcuddur. Kənd yolları, su, qaz, enerji və internet təminatı bəzi bölgələrdə hələ də tam təmin olunmayıb. Nəqliyyat-logistika infrastrukturunu zəif olduğundan regionların istehsal etdiyi məhsulların bazarlara çıxışı çətinləşir. Bu, investisiyaların cəlb olunmasını və yerli sahibkarlığın inkişafını məhdudlaşdırır.

İşsizlik və məşğulluq problemlərinə gəldikdə isə regionlarda yeni iş yerlərinin azlığı, xüsusən də gənclər və qadınlar arasında işsizlik səviyyəsini artırır. Əksər gənclər paytaxta və ya xaricə miqrasiya etməyə üstünlük verir. Keyfiyyətli kadrların regionlarda qalması çətinləşir, bu da sosial xidmətlərin səviyyəsinə mənfi təsir göstərir.

Peşə təhsili sisteminin zəif inkişafı regionlarda əmək bazarının tələblərinə uyğun kadr hazırlığını çətinləşdirir.

Regionlarda sahibkarlığın zəif inkişafına kiçik və orta sahibkarlar üçün kreditlərə çıxış imkanlarının məhdudluğu, biznes mühiti bəzi regionlarda lazımı səviyyədə formalaşmaması, biznes startap layihələrinin lazımı səviyyədə inkişaf etməməsi innovasiya və rəqəmsal iqtisadiyyat imkanlarından istifadə də aşağı səviyyədədir.

Ekoloji və resurs problemlərinə su ehtiyatlarının qeyri-bərabər bölgüsü, torpaqların degradasiyası və iqlim dəyişiklikləri kənd təsərrüfatına mənfi təsir göstərir. Ekoloji tarazlığın pozulması regionların dayanıqlı inkişafını məhdudlaşdırır.

İnvestisiya və idarəetmə problemlərinə yerli idarəetmənin maliyyə müstəqilliyi zəifdir. Regional inkişaf proqramlarının icrasında koordinasiya problemləri və şəffaflıq çatışmazlıqları müşahidə olunur.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgəsinin bərpası və integrasiyası işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi dövriyyəyə qaytarılması böyük potensiala malik olsa da, infrastrukturun yenidən qurulması, əhalinin qayıdışı və biznes mühitinin formalaşdırılması zaman və resurs tələb edir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi üçün:

- İnfrastruktur layihələrinə dövlət və özəl investisiyaların artırılması;
- Rəqəmsal iqtisadiyyatın regionlarda genişləndirilməsi;
- Yerli sahibkarlığa dəstək mexanizmlərinin sadələşdirilməsi;
- Regional idarəetmədə səlahiyyətlərin artırılması;
- Təhsil və peşə hazırlığı proqramlarının yerli tələblərə uyğunlaşdırılması zəruridir.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN YERİ

Şəfiqə Məmmədova

dosent

Fuad Rəhimli

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

shafiga_mammadova@mail.ru

fuadrahimli997@gmail.com

Açar sözlər: sosial-iqtisadi inkişaf, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes mühiti

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın yeri müasir dövrdə xüsusilə önəmli mövzulardan biri kimi qəbul edilir. Qlobal iqtisadi münasibətlərin sürətlə dəyişdiyi bir vaxtda kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) milli iqtisadiyyatların dayanıqlığı, çevikliyi və rəqabət qabiliyyəti üçün əsas sütunlardan birinə çevrilmişdir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun rolunun artırılması və onun iqtisadi sistemdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləri sırasındadır. Ölkənin qeyri-neft sektorunun genişləndirilməsi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, sosial rifahın yüksəldilməsi və regionlarda inkişafın balanslaşdırılması kimi hədəflər məhz bu sektorun uğurla inkişafından böyük ölçüdə asılıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında həyata keçirilən islahatlar, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, sahibkarların dövlət xidmətlərinə çıxışının sadələşdirilməsi və institusional dəstəyin gücləndirilməsi kiçik və orta sahibkarların fəaliyyət imkanlarını xeyli genişləndirmişdir. KOS-un iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində aktivləşməsi ümumi inkişaf prosesinə daha yüksək dinamizm gətirmiş, iqtisadi artımın davamlılığı və keyfiyyətinin yüksəlməsinə töhfə vermişdir. Kiçik və orta sahibkarlığın əsas üstünlüklərindən biri onun çevikliyidir. Böyük müəssisələrdən fərqli olaraq, kiçik biznes bazardakı dəyişikliklərə daha sürətlə uyğunlaşır, innovativ həlləri daha tez mənimsəyir və yeni iqtisadi trendlərə reaksiya vermək qabiliyyəti daha yüksək olur. Bu xüsusiyyətlər Azərbaycan kimi resurslara əsaslanan iqtisadiyyatların transformasiya mərhələsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun iqtisadi artıma təsiri çoxşaxəlidir. Bu təsir ilk növbədə iqtisadi aktivliyin yüksəlməsi, istehsal və xidmət sahələrinin genişlənməsi ilə müşahidə olunur. Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun payının artmasına məhz kiçik və orta sahibkarlığın genişlənməsi mühüm töhfə verir. KOS-un fəaliyyət göstərdiyi sahələr əsasən real iqtisadiyyatla daha yaxın və əhalinin gündəlik tələbatını qarşılayan sahələrdir. Bu da bazarda rəqabətin güclənməsinə, məhsul və xidmət keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Digər mühüm amil məşğulluq məsələsidir. Kiçik və orta sahibkarlıq Azərbaycanda iş yerlərinin yaradılmasında əsas rol oynayan sektor kimi çıxış edir. Xüsusilə regionlarda yeni müəssisələrin və biznes təşəbbüslərinin yaranması əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına, yerli icmaların aktivləşməsinə və miqrasiyanın azalmasına gətirib çıxarır. Kiçik və orta sahibkarlıq sektoru gənclərin və qadınların əmək bazarına inteqrasiyası üçün geniş imkanlar yaradır. Bu isə sosial inklüzivliyin və ümumi rifahın artmasına xidmət edir.

Kiçik və orta sahibkarlığın innovativ funksiyası da xüsusi qeyd edilməlidir. Müasir dövrdə rəqəmsallaşma, startap ekosisteminin inkişafı və texnoloji yeniliklər iqtisadiyyatın keyfiyyətə yeni mərhələyə keçidini təmin edir. Startapların əksəriyyətinin məhz kiçik və orta sahibkarlıq seqmentində fəaliyyət göstərməsi innovasiyaların praktik tətbiqinə və texnoloji inkişafın sürətlənməsinə şərait yaradır. Azərbaycanda son illərdə innovativ ideyaların dəstəklənməsi məqsədilə müxtəlif qrant proqramlarının tətbiqi, inkubasiya və akselerasiya mərkəzlərinin yaradılması bu sahədə mühüm addımlardır.

Kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun inkişafının institusional əsaslarının möhkəmləndirilməsi də Azərbaycan iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin (KOBİA) yaradılması sahibkarlara göstərilən dövlət dəstəyinin sistemləşdirilməsinə və səmərəli koordinasiyasına şərait yaratmışdır. KOBİA-nın təşəbbüsləri daxilində sahibkarlar üçün təlimlər, məsləhət xidmətləri, maliyyə dəstəyi, beynəlxalq bazarlara çıxış imkanları kimi fəaliyyətlər genişlənməmişdir. Elektron hökumət xidmətlərinin tətbiqi, biznesin qeydiyyat prosedurlarının sadələşdirilməsi, lisenziyaların sayının azaldılması kimi islahatlar da KOS-un inkişafını stimullaşdıran vacib addımlardandır.

Bununla yanaşı, kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun inkişafı qarşısında hələ də bir sıra çətinliklər mövcuddur. Bunlara maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının məhdud olması, yüksək kredit faizləri, girov tələblərinin sərtliliyi, bazarlara çıxış çətinlikləri, idarəetmə bacarıqlarının yetərsizliyi və innovasiya qabiliyyətinin zəif olması daxildir. Bu problemlər kiçik və orta sahibkarların genişlənmə imkanlarını məhdudlaşdırır və sektorun iqtisadi potensialının tam reallaşmasını əngəlləyir. Xüsusilə startaplar və mikro sahibkarlar maliyyə resurslarına çıxışda çətinlik yaşadıqlarından inkişaf mərhələsində risklərlə daha çox üzləşirlər.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun perspektivləri kifayət qədər genişdir. Dövlətin həyata keçirdiyi islahatlar və sahibkarlığın inkişafına dair yeni proqramlar sektorun gələcəkdə daha yüksək paya malik olacağını göstərir. Rəqəmsallaşmanın artırılması, investisiya mühitinin genişləndirilməsi, regionlarda biznes klasterlərinin yaradılması, ixrac yönümlü kiçik və orta müəssisələrin dəstəklənməsi kimi tədbirlər KOS-un davamlı inkişafını təmin edəcək əsas istiqamətlərdir. Bundan əlavə, innovasiya və startap fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması, beynəlxalq təcrübənin tətbiqi və insan kapitalının gücləndirilməsi yaxın illərdə sektorun daha da güclənməsinə səbəb olacaq.

Nəticə. Kiçik və orta sahibkarlıq Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı və strateji sektorlarından biridir. Bu sektor həm iqtisadi artımın təmin olunmasına, həm də sosial rifahın yüksəlməsinə mühüm töhfələr verir. Əhalinin məşğulluğunun artırılması, regionların balanslı inkişafı, innovativ iqtisadiyyatın formalaşması və rəqabət mühitinin gücləndirilməsi kimi məqsədlərin reallaşmasında KOS-un rolu danılmazdır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən davamlı islahatlar və dəstək mexanizmləri bu sektorun gələcək inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır və Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına mühüm töhfə verir.

SOSIAL KAPİTALIN FORMALAŞMASI VƏ İQTİSADI İNKİŞAFA TƏSİR MEXANİZMLƏRİ

Şəfiqə Məmmədova
dosent

Nahid Həsənzadə
magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti
shafiga_mammadova@mail.ru
nahid.gasanzade02@gmail.com

Açar sözlər: sosial kapital, etimad, sosial şəbəkələr, institusional inkişaf, iqtisadi artım, kooperasiya, tranzaksiya xərcləri

Müasir iqtisadi nəzəriyyələrdə sosial kapital, insan kapitalı və fiziki kapital qədər əhəmiyyətli inkişaf resursu kimi qəbul olunur. Sosial kapital cəmiyyətdə formalaşmış etimad səviyyəsini, sosial əlaqələri, paylaşılmış dəyərləri və qarşılıqlı fəaliyyətin institutlaşdırılmış normalarını özündə birləşdirir. Bu resurs iqtisadi sistemin effektiv işləməsi üçün vacib olan əməkdaşlıq, informasiya mübadiləsi, risklərin azaldılması və kooperasiya proseslərini dəstəkləyir. Sosial kapitalın formalaşması və onun iqtisadi inkişafa təsir mexanizmlərinin dərk edilməsi iqtisadi siyasətlərin daha səmərəli hazırlanmasına imkan yaradır.

Sosial kapitalın formalaşması mexanizmləri aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

1. Cəmiyyət daxilində etimadın yaranması: Etimad sosial kapitalın əsas komponentidir. Ailə münasibətləri, təhsil səviyyəsi, mədəni ənənələr, dini və etnik identiklik, sosial institutların sabitliyi kimi amillər cəmiyyətdə etimadın formalaşmasına təsir edir. Etimad səviyyəsi yüksək olduqda insanlar daha çox əməkdaşlığa meyilli olur, qeyri-müəyyənlik azalır və qarşılıqlı fayda prinsipi güclənir.

2. Sosial şəbəkələrin genişliyi və keyfiyyəti: Sosial kapital yalnız iki nəfərin əlaqəsi deyil, geniş şəbəkələr sistemi üzərində qurulur. Ailə, qonşuluq, peşəkar birliklər, icmalar və qeyri-rəsmi qruplar sosial şəbəkələrin formalaşmasına təsir göstərir. Geniş və funksional şəbəkələr informasiyanın daha sürətli yayılmasını, yeni imkanların kəşfini və sosial dəstəyin güclənməsini təmin edir.

3. İctimai institutların möhkəmliliyi: Demokratik institutlar, hüquqi sistem, şəffaf idarəetmə və korrupsiyanın aşağı səviyyəsi sosial kapitalın artmasına səbəb olur. Qanunların ədalətli işləməsi və idarəetmədə məsuliyyətlik sosial etimadı möhkəmləndirir və ictimai iştirakçılığı artırır.

4. Sosial dəyərlərin və normativlərin formalaşması: Əməkdaşlıq, yardımlaşma və qarşılıqlı məsuliyyət kimi sosial dəyərlər birlik ruhunu gücləndirir. Bu dəyərlər artıq formal qaydaların deyil, qeyri-rəsmi normaların köməyi ilə də cəmiyyətə ötürülür və sosial kapitalın mədəni təməlini formalaşdırır.

Sosial kapitalın iqtisadi inkişafa təsir mexanizmlərinin yolları aşağıdakılardır:

- Tranzaksiya xərclərinin azalması: Etimad səviyyəsi yüksək olan cəmiyyətlərdə biznes subyektləri arasında anlaşma üçün daha az bürokratik prosedura və daha az nəzarət mexanizmlərinə ehtiyac qalır. Bu isə bazar əməliyyatlarının, o cümlədən tranzaksiya xərclərinin dəyərini azaldır və nəticədə iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini artırır.

- Sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşması: Eyni dəyərlərə malik sosial şəbəkələr sahibkarların yeni biznes imkanlarına çıxışını genişləndirir. Sosial kapital informasiya asimmetriyasını azaldır, innovasiyaların yayılmasını sürətləndirir və yeni bazar ideyalarının reallaşmasını asanlaşdırır.

- İnnovasiya və bilik paylaşımı: Sosial şəbəkələr bilik axınını sürətləndirir. Eyni peşəkar icmaya daxil olan şəxslər arasında təcrübə mübadiləsi, yeni texnologiyaların, süni intellekt

resurslarının mənimsənilməsi və yaradıcı əməkdaşlıq innovasiyaların daha tez yayılmasına səbəb olur.

- İnsan kapitalının güclənməsi: Yüksək sosial kapital təhsil imkanlarının genişlənməsinə, sosial dəstək mexanizmlərinin güclənməsinə və cəmiyyət daxilində bərabərliyin artmasına şərait yaradır. Nəticədə əmək bazarında daha ixtisaslı və motivasiyalı işçi qüvvəsi formalaşır.

- İctimai qərarların effektivliyi: Sosial kapitalı güclü olan cəmiyyətlərdə vətəndaşlar dövlət institutlarına daha çox güvənir. Bu isə iqtisadi islahatların daha tez və az maneələrlə tətbiq olunmasına şərait yaradır. Eyni zamanda dövlət-sahibkar-vətəndaş əməkdaşlığı da səmərəli inkişaf edir.

- Regionların balanslı inkişafı: İcma əsaslı sosial kapital yerli təşəbbüsləri gücləndirir. Yerli layihələrin icrasında könüllülük, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti və icmalararası əməkdaşlıq regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirir.

Nəticə. Sosial kapital müasir iqtisadiyyatın həm formal, həm də qeyri-formal strukturlarını dəstəkləyən strateji resursdur. Etimad, sosial şəbəkələr və institusional sabitlik cəmiyyət daxilində əməkdaşlığı gücləndirir, innovasiya və sahibkarlıq mühitini inkişaf etdirir, tranzaksiya xərclərini azaldır və insan kapitalını daha səmərəli formada hərəkətə gətirir. Sosial kapitalın yüksək olduğu ölkələrdə iqtisadi inkişaf daha dayanıqlı, inklüziv və uzunmüddətli olur. Buna görə də dövlət siyasətində sosial kapitalın artırılmasına yönəlmiş tədbirlər şəffaf idarəetmə, ictimai iştirakçılıq, təhsil keyfiyyəti və sosial dəyərlərin təşviqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

AZƏRBAYCANIN XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI: STRATEJİ YANAŞMALAR VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Vildan Rizayeva
dosent
Sənubər Əşrəfbəyli
magistrant
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Lənkəran Dövlət Universiteti
vildan.vildan@mail.ru
senbr92@mail.ru

Açar sözlər: Azərbaycan ticarəti, iqtisadi səmərəlilik, satışın artırılması, ticarət yolu, enerji asılılığı, ticarət balans, yeni bazarlar

Hər bir ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyi klassik və müasir iqtisadi nəzəriyyələr əsasında izah oluna bilər. Xarici ticarət konsepsiyalarından biri kimi, David Rikardonun müqayisəli üstünlük nəzəriyyəsi xarici ticarətin səmərəliliyini izah edən klassik yanaşmalardandır. Bu nəzəriyyəyə görə, ölkənin xarici ticarət əlaqələrinin səmərəli olması o deməkdir ki, ölkə istehsal xərclərinin aşağı olduğu məhsulların istehsalına və ixracına fokuslanmalıdır. Azərbaycan səmərəliliyi artırmaq məqsədi ilə neft və qazdan başqa, rəqabət üstünlüyünə malik olduğu kənd təsərrüfatı, emal sənayesi və tranzit xidmətləri sahələrini inkişaf etdirməyi əsas prioritet məqsədlər kimi qarşısına qoyur.

Müasir nəzəriyyələrdə isə səmərəlilik təkcə xammal ixracı ilə deyil, həm də istehsalın şaxələndirilməsi və qlobal dəyər zəncirlərinə inteqrasiya səviyyəsi ilə ölçülür. Yəni, səmərəlilik iqtisadiyyatın neft gəlirlərinə olan həssaslığını azaltmaq və ixrac olunan məhsulların tərkibində yüksək Əlavə Dəyər yaratmaq deməkdir. Ticarət əlaqələrinin güclənməsi həmçinin xarici investisiyaların cəlb edilməsinə kömək edir ki, bu da istehsalın beynəlmilləşdirilməsi nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edir.

Cədvəl 1. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası (Milyon ABŞ dolları ilə)

İllər	Ticarət dövriyyəsi	İdxal	İxrac	Saldo
2015	25 809,0	9 216,7	16 592,3	7 375,6
2016	21 596,6	8 489,1	13 107,5	4 618,4
2017	24 263,8	8 783,3	15 480,5	6 697,2
2018	31 782,7	11 465,9	20 316,8	8 850,9
2019	33 065,3	13 667,5	19 397,8	5 730,3
2020	24 203,5	10 732,0	13 471,5	2 739,5
2021	35 636,8	11 703,2	23 933,6	12 230,4
2022	56 212,0	14 539,8	41 672,2	27 132,4
2023	46 774,8	17 285,3	29 489,5	12 204,2
2024	47 396,4	21 058,0	26 338,4	5 280,4

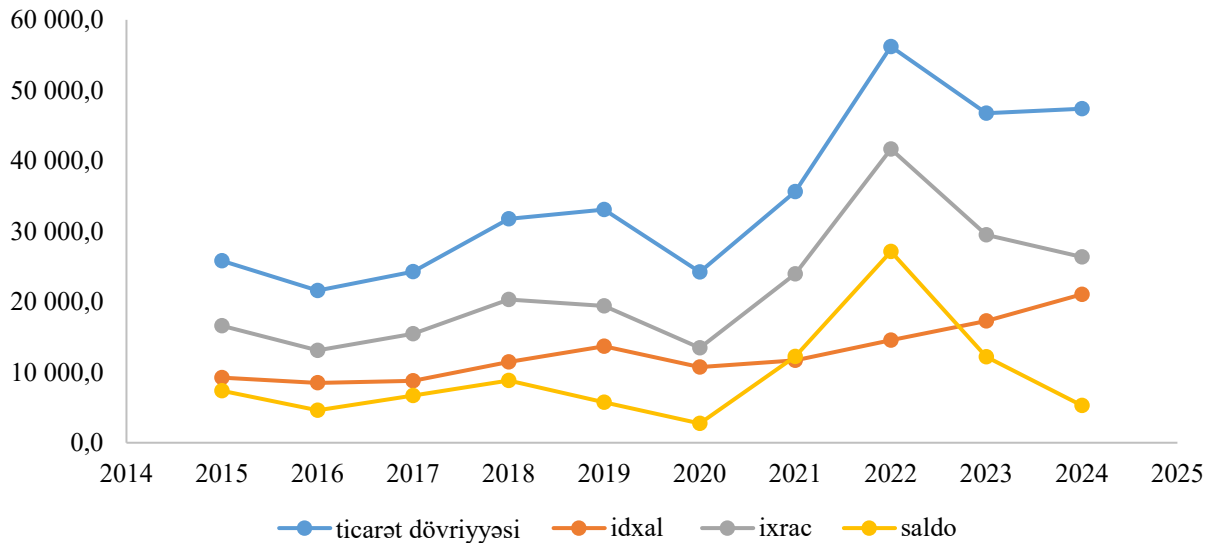
Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>

Azərbaycanın xarici ticarət münasibətləri ölkənin iqtisadi siyasətində, valyuta axınında, ümumi iqtisadi sabitlikdə və dayanıqlı inkişaf strategiyalarında əsas əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə neft-qaz ixracından asılılıq fonunda, ticarətin diversifikasiyası, qeyri-neft ixracının

stimullaşdırılması və idxaldan asılılığın azaldılması - uzunmüddətli perspektiv üçün prioritet olmalıdır.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyi son 10 ildə (2015–2024) əsasən ixracın dinamikası və ticarət balansının dəyişkənliyinə əsasən təhlil edə bilərik.

Qrafik 1. Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası (Milyon ABŞ dolları ilə)

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/trade/>

2015–2024-cü illər üzrə məlumatlar göstərir ki, Azərbaycanın xarici ticarət göstəriciləri əsasən enerji sektorundan asılıdır və bu səbəbdən illər ərzində kəskin dalğalanmalar müşahidə olunur. 2015–2017-ci illərdə ticarət dövriyyəsi nisbi sabitlik nümayiş etdirərək 22–26 mlrd. dollar arasında dəyişmişdir. 2018–2019-cu illərdə neft qiymətlərinin yüksəlməsi dövriyyəni əhəmiyyətli şəkildə artırmışdır (31–33 mlrd. dollar). 2020-ci ildə pandemiya təsiri nəticəsində ticarət dövriyyəsi 24 mlrd. dollara qədər enmişdir. 2021–2022-ci illərdə bazarın bərpası və enerji qiymətlərinin tarixi maksimuma qalxması ticarət göstəricilərini kəskin yüksəltdi və 2022-ci ildə dövriyyə 56,2 mlrd. dollarla ən yüksək səviyyəyə yüksəlmişdir. 2023 və 2024-cü illərdə isə neft-qaz sektorunda qiymətlərinin enməsi ixracı və ümumi dövriyyənin azalmasına səbəb olmuşdur.

İdxalda illər ərzində sabit artım nümayiş edilmişdir ki, 2015-ci ildəki 9,2 mlrd. dollardan 2024-cü ildə 21 mlrd. dollara qədər yüksəlmişdir. Bu artım iqtisadi fəallığın və daxili tələbatın gücləndiyini göstərir. İxrac isə enerji sektorundan asılı olduğu üçün dəyişkəndir: 2022-ci ildə 41,7 mlrd. dollara qalxsada, 2023–2024-cü illərdə 26–29 mlrd. dollara düşüb.

Ticarət saldosu bütün illərdə müsbət olub, lakin dəyişkənlik yüksəkdir. 2022-ci ildə saldo 27,1 mlrd. dollara qədər yüksəlib, 2020-ci ildə isə pandemiya səbəbilə 2,7 mlrd. dollarla minimuma enmişdir. Son iki ildə ixracın azalması saldonun da düşməsinə səbəb olub. Ümumilikdə, məlumatlar göstərir ki, ölkə ixracı əsasən neft-qaz sektorundan asılıdır, idxal isə davamlı şəkildə artaraq iqtisadiyyatın daxili tələbatını əks etdirir.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması üzrə strateji yanaşmaların ilkin müsbət təsirləri olsa da, sistemli problemlər hələ də qalmaqdadır. 2015–2024-cü illəri əhatə edən statistik məlumatların təhlili sübut edir ki, ümumi ticarət dövriyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, səmərəlilik göstəricisi olan ticarət balansı hələ də Neft-Qaz ixracından asılılıq səbəbindən yüksək həssaslıq nümayiş etdirir (2022-ci ildən 2024-cü ilə qədər balansın kəskin kiçilməsi bunun əsas sübutudur). Bu, səmərəliliyin artırılması üçün atılacaq bütün strateji addımların mərkəzində şaxələndirmə məqsədini qoymağın zəruriliyini təsdiqləyir.

Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin artırılması təkcə müsbət ticarət balansının saxlanması deyil, həm də qeyri-neft ixracının strukturunun və həcmünün davamlı artırılması,

eyni zamanda ölkənin regional logistika və tranzit mərkəzi kimi rolunun möhkəmləndirilməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Strateji yanaşmaların əsas hədəfi ixracın həcmi qlobal enerji qiymətlərindən kəskin təsirlənməyən bir səviyyəyə çatdırmaq olmalıdır.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA GƏLMƏ TURİZMİN TƏSİRİ

Vildan Rizayeva

dosent

Vidadi Xanışov

magistrant

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Lənkəran Dövlət Universiteti

vildan.vildan@mail.ru

vidadixanisov03@gmail.com

Açar sözlər: gəlmə turizmi, sosial-iqtisadi inkişaf, turizm gəlirləri

Son illərdə gəlmə turizm Azərbaycanda yalnız bir xidmət sahəsi deyil, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında vacib katalizatora çevrilmişdir. Xarici vətəndaşların Azərbaycana səfərləri nəticəsində ölkəyə valyuta axını, məşğulluq, regionların infrastrukturuna investisiyalar və qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

2015–2019 illəri arasında Azərbaycana gələn turistlərin sayı davamlı artmışdır: 2015-ci ildə təxminən 2,006 min, 2016-da 2,243 min, 2017-də 2,692 min, 2018-də 2,850 min və 2019-da rekord — 3,170 min nəfər səviyyəsinə çatmışdır. Bu “rekord illər” dövründə turizm sektorundan əldə edilən gəlirlər də yüksək olmuş, beynəlxalq hesablamalara görə turizm xidmətləri üzrə gəlirlər milyardlarla dollar təşkil etmişdir.

Lakin 2020-ci ildə başlayan COVID-19 pandemiyası turizmə ciddi zərbə vurdu: 2020-ci ilin göstəricilərində gələn turistlərin sayı kəskin azaldı (2020: ~1,299 min). 2021-də bu rəqəm təxminən 792 min nəfərə düşdü.

2022-ci ildən sonra sektor tədricən bərpa mərhələsinə daxil oldu — həmin ildə 1,602 min, 2023-də 2,086 min, 2024-də isə yenidən yüksəlişlə 2,626,838 nəfərə çatdı. Bu bərpa 2024-cü ilin sonunda turizm sektorunun yenidən dayanıqlığını və artım potensialını göstərdi.

Turizm yalnız sayla deyil, həm də ölkəyə gətirdiyi valyuta və gəlirlərlə Azərbaycanın qeyri-neft iqtisadiyyatına ciddi töhfə verir. Bir çox beynəlxalq statistika mənbələrinə görə, 2017-ci ildə turizm xidmətlərindən gələn gəlirlər pik dövrdə olmuşdur. Pandemiya səbəbindən 2020-ci ildə gəlirlər kəskin enmiş; lakin 2024-də turizm sektorunun dövrüyyəsində bərpa müşahidə edilmişdir. Rəsmi olaraq 2024-cü ilin “gəlmə sayı” 2,626,838 nəfər elan edilib. Bu, turizm sektorunun yenidən canlandığını və ölkəyə valyuta axınını artırdığını göstərir.

Turistlərin ölkəyə gəlmə və xərcləmə strukturu da dəyişib-şəkillənib. Pandemiya öncəsi əsas mənbə ölkələr – region ölkələri olmuşdur; məsələn, 2017-ci ildə gələn turistlər arasında Rusiya, Gürcüstan, İran, Türkiyə və BƏƏ-dən olanlar böyük paya sahib idi. Son illərdə isə, xüsusilə 2024–2025-də, siyahıya Hindistan, Mərkəzi Asiya ölkələri, ərəb ölkələri və digər regionlardan gələn turistlər əlavə olunub. Məsələn, 2024–2025 məlumatlarına görə — gələnlərin bir hissəsi Hindistan, Səudiyyə Ərəbistanı, Qazaxıstan, Pakistan kimi ölkələrdən olmuşdur.

Bu tendensiya göstərir ki, Azərbaycan təkcə region ölkələri üçün deyil, həm də uzun-mənzilli turizm marşrutlarında iştirak edən ölkələr üçün cəlbedici istiqamətə çevrilməkdədir. Hava yolu marşrutlarının genişlənməsi, vizalar prosedurlarının sadələşdirilməsi və beynəlxalq səviyyəli turizm təşviqatı bu dəyişiklikdə rol oynayır.

Turizm sektorunun sosial-iqtisadi təsiri çoxşaxəlidir:

- **Valyuta axını və xidmət ixracı** — xarici turistlərin xərcləmələri sayəsində ölkəyə xarici valyuta daxil olur, bu da ödəniş balansına və milli iqtisadi sabitliyə müsbət təsir göstərir.
- **Məşğulluq və xidmət sektoru** — hotellər, iaşə, nəqliyyat, turoperatorluq, xidmət xidmətləri və digər sahələrdə yüzlərlə yeni iş yeri açılır; xidmət mədəniyyəti, keyfiyyət standartları yüksəlir.

- **Regionların inkişafı və infrastruktur** — turizm marşrutları, otel və qonaq evləri, yol və nəqliyyat infrastrukturunu regionlarda bərabərsizin inkişafına töhfə verir. Bu, bölgələrarası fərqlərin azaldılması və əhəlinin rifahının yüksəlməsi üçün imkan yaradır.
- **Dövlət gəlirləri və qeyri-neft diversifikasiyası** — turizm gəlirləri neft-qaz gəlirlərindən asılılığı azaldır, iqtisadiyyatın xidmət sektoru üzərində qurulmasına təkan verir, uzunmüddətli dayanıqlığı artırır.
- **Beynəlxalq imic və diplomatik faydalar** — ölkəyə gələn turistlər, beynəlxalq tədbirlər, regiona investisiya cəlb edilməsi, xaricdə ölkənin tanınması kimi “yumşaq güc” nəticələri verir.

Mövcud statistika göstərir ki, 2024-cü ildə yenidən 2,6 milyondan çox xarici turistin ölkəyə gəlişi — pandemiyadan sonra bərpa və artımın simvoludur. Bu, göstərir ki, turizmin inkişaf strategiyası düzgün qurularsa, Azərbaycan qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafını turizm üzərindən həyata keçirə bilər.

Eyni zamanda, turizm sektorunda müxtəlif mənbələrdən daxil olan turistlərin diversifikasiyası — sadəcə qonşu ölkələrdən yox, Mərkəzi Asiya, Hindistan, Ərəb ölkələri və digər regionlardan — ölkənin turizm potensialının geniş olduğunu göstərir. Bu isə strategiyanın yalnız “qonşuluq + regional turizm”lə məhdudlaşmaması, həm də “qlobal turizm bazarına inteqrasiya” kimi düşünülməsi vacibliyini vurğulayır.

Nəticə etibarilə, gəlmə turizm Azərbaycanın iqtisadiyyatında və sosial strukturlarında yalnız qısa-müddətli deyil, uzunmüddətli dəyişikliklər yaradan mühüm sahədir. 2024-cü ildə müşahidə edilən bərpa və artım onu göstərir ki, 2025–2026-cı illərdə turizm sektorunun ölkənin qeyri-neft sektorunun dayaqlarından birinə çevrilmək potensialı yüksəkdir.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA ELMİN ROLU: AMEA-NIN İNKİŞAF KONSEPSİYASI KONTEKSİNDƏ

Vüsal Zülfüqarov
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
vzulfugarov@gmail.com

Açar sözlər: elmin inkişafı, milli prioritetlər, elmi prioritetlər, sosial-iqtisadi inkişaf, AMEA

Azərbaycan inkişafının keyfiyyətə yeni mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələdə ölkə həm də yeni transformasiya dönməsinə başlamışdır. Yəni, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının özü sistemli və davamlı proses kimi növbəti mərhələyə holistik keçid etməlidir. Modern dövlət idarəetmə təcrübəsinin geniş tətbiqi sayəsində hazırkı dövrdə uğurlu nəticələr əldə etmək üçün elmə böyük ehtiyac vardır. Bu baxımdan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) inkişaf konsepsiyasında yer almış aşağıdakı tezis aktualıq kəsb edir: “Bu transformasiyanın əsas hədəfi müasir dövrün mürəkkəb realıqları şəraitində qüdrətli dövlət, intellektual insan potensialına əsaslanan kreativ millət və modern cəmiyyət quruculuğudur”.

Elmin “qüdrətli dövlət, intellektual insan potensialına əsaslanan kreativ millət və modern cəmiyyət” quruculuğunda aparıcı rolu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev tərəfindən 2 fevral 2021-ci il tarixli 2469 nömrəli Sərəncamla təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” adlı strateji mahiyyətli sənəddə müəyyən edilən aşağıdakı istiqamətlər kontekstində həyata keçməlidir. Həmin istiqamətlər aşağıdakılardır:

1. dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;
5. təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi”.

Prioritetlərdən göründüyü kimi, Azərbaycanda elmin inkişafı birbaşa iqtisadiyyatın, dövlətin, cəmiyyətin, təbiətin, insanın qorunması və inkişafı hədəfləri ilə sıx bağlılıqda həyata keçməlidir. Bu, prinsipial olaraq məsələnin yeni qoyuluşudur. Aydın görünür ki, AMEA ölkədə elmin inkişafını birbaşa dövlətçiliyin tərəqqisi kontekstində daha doğru hesab edir. Bunun üçün Prezident İlham Əliyevin müəyyən etdiyi strateji inkişaf konsepsiyasını əsas kimi götürür. Onu da vurğulayaq ki, müasir filosof və sosioloqların fikirlərinə görə, “hər bir milli dövlətin qlobal sosial-siyasi sistem içərisində digər dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində mövcudluğunun başlıca şərti məhz bu tipli ideya paradigmalarına sadiqlikdir”.

Deməli, strateji baxımdan təbiət, cəmiyyət və insan haqqında yeni biliklər əldə etmək Azərbaycanın bütün sferalar üzrə davamlı inkişafına xidmət istiqamətində olmalıdır.

Bu yanaşma çərçivəsində elmin strateji inkişafı ilə bağlı üç başlıca hədəf müəyyən edilmişdir: birincisi, AMEA-nın Nizamnaməsi ilə müəyyən edilən “təbiət, cəmiyyət və insan haqqında yeni biliklər əldə etməklə, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, sosial, mədəni və innovativ inkişafına xidmət göstərmək”, ikincisi, Akademiyanın Nizamnaməsi ilə müəyyən edilən “Azərbaycan dilinin qorunmasında, azərbaycançılıq və milli dövlətçilik ideologiyasının elmi əsaslarının işlənilib hazırlanmasında iştirak etmək, üçüncüsü, dünya elminin yeni çağırışlarına uyğun olaraq süni intellekt, rəqəmsal və ağıllı texnologiyaların humanitar və ictimai elm sahələrinə, həmçinin təbiət və texnika elmlərinə transformasiya edilməsi, ümumbəşəri dəyərlərin bərqərar edilməsi, qlobal problemlərin həlli istiqamətində tədqiqatların gücləndirilməsi ilə dünya elminə layiqli töhfələr” vermək.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin 3 noyabr 2025-ci il tarixində AMEA-nın 80 illik yubiley tədbirində çıxışı zamanı səsləndirdiyi fikirlər və bir sıra mühüm elmi prioritetlər Azərbaycan alimlərinin və ziyalılarının qarşısında vəzifələr qoymuş, Azərbaycan elminin gələcək istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Həmin prioritetlərdən aydın görünür ki, texnoloji inkişaf, rəqəmsallaşma, kibertəhlükəsizlik, süni intellektin tətbiq edilməsi və s. kimi istiqamətlər üzrə elmi araşdırmalar; Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgəsinin, o cümlədən Qərbi Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, arxeologiyası, folkloru, etnoqrafiyası və toponimiyasının öyrənilməsi və fundamental tədqiqatlar; Türk xalqlarının ortaq tarixinin, zəngin ədəbi-mədəni irsinin, türkologiyanın, fəlsəfi fikir tarixinin, ortaq əlifba və ortaq ünsiyyət dili məsələlərinin araşdırılması; Azərbaycan dilinin saflığının qorunması, leksik-semantik və qrammatik sisteminin elmi-nəzəri istiqamətdə inkişaf etdirilməsi, müasir dilçilik meyilləri fonunda milli dil siyasətinin elmi əsaslarının işlənməsi; Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin tarixi inkişaf mərhələlərinin, milli kimlik və mədəni irsin formalaşma dinamikasının, həmçinin müasir dövrdə elmi əsaslarla tədqiqi və təbliğinin təmin edilməsi ölkə elmin əsas aktual sahələrini əhatə etməkdədir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında elmin rolunun vurğulanan forma və məzmununda müəyyən edilməsinin müasir fəlsəfi yanaşmalarda əsaslandırılması mövcuddur. Bir neçə nümunəyə baxaq.

XXI əsrin başlaması ilə filosoflar elmi informasiya mübadiləsi və ayrı-ayrı təşkilatların ondan fayda götürməsi arasındakı münasibətlərin təhlilini aktuallaşdırmışlar.

L.P.Kleeva yazır ki, “nəzəri biliyin praktiki biliyə və əksinə çevrilmələrin daimiliyi innovasiya prosesinin aktivləşməsi faktoru ola bilər”.

Nəhayət, T.B.Kristevin qənaətinə görə, müasir dövrdə elmin səmərəli tətbiqi və nəticəvericiliyi həm elmin özünün inkişafının, həm də cəmiyyətdə baş verən sosial-mədəni və sair dəyişikliklərin adekvat dərkiləşməsi ilə sıx bağlıdır.

Beləliklə, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında elmin rolunun adekvat müəyyən edilməsi gələcək inkişaf perspektivləri baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADI SAHƏDƏ UĞURLARI

Yaqub Səmədov

dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı

yaqub.semedov63@mail.ru

Açar sözlər: iqtisadiyyat, tənəzzül, tərəqqi, xarici kapital, ümumi daxili məhsul

1990-cı ilin əvvəlində Azərbaycanda baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər ölkə iqtisadiyyatının inkişafına da mənfi təsir göstərdi. 1991-ci ildə SSRİ dağılıqdan sonra isə, bütün sahələrdə baş verən xaos və özbaşınalıq, Ermənistanın Azərbaycana açıq təcavüzü mövcud iqtisadi durumu daha da dərinləşdirdi.

Sovetlər Birliyi dövründə yəni, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə iqtisadiyyatımızın artıq oturmuş, işlək mexanizmə malik sistemi, qısa bir zaman çərçivəsində, 1987-1993-cü illərdə diletant idarəçiliyin nəticəsi olaraq degradasiyaya uğradı. Bunun nəticəsi olaraq, respublikamızda ölkə müstəqilliyinin yenidən bərpa edilməsi iqtisadi tənəzzüllə eyni dövrə təsadüf etdi. Ümumiyyətlə, 1991-1995-ci illər Azərbaycan iqtisadiyyatının iqtisadi xaos və tənəzzül dövrü kimi səciyyələnir.

1993-cü il oktyabrın 3-də xalqın tələbi və istəyi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti oldu. Heydər Əliyev kimi dahi siyasətçi Azərbaycanın ağır vəziyyətini yaxşı görürdü. Heydər Əliyev başa düşürdü ki, bu problemlər öz həllini tapmasa Azərbaycan heç zaman qüdrətli bir dövlət ola bilməz. Müstəqillik dövründən bəhs olunan günə kimi, ölkədə gedən iqtisadi inkişafı bir neçə mərhələyə ayırmaq olar. 1991-1995-ci illəri əhatə edən iqtisadi xaos və ya tənəzzül dövrü. İkincisi, 1996-cı ildən başlayaraq davam edən makroiqtisadi sabitlik və dinamik iqtisadi inkişaf dövrü.

Ulu öndərin iqtisadi inkişaf konsepsiyası, dərin və müdrik elmi məntiq üzərində qurulsa da, yenə də dahiyənə formada dünya praktikasının dərslərindən düşünülmüş və məqsədli nəticələr əldə edərək qeyd edirdi ki, “Azərbaycanda iqtisadi islahatlar ideologiyaya əsasən deyil, real həyat həqiqətlərinə uyğun aparılacaq”.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən qətiyyətli iqtisadi islahatlar az bir zamanda geniş beynəlxalq dəstək aldı. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı Azərbaycanda iqtisadi islahatlar haqqında xüsusi proqram hazırladılar və ölkəmizə maliyyə yardımını göstərdilər. Ölkədə özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi azad sahibkarlığın və şəxsi təşəbbüskarlığın inkişafını sürətləndirdi. 1998-ci ilə qədər 28 mindən çox kiçik müəssisə özəlləşdi və demək olar ki, kiçik özəlləşdirmə başa çatdırıldı. 1997-ci ildən isə özəlləşdirmənin həlledici mərhələsi olan böyük özəlləşdirməyə - orta və iri dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi prosesinə başlandı. Təkcə 1998-ci ildə 800-dən çox orta və iri dövlət müəssisəsi səhmdar cəmiyyətlərə çevrildi.

Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikası iqtisadi cəhətdən xeyli gücləndi. Bu iqtisadi inkişaf iki mərhələdə özünü göstərdi. Birinci mərhələdə bu inkişafın tənzimlənməsi üçün müəyyən çətinliklər ortaya çıxsada, lakin ikinci mərhələdə Azərbaycan kifayət qədər iqtisadi gücə malik oldu. 1995-2003-cü illəri əhatə edən bir dövrdə çox mühüm iqtisadi, maliyyə müqavilələri imzalandı və əsaslı islahatlar həyata keçirildi. Müstəqilliyimiz daha da möhkəmləndirildi. Məhz, Heydər Əliyevin apardığı siyasət və gördüyü işlər nəticəsində yeni inkişaf modeli – Yeni Azərbaycan modeli meydana çıxdı.

1993-cü il təsdiq edilmiş “Azərbaycan Sahibkarlığının İnkişafı” (1993-1995) adlı Dövlət Proqramı Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlarının sayının artmasına, xarici ölkələrə iqtisadi ticarət əlaqələrinin yaranmasına müsbət təsir göstərdi. 1995-ci il fevralın 18-də “Aqrar islahatın əsasları haqqında” və “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında” qanun qəbul olundu. Heydər Əliyevin yaratdığı yeni model Azərbaycanın inkişafının sürətlənməsi dövrü kimi 1996-cı ildən

başlayaraq yeni mərhələyə daxil oldu. Həmçinin, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və artırılması üçün dövlət tərəfindən müxtəlif dövrlərdə qəbul olunmuş “Azərbaycanda Kiçik və Orta Sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı (1997-2000-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)” Azərbaycan sahibkarlığın inkişafına təkan verdi.

1995-2003-cü illər ərzində ümumi daxili məhsul 90,1 faiz, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3 dəfə, ölkənin valyuta ehtiyatları 85 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 25,2 faiz, kənd təsərrüfatı istehsalının həcmi 53,9 faiz, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq real əmək haqqı 5,6 dəfə artdı, inflyasiya səviyyəsi 2-3 faizə qədər endirildi, bütün maliyyə mənbələri hesabına iqtisadiyyata yönəlmiş investisiyaların ümumi həcmi 20 milyard ABŞ dollarını keçdi.

Sözsüz ki, bəhs olunan dövrdə Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan davamlı inkişaf strategiyası nəticəsində ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində mühüm iqtisadi uğurlara imza atılmışdır ki, bu da həmin dövrün daha dərinədən tədqiqini, araşdırılmasını biz tədqiqatçıların qarşısına mühüm vəzifə kimi qoyur.

QEYRİ-NEFT SAHƏSİNİN İNKİŞAFI DAYANIQLI İQTİSADİYYATIMIZIN PRİORİTETİDİR

Zoya Abdullayeva

dosent

Əfşan Babəsova

baş müəllim

Sumqayıt Dövlət Universiteti

zoya.abdullayeva@sdu.edu.az

efshan.babashova@sdu.edu.az

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, kənd təsərrüfatı, turizm, sənaye

Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi dövlətimizin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqaməti kimi getdikcə aktuallıq kəsb edir. İqtisadiyyatımızın qarşısında duran əsas vəzifə neft gəlirlərindən səmərəli istifadə etməklə iqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq, hazırkı və gələcək nəsillərin rifahını təmin etməkdir. Azərbaycanda istehsal edilən qeyri-neft sektoru məhsulları, o cümlədən, kimya sənayesi məhsulları, tikinti materialları, hazır toxuculuq məmulatları və s. müxtəlif bölgələrə ixrac edilir. Ölkədə tikinti, turizm, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sektorlarında davamlı artım tendensiyası davam edir.

Hal-hazırda respublikamızda kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, emal sənayesi qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritet sahələr hesab edilir. Beynəlxalq maliyyə institutları ölkəmizdə kənd təsərrüfatı və turizmin əhəmiyyətini xüsusilə qeyd edirlər. Belə ki respublikamızda kənd təsərrüfatının və turizm sahələrinin potensialı olduqca yüksəkdir və bu imkanlardan istifadə edilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən önəmli tədbirlər həyata keçirilir. Artıq ölkəmizdə aqrar sektorun sürətli inkişafını təmin etmək məqsədilə bir sıra təsirli tədbirlər davam etdirilir. Qeyd edildiyi kimi respublikamızda qeyri-neft sektorunda əsas perspektivli sahələrdən biri kənd təsərrüfatıdır. Hesab edirik ki, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün dünya təcrübəsindən istifadə etməklə respublikamızdakı potensial imkanlar qiymətləndirilərək prioritet sahələr seçilməlidir. Bu sahələr məsələn, aqrotəsərrüfatlarda üzümçülük, taxılçılıq, çayçılıq ola bilər. İndiki şəraitdə aqrotəsərrüfatların maddi-texniki bazasının zəifliyi müşahidə edilir. Ölkəmizdə heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatın tam ödənilməsi üçün də çox geniş imkanlar mövcuddur. Bu imkanlar əsasən heyvandarlıq sahəsinin intensiv yolla inkişafını nəzərdə tutur.

Respublikamızda qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən biri də turizm sahəsidir. Ölkəmizin turizm sektoru mədəniyyət ocaqları, müasir turizm kompleksləri və təbii mənzərələr baxımından da zəngin potensial imkanlara malikdir. Azərbaycanda mövcud turizm potensialı hazırda dünyada həm ölkədaxili, həm də xarici turistlərin cəlb olunması üçün istifadə olunan bütün turizm növlərinin təşkil edilməsinə imkan verir. Belə ki, son illər ölkəmizin mövcud turizm potensialının tam gücü ilə inkişafı istiqamətində geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Bakı aqlomerasiyasında, eləcə də regionlarda müasir turizm obyektləri tikilib istifadəyə verilir, bu sahədə xidmətlərin səviyyəsi getdikcə yaxşılaşdırılır, turizm xidmət sahəsinin müxtəlif növləri inkişaf etdirilir. Ölkənin turizm imkanlarından tam istifadə olunması ÜDM-də qeyri-neft sektorundan gələn gəlirlərin xeyli artmasına gətirib çıxaracaq.

Qeyri-neft sektorunun ənənəvi sahələrindən biri də kimya sənayesidir. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində ölkədə xammalına görə kimya sənayesi böyük perspektivə malikdir. Kimya sənayesində yüksək və davamlı inkişafı təmin etmək üçün həm kimya sənayesinin sahə və ərazi strukturu, həm də bu sahədə istehsal olunan məhsulların çeşidi təkmilləşdirilməlidir. Mövcud olan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətləri genişləndirilməli, kənd təsərrüfatının aqrokimyəvi maddələrlə təmin olunmasında yerli istehsal genişləndirilməli, kimyəvi məhsulların emalının son məhsulun optimal alınma səviyyəsinə qədər dərinləşdirilməsinə və neftin ilkin və təkrar emalına nail olunmalıdır.

Ölkəmizdə qeyri-neft sahəsində tikinti materialları sənayesinin inkişaf imkanları böyük olan sahələrindən biri lak-boya materiallarının istehsalıdır. Bu sahənin inkişafı əsasən kimya və neft-kimya sahələrinin inkişafı ilə əlaqədardır. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda digər perspektivli sahələrdən biri də metallurgiya sənayesi hesab olunur. Bu sənaye sahəsi istehsalın miqyasının böyük olması ilə digər sahələrdən fərqlənir və inkişaf etdirilməsi üçün müasir sahəvi yenilikləri və yeni texnologiyaların tətbiqi perspektivlidir. İnkişaf etmiş metallurgiya sahəsinin əsasında ölkə iqtisadiyyatının əsas perspektivli sahələrindən biri də neft maşınqayırması sahəsidir.

Ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetlərində rəqabətqabiliyyətli sahələrin inkişafının genişləndirilməsi, qeyri-neft sektoru məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması ilə əlaqədar dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Bunlar üçün isə: qeyri-neft sektorunda innovasiya fəallığının artırılması məqsədilə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli, qeyri-neft sənayesinin inkişafı məqsədilə sənaye şəhərciklərinin, xüsusi iqtisadi zonaların, texnoparkların yaradılması sürətləndirilməli, daxili bazarın qorunması və ixracın dəstəklənməsi mexanizmləri möhkəmləndirilməli, gömrük və vergi siyasəti təkmilləşdirilməlidir. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı reallaşdırılan konkret tədbirlər və dövlət proqramları yeni sənaye sahələrinin inkişafı və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi üçün geniş imkanlar yaratmalıdır. Qələbə nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin makroiqtisadiyyatına reinteqrasiyası, həmin regionların təbii resurs və landşaftlarından, turizm potensial imkanlarından faydalanmaq Azərbaycanın dayanıqlı inkişafına böyük təkan verəcəkdir.

Ölkədə ixtisaslı kadrların mövcudluğu, infrastrukturun inkişaf səviyyəsi və s. kimi amillər xidmət və emal sənayesinin inkişafını müəyyən edən əsas amillərdir. Buna görə də həm istehsal, həm də xidmət sahələrinin əlaqəli şəkildə inkişafının, istifadə olunan resurslardan daha səmərəli istifadə edilməsi və iqtisadi artım tempi baxımından çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Hazırda qeyri-neft sektorunda mövcud olan problemlər təsərrüfat subyektləri və ixracatçılar üçün çətinliklər yaradır. Buna görə də ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivlərinin və imkanlarının müəyyən olunmasının çox böyük əhəmiyyəti vardır. Ölkəmizdə qeyri-neft sektoru sahələrində ixrac potensialının artırılması, infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edə bilən emaledici sənaye sektorunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyi daxili iqtisadi inkişaf modelinin tələbləri ilə yanaşı, dünya təsərrüfatının inkişaf meyillərinin tələbləri ilə də bağlıdır. Azərbaycan qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün geniş potensial imkanlara sahib olsa da, bu potensialdan tam gücü ilə və səmərəli istifadə edilmir. Bu baxımdan qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasına mane olan bir sıra problemlər mövcuddur ki, onlar müəyyənləşdirilməli və həlli yolları tapılmalıdır.

“AZƏRBAYCANIN MALİYYƏ SİSTEMİNDƏ İNKİŞAF TRENDLƏRİ VƏ INNOVATİV YANAŞMALAR” BÖLMƏSİ

SÜNİ İNTELLEKT VƏ AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İDARƏETMƏ SİSTEMLƏRİNİN AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINA TƏSİRLƏRİ

Aidə Mustafayeva

dosent

Səadət Aslanova

müəllim

Günəl Baxşiyeva

müəllim

Mingəçevir Dövlət Universiteti

aida.mustafayeva@mdu.edu.az

saadat.aslanova@mdu.edu.az

gunel.baxshiyeva@mdu.edu.az

Açar sözlər: süni intellekt, avtomatlaşdırılmış idarəetmə, rəqəmsal transformasiya

Müasir qlobal transformasiya dövründə süni intellekt və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri iqtisadiyyatın məhsuldarlığını artıran, qərarvermə proseslərini səmərəli hala gətirən və sosial-iqtisadi inkişafın dayanıqlığını təmin edən strateji sahələrdən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan da bu qlobal tendensiyalara uyğun olaraq rəqəmsal transformasiyanı iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi, innovasiya potensialının gücləndirilməsi və rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması baxımından prioritet istiqamət kimi müəyyən etmişdir. Sürətlə inkişaf edən rəqəmsal ekosistem sənaye, kənd təsərrüfatı, xidmət sektoru, bank və idarəetmə sahələrində məhsuldarlığın yüksəlməsinə şərait yaradır, lakin eyni zamanda avtomatlaşdırmanın sektorlar üzrə qeyri-bərabər tətbiqi, normativ-hüquqi və etik çərçivələrin yetərinə olmaması, kadr və texnoloji resurs çatışmazlığı və kibertəhlükələr kimi riskləri də gündəmə gətirir.

Azərbaycan Respublikasında qəbul olunmuş 2025-2028-ci illər üzrə Süni İntellekt Strategiyası və 2023-2027-ci illər üzrə Kibertəhlükəsizlik Strategiyası müvafiq sahələrdə milli imkanların gücləndirilməsini və rəqəmsal ekosistemin dayanıqlılığını təmin etməyə yönəlmişdir. Dördüncü Sənaye İnqilabı və 4SİM proqramı isə ölkənin sənaye 4.0 proseslərinə inteqrasiyasını sürətləndirir və avtomatlaşdırma texnologiyalarının istehsal və idarəetmə sistemlərinə tətbiqini genişləndirir. Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, iqtisadiyyatın texnoloji modernləşdirilməsi və vətəndaşların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün vahid yol xəritəsi rolunu oynayır. Bu kontekstdə, avtomatlaşdırmanın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini dərinlən araşdırmaq və qiymətləndirmək aktuallıq kəsb edir. Lakin iqtisadi sektorlar arasında avtomatlaşdırma səviyyəsində ciddi fərqliliklər mövcuddur ki, bu da vahid rəqəmsal ekosistemin formalaşmasına və sosial-iqtisadi dayanıqlılığın təmin olunmasına mane olur. Məsələn, sənaye sahəsində avtomatlaşdırma texnologiyalarının tətbiqi nisbətən yüksək səviyyədə həyata keçirilirsə, kənd təsərrüfatı və xidmət sektorlarında bu səviyyə hələ aşağıdır. Bank və maliyyə sektorunda isə bəzi əməliyyatlar artıq tam avtomatlaşdırılmış olsa da, qərarvermə və risk idarəetməsi sahəsində hələ insan amilindən asılılıq qalmaqdadır. Bu sektoral fərqliliklər iqtisadi səmərəliliyin bərabər paylanmamasına, investisiya və texnoloji resursların qeyri-bərabər istifadəsinə gətirib çıxarır. Bundan əlavə, avtomatlaşdırmanın tətbiqi ilə bağlı bir sıra digər problemlər mövcuddur:

- Mövcud informasiya sistemləri və avadanlıqlar tam avtomatlaşdırmaya imkan vermir, bu isə texnoloji sinxronizasiyanı çətinləşdirir.

- Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərini idarə etmək və optimallaşdırmaq üçün ixtisaslı kadr çatışmazlığı müşahidə olunur.

- Avtomatlaşdırmanın qərarvermə proseslərinə inteqrasiyası ilə bağlı hüquqi və etik çərçivələr hələ tam formalaşmayıb, bu da innovasiya tətbiqini gecikdirir.

- Avtomatlaşdırılmış sistemlərdə kibertəhlükələrə qarşı zəif müdafiə mexanizmləri iqtisadi itkilərin riskini artırır.

Beləliklə, avtomatlaşdırmanın sektorlar üzrə qeyri-bərabər səviyyədə tətbiqi, normativ və etik çərçivələrin tam hazır olmaması, kadr və texnoloji resurs çatışmazlığı həm iqtisadi səmərəliliyin artırılmasını, həm də rəqəmsal transformasiyanın dayanıqlı həyata keçirilməsini çətinləşdirən həlledici problemlərdən biridir. Avtomatlaşdırmanın iqtisadiyyatın bütün sahələrinə səmərəli inteqrasiyası üçün bir sıra kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, sektorlar arasında avtomatlaşdırma səviyyəsində mövcud fərqliliklər aradan qaldırılmalı, vahid rəqəmsal ekosistem formalaşdırılmalıdır. Bu, innovasiya potensialının daha effektiv istifadəsini və milli texnoloji suverenliyin möhkəmlənməsini dəstəkləyir.

Süni intellekt və avtomatlaşdırma texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı problemlərin həlli üçün etik prinsiplər və normativ-hüquqi çərçivələr tam sistemləşdirilməli, milli innovasiya və tədqiqat imkanları genişləndirilməlidir. Bu yanaşma texnoloji asılılıq və innovasiya risklərini minimuma endirir. Kibertəhlükəsizlik sahəsində risklərin azaldılması üçün kritik informasiya infrastrukturunu müasir standartlar səviyyəsində qorunmalı, kadr potensialı artırılmalı və sistemli kiber müdafiə tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bu, rəqəmsal ekosistemin dayanıqlığını təmin edir və kiberhücumların iqtisadi təsirlərini minimuma endirir. Dövlət strategiyalarının effektivliyinin artırılması məqsədilə bütün strategiyalar arasında koordinasiya gücləndirilməli, sektoral tətbiqlərin monitorinqi və qiymətləndirilməsi sistemləşdirilməlidir. Bu, strateji qərarların əsaslı və effektiv qəbul olunmasına şərait yaradacaqdır.

Nəticə etibarilə, süni intellekt və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatına inteqrasiyası yalnız iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına deyil, həm də sosial-iqtisadi dayanıqlığın təmin olunmasına, milli texnoloji suverenliyin gücləndirilməsinə və kibertəhlükəsizlik infrastrukturunun qorunmasına xidmət edir. Kompleks yanaşma – sektoral uyğunluq, etik və normativ-hüquqi çərçivələrin təkmilləşdirilməsi, kibertəhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi və strategiyaların koordinasiyası – ölkənin rəqəmsal ekosisteminə səmərəli və davamlı inkişaf etdirən həlledici amillər kimi çıxış edir.

AZƏRBAYCANDA BANK SİSTEMİNİN İNKİŞAFI VƏ MALİYYƏ SABİTLİYİ

Arif Əliyev
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Biznes Universiteti
barif1956@mail.ru

Açar sözlər: bank sistemi, iqtisadi sabitlik, kredit siyasəti, rəqəmsal bankçılıq, maliyyə bazarları

Bank sistemi iqtisadiyyatın maliyyə arxitekturasının əsas sütunlarından biridir. Hər bir ölkədə bankların əsas funksiyası iqtisadi dövriyyəni təmin etmək, pul tədavişini tənzimləmək, yığımları investisiyaya çevirmək və maliyyə sabitliyini qorumaqdan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasında bank sektoru müstəqillikdən sonrakı dövrdə bir neçə mərhələli inkişaf yolu keçmiş, bazar iqtisadiyyatının formalaşması prosesində strateji rol malik olmuşdur. 1990-cı illərin əvvəllərində postsovet maliyyə sistemi dağılmış, inflyasiya dərəcəsi 1000%-ə qədər yüksəlmiş, bank sektorunda etimad böhranı yaranmışdı. Lakin 1994-cü ildən etibarən həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində Milli Bankın (indiki Azərbaycan Mərkəzi Bankı – AMB) fəaliyyəti gücləndirilmiş, kommersiya banklarının hüquqi bazası formalaşdırılmış və milli valyuta – manatın sabitliyi təmin edilmişdir. Müasir dövrdə bank sistemi təkcə maliyyə vasitəçisi kimi deyil, həm də iqtisadi sabitlik və makroiqtisadi tənzimləmənin əsas instrumentlərindən biri kimi çıxış edir.

Azərbaycan bank sisteminin formalaşması aşağıdakı əsas mərhələlər üzrə xarakterizə olunur:

Birinci mərhələ (1992-2000). Bu dövr müstəqillikdən sonrakı ilkin formalaşma mərhələsidir. Banklar əsasən kommersiya yönümlü idi, lakin kapitallaşma zəif, risk idarəetməsi aşağı səviyyədə idi. Xarici valyuta bazarının qeyri-sabitliyi bank əməliyyatlarında yüksək risklər yaradırdı.

İkinci mərhələ (2001-2007). Maliyyə sabitliyinin güclənməsi dövrü. Mərkəzi Bankın tənzimləmə siyasəti təkmilləşmiş, bank kapitallarının minimum məbləği artırılmış, elektron ödəniş sistemləri tətbiq olunmuşdur. Dövlət Neft Fondu vasitəsilə artan valyuta ehtiyatları maliyyə sektoruna sabitlik gətirmişdir.

Üçüncü mərhələ (2008-2016). Qlobal maliyyə böhranı və onun təsirləri mərhələsidir. 2015-ci ildə manatın devalvasiyası və iki bank böhranı bank sektorunda konsolidasiyaya səbəb olmuşdur. AMB tərəfindən likvidlik dəstəyi və yeni prudensial qaydalar tətbiq edilmişdir.

Dördüncü mərhələ (2017- indiyədək). Yeni tənzimləmə və rəqəmsal transformasiya mərhələsi. 2017-ci ildə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası (sonradan yenidən AMB-yə inteqrasiya olunmuşdur) vasitəsilə nəzarət gücləndirilmiş, rəqəmsal ödəniş sistemləri, onlayn bank xidmətləri və “fintech” həlləri inkişaf etdirilmişdir.

Hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının əksəriyyəti universal xidmət modeli əsasında fəaliyyət göstərir. Onlar depozit qəbulu, kreditlərin verilməsi, ödəniş xidmətləri, valyuta əməliyyatları və sığorta vasitəçiliyi kimi funksiyaları icra edirlər. Bankların iqtisadiyyatda oynadığı əsas rol aşağıdakı istiqamətlərdə cəmlənir:

- Kredit vasitəçiliyi: istehsal və xidmət sektoruna kapital axınıni təmin edir;
- Yığının stimullaşdırılması: əhəlinin əmanətlərini toplayaraq investisiyaya yönəldir;
- Pul siyasətinin ötürülməsi: faiz dərəcələri, ehtiyat norması və digər alətlərlə makroiqtisadi sabitliyi tənzimləyir;
- İnnovasiya və rəqəmsallaşma: elektron bankçılıq, mobil ödəniş sistemləri və süni intellekt əsaslı risk qiymətləndirmə modelləri vasitəsilə effektivliyi artırır.

Kredit siyasəti bank sisteminin iqtisadi sabitliyə təsir edən əsas amillərindən biridir. Bankların kredit portfelinin strukturu iqtisadiyyatın hansı sektorlarının maliyyələşdirildiyini göstərir. Son illərdə Azərbaycanda bankların kredit portfelində istehlak kreditləri üstünlük

təşkil etsə də, real sektorun, xüsusilə KOB-ların (kiçik və orta bizneslərin) maliyyələşməsi istiqamətində artım müşahidə olunur.

Mərkəzi Bankın tənzimləmə siyasəti aşağıdakı məqsədlərə yönəlmişdir:

1. Bank aktivlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
2. Problemlı kreditlərin azaldılması;
3. Valyuta risklərinin azaldılması üçün manatla kreditlərin stimullaşdırılması;
4. KOB sektoruna güzəştli kreditlərin artırılması.

Azərbaycan Sahibkarlığın İnkişafı Fondu bu prosesdə mühüm rol oynayır. Fond vasitəsilə sahibkarlara uzunmüddətli və aşağı faizli kreditlər təqdim olunur. Kredit bazarının sağlamlaşdırılması iqtisadi sabitliyin təminində əsas rol oynayır, çünki yüksək problemlı kredit səviyyəsi (NPL) bankların kapital dayanıqlığını zəiflədir, bu da maliyyə sisteminə etimadı azaldır.

Rəqəmsal bankçılıq XXI əsrdə bank sektorunun transformasiyasının əsas istiqamətidir. Azərbaycan da bu sahədə mühüm addımlar atmışdır. Elektron ödəniş sistemləri, mobil bank əlavələri, “Apple Pay” və “Google Pay” kimi beynəlxalq platformaların integrasiyası, həmçinin “Azərikard”, “MilliÖN”, “ASAN Pay” kimi yerli texnoloji həllər bank əməliyyatlarını sürətləndirir və şəffaflığı artırır.

2020-ci ildən etibarən Azərbaycan bank sistemində açıq bankçılıq (open banking) və rəqəmsal identifikasiya mexanizmləri sınaqdan keçirilir. Bu, gələcəkdə süni intellektə əsaslanan maliyyə modellərinin tətbiqinə zəmin yaradır. Rəqəmsallaşma həm də maliyyə inklüzivliyini – yəni əhəlinin bank xidmətlərinə çıxış səviyyəsini artırır. Xüsusilə regionlarda mobil bankçılıq xidmətlərinin genişlənməsi iqtisadi aktivliyi gücləndirir.

Maliyyə sabitliyinin təminində bankların kapital adekvatlığı, likvidlik səviyyəsi və risk idarəetmə sistemləri əsas göstəricilərdir. Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən son illərdə tətbiq edilən prudensial qaydalar bankların risklərini minimuma endirməyə yönəlmişdir. Banklar Bazel III tələblərinə uyğun kapital ehtiyatları saxlayır, stress-testlər keçirir və kredit portfəllərini diversifikasiya edirlər. Banklarda əsas risklər aşağıdakılardır:

- kredit riski (borcalanın ödəmə qabiliyyətsizliyi);
- faiz riski (mərkəzi faiz dərəcəsinin dəyişməsi nəticəsində gəlir itkisi);
- likvidlik riski (qısamüddətli öhdəliklərin yerinə yetirilməsində çətinlik);
- valyuta riski (məzənnə dəyişmələri nəticəsində zərər).

Azərbaycan bankları bu riskləri hedcinq alətləri, sığorta mexanizmləri və daxili nəzarət sistemləri vasitəsilə idarə edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna yönəlmiş kreditlər kənd təsərrüfatı, sənaye, logistika və turizm sahələrinin inkişafına real təsir göstərmişdir. Məsələn, son illərdə kənd təsərrüfatı texnikasının lizinq yolu ilə maliyyələşdirilməsi və kənd kreditlərinin artırılması kənd yerlərində sahibkarlığın dirçəlməsinə şərait yaradıb. Bank sektorunun fəaliyyətinin genişlənməsi həmçinin kapital bazarlarının inkişafına da təkan verir. Banklar vasitəçilik missiyası daşıyaraq səhm və istiqraz bazarına likvidlik ötürürlər.

Azərbaycan bank sistemində müsbət tendensiyalarla yanaşı, bir sıra məhdudiyyətlər də mövcuddur:

1. Kiçik bankların kapitallaşma səviyyəsinin aşağı olması.
2. Kredit faizlərinin yüksəkliyi və uzunmüddətli kredit resurslarının məhdudluğu.
3. Maliyyə bazarlarının dərinliyinin zəifliyi.
4. Rəqəmsal xidmətlərdə kibertəhlükəsizlik risklərinin artması.

Gələcəkdə bu problemlərin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı istiqamətlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

1. Maliyyə savadlılığının artırılması və əmanətçilərin hüquqlarının müdafiəsi;
2. Bankların korporativ idarəetmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;
3. Xarici banklarla əməkdaşlıq və beynəlxalq kapital bazarlarına çıxışın genişləndirilməsi;

1. Rəqəmsal bankçılığın hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi;

2. KOB-lara yönəlmiş dövlət zəmanətli kredit proqramlarının artırılması.

Azərbaycanın bank sistemi son otuz il ərzində transformasiya mərhələlərindən keçərək regionda nisbətən sabit və müasir maliyyə sistemlərindən birinə çevrilmişdir. Banklar iqtisadi inkişafın maliyyə dayaqını təmin edir, dövlətin monetar siyasətinin icrasında və iqtisadi sabitliyin qorunmasında əsas alət kimi çıxış edir.

INNOVATİV MALİYYƏ STRATEGİYALARININ ƏSAS PRİNSİPLƏRİ VƏ TƏTBİQİ SAHƏLƏRİNDƏ YENİ YANAŞMALAR

Dilruba Paşayeva
doktorant

Bakı Biznes Universiteti
dilrubapashayeva@gmail.com

Açar sözlər: innovativ maliyyə, rəqəmsal transformasiya, risk idarəetməsi, davamlı maliyyə

Qloballaşma, rəqəmsallaşma və texnoloji transformasiya müasir iqtisadi sistemin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bu şəraitdə maliyyə idarəetməsinin klassik prinsipləri tədricən yeni yanaşmalarla əvəz olunur və innovativ maliyyə strategiyalarına əsaslanan idarəetmə modelləri meydana çıxır. İnnovativ maliyyə strategiyaları, iqtisadi subyektlərin rəqabət qabiliyyətinin qorunması, bazar risklərinin idarə olunması və dayanıqlı maliyyə inkişafının təmin olunması üçün vacib vasitə kimi qəbul edilir. Bu strategiyalar həm texnoloji, həm də idarəetmə baxımından yeni düşüncə tərzini formalaşdırır.

İnnovativ maliyyə strategiyalarının əsas prinsipləri – çeviklik, şəffaflıq, adaptivlik, rəqəmsal uyğunlaşma və risk yönümlülük – müasir iqtisadiyyatın dəyişkən şəraitinə cavab verən təməl istiqamətlərdir. Müəssisələr artıq uzunmüddətli sabit planlar əsasında deyil, dəyişən bazar şərtlərinə tez uyğunlaşa bilən maliyyə mexanizmləri ilə fəaliyyət göstərməyə üstünlük verirlər. Beləliklə, real vaxt rejimində məlumat analizi, qabaqlayıcı risk modelləşdirməsi və integrasiya olunmuş qərar qəbulətmə sistemləri maliyyə strategiyalarının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Rəqəmsal transformasiya bu strategiyaların tətbiqində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Süni intellekt, blokçeyn texnologiyaları, böyük verilənlərin analizi (Big Data) və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri maliyyə qərarlarının qəbulunu daha dəqiq və səmərəli edir. Bu texnologiyalar sayəsində müəssisələr resurs bölgüsünü optimallaşdırır, xərcləri azaldır və gəlirliliyi artırır. Məsələn, blokçeyn əsaslı əməliyyat sistemləri maliyyə şəffaflığını artırır, insan müdaxiləsini minimuma endirir və saxtakarlıq risklərini azaldır. Süni intellekt isə investisiya portfəllərinin idarə olunmasında, kredit risklərinin qiymətləndirilməsində və bazar proqnozlarının hazırlanmasında geniş tətbiq olunur.

İnnovativ maliyyə strategiyalarının mühüm istiqamətlərindən biri də davamlı maliyyə (sustainable finance) yanaşmasıdır. Müasir dünyada iqtisadi inkişaf yalnız maliyyə mənfəəti ilə deyil, həm də sosial və ekoloji məsuliyyətlə ölçülür. Bu baxımdan ESG (Environment, Social, Governance) prinsiplərinə əsaslanan maliyyə strategiyaları getdikcə daha geniş yayılır. Bu yanaşma iqtisadi fəaliyyətin ekoloji tarazlığı qorumaqla həyata keçirilməsini, sosial ədalət və şəffaf idarəetmənin təmin olunmasını nəzərdə tutur. Davamlı maliyyə mexanizmləri yaşıl investisiyaların, enerji səmərəliliyi layihələrinin və iqlimə uyğun iqtisadi modellərin dəstəklənməsini stimullaşdırır.

İnnovativ maliyyə strategiyalarının tətbiq sahələri çoxşaxəlidir. Bank sektoru, sığorta və fond bazarları, startap ekosistemi, dövlət maliyyə idarəçiliyi, beynəlxalq investisiya əlaqələri və hətta qeyri-kommersiya təşkilatları bu strategiyalardan istifadə edirlər. Bank sektorunda rəqəmsal platformalar, elektron ödəniş sistemləri və kriptoaktivlər üzərindən formalaşan yeni maliyyə məhsulları innovasiyanın konkret təzahürləridir. Sığorta sektorunda böyük verilənlərin təhlili vasitəsilə risk modellərinin yenidən qurulması, fond bazarlarında isə avtomatik alqoritmik ticarət sistemlərinin tətbiqi maliyyə innovasiyalarının əsas nümunələrindəndir.

Bununla yanaşı, innovativ maliyyə strategiyalarının uğurlu tətbiqi üçün dövlətin rolu da böyükdür. Normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, maliyyə texnologiyalarının tətbiqini təşviq edən vergi güzəştləri və innovativ layihələrə yönəldilmiş dövlət investisiyaları bu sahənin inkişafına mühüm təsir göstərir. Eyni zamanda, maliyyə menecerlərinin və iqtisadçı

mütəxəssislərin yeni texnologiyalara uyğun bilik və bacarıqlarla təchiz olunması, bu istiqamətdə təlim və təhsil proqramlarının gücləndirilməsi vacibdir.

İnnovativ maliyyə strategiyalarının tərkib hissəsi kimi risk idarəetməsi anlayışı da yenidən formalaşmışdır. Ənənəvi risk yanaşmalarından fərqli olaraq, müasir maliyyə modelləri riskləri yalnız minimuma endirməklə kifayətlənmir, eyni zamanda riskləri innovasiyanın və gəlirliliyin mənbəyi kimi dəyərləndirir. Bu yanaşma müəssisələrə qeyri-müəyyən bazar şəraitində belə yeni imkanlar yaratmağa şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, innovativ maliyyə strategiyaları müasir dövrdə iqtisadi sabitliyin, rəqabət qabiliyyətinin və dayanıqlı inkişafın təmin olunmasında mühüm vasitə rolunu oynayır. Onların tətbiqi yalnız texnoloji üstünlüklər deyil, həm də idarəetmədə çeviklik, şəffaflıq və məsuliyyət mədəniyyətini formalaşdırır. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasında innovativ maliyyə yanaşmalarının genişləndirilməsi ölkənin maliyyə sabitliyini möhkəmləndirir, beynəlxalq investisiya mühitində etibarlılığını artırır və rəqəmsal iqtisadiyyatın qurulmasına real töhfə verir.

RABİTƏ XİDMƏTLƏRİNDƏ RƏQƏMSAL ƏMƏLİYYATLARIN MALİYYƏ HESABATLILIĞININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dilruba Paşayeva
doktorant
Bakı Biznes Universiteti
dilrubapashayeva@gmail.com

Açar sözlər: rəqəmsal əməliyyatlar, maliyyə hesabatlılığı, rabitə xidmətləri, rəqəmsallaşma

XXI əsrdə baş verən rəqəmsal transformasiya prosesləri bütün iqtisadi sahələrdə olduğu kimi, rabitə xidmətləri sektorunda da köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Rabitə müəssisələri artıq təkcə informasiya ötürən deyil, həm də yüksək texnologiyalı maliyyə əməliyyatları həyata keçirən kompleks iqtisadi subyektlərə çevrilmişdir. Bu dəyişikliklər, xüsusilə maliyyə hesabatlılığının formalaşma mexanizmlərinə təsir göstərərək, yeni hesabat sistemlərinin yaradılmasını və idarəetmədə rəqəmsal yanaşmaların tətbiqini zəruri etmişdir.

Rabitə xidmətlərində rəqəmsal əməliyyatlar dedikdə, əsasən elektron ödənişlər, abunə və tarif xidmətləri üzrə onlayn hesablaşmalar, bulud texnologiyalarının tətbiqi, müştəri məlumatlarının elektron bazalarda saxlanması və rəqəmsal xidmətlərin avtomatlaşdırılmış platformalar üzərindən təqdim edilməsi nəzərdə tutulur. Bu cür əməliyyatların çoxluğu və dinamikliyi rabitə müəssisələrinin maliyyə uçotu və hesabatlılıq sistemlərinə yüksək tələblər qoyur. Əgər əvvəllər maliyyə hesabatları əsasən əl ilə toplanan məlumatlar əsasında hazırlanırdısa, indi bu proses tam avtomatlaşdırılmış sistemlər üzərindən, real vaxt rejimində aparılır.

Rəqəmsallaşmanın tətbiqi nəticəsində maliyyə hesabatlılığında bir sıra müsbət dəyişikliklər müşahidə olunur. Əvvəla, əməliyyatların elektron formada aparılması məlumatların dəqiqliyini və şəffaflığını artırır. İkincisi, avtomatlaşdırılmış uçot sistemləri sayəsində hesabatlar daha operativ hazırlanır və idarəetmə qərarları üçün aktual informasiya təmin olunur. Üçüncüsü, süni intellekt və analitika alətləri vasitəsilə müəssisələrin gəlir və xərclərinin təhlili daha effektiv aparılır, bu isə strateji planlaşdırmanı gücləndirir.

Bununla yanaşı, rəqəmsal əməliyyatların çoxluğu və mürəkkəbliyi yeni problemləri də gündəmə gətirir. Məsələn, kibertəhlükəsizlik məsələləri, məlumatların qorunması, rəqəmsal saxtakarlıqların qarşısının alınması və rəqəmsal aktivlərin düzgün qiymətləndirilməsi maliyyə hesabatlılığının əsas risk faktorlarına çevrilmişdir. Bu səbəbdən, rabitə müəssisələrində maliyyə hesabatlarının tərtibində yalnız texnoloji yanaşmalar deyil, həm də beynəlxalq standartlara uyğun nəzarət və audit mexanizmləri tətbiq edilməlidir.

Maliyyə hesabatlılığının keyfiyyətini artırmaq məqsədilə beynəlxalq maliyyə hesabat standartlarının (IFRS, IAS) prinsiplərinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu standartlar rəqəmsal əməliyyatların uçotunu vahid metodologiya əsasında aparmağa və maliyyə nəticələrinin beynəlxalq səviyyədə müqayisə oluna bilməsinə şərait yaradır. Azərbaycan Respublikasında da son illər ərzində bu istiqamətdə mühüm addımlar atılmış, rabitə müəssisələrinin hesabatlılıq sistemlərinin rəqəmsallaşdırılması və avtomatlaşdırılması üçün normativ-hüquqi baza yaradılmışdır.

Rəqəmsallaşma eyni zamanda audit proseslərini də dəyişmişdir. Ənənəvi audit metodlarının yerini “rəqəmsal audit” və “fəsiləsiz audit” anlayışları almışdır. Bu yanaşma sayəsində auditorlar real vaxt rejimində maliyyə əməliyyatlarını izləyə, uyğunsuzluqları dərhal müəyyən edə və riskləri qabaqlayıcı tədbirlərlə azalda bilirlər. Rabitə xidmətləri kimi böyük məlumat axınına malik sektorlarda bu cür audit yanaşmaları həm şəffaflığı, həm də etibarlılığı artırır.

Digər tərəfdən, rəqəmsal əməliyyatların uçotu zamanı bulud əsaslı texnologiyaların və integrasiya olunmuş ERP sistemlərinin istifadəsi müəssisələrə çoxsaylı üstünlüklər qazandırır.

Bu sistemlər vasitəsilə maliyyə məlumatları mərkəzləşdirilmiş şəkildə toplanır, müxtəlif bölmələr arasında əlaqə yaradılır və strateji qərarların qəbulunda analitik hesabatlar formalaşdırılır.

Nəticə etibarilə, rabitə xidmətlərində rəqəmsal əməliyyatların maliyyə hesabatlılığı həm texnoloji, həm də idarəetmə baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu sistemin davamlı inkişafı üçün bir neçə vacib istiqamət mövcuddur:

- Rəqəmsal uçot və audit sistemlərinin integrasiyası;
- Süni intellekt və analitika texnologiyalarının hesabatlılıqda tətbiqi;
- Normativ-hüquqi tənzimləmələrin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- Kibertəhlükəsizlik və məlumatların qorunması üzrə nəzarətin gücləndirilməsi.

Beləliklə, rəqəmsal əməliyyatların maliyyə hesabatlılığı rabitə müəssisələrinin dayanıqlı inkişafının, şəffaf idarəetməsinin və beynəlxalq rəqabət mühitində mövqelərinin güclənməsinin mühüm şərtidir. Rəqəmsallaşmanın bu sahədə tətbiqi yalnız maliyyə göstəricilərinin dəqiqliyini təmin etmir, eyni zamanda strateji qərarların keyfiyyətini artıraraq, innovativ idarəetmə modelinin formalaşmasına da xidmət edir.

TURİZMİN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN İQTİSADI MEXANİZMLƏRİ: AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ TƏCRÜBƏSİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Elmira Qocayeva
dosent
Bakı Biznes Universiteti
qocayeva-e@rambler.ru

Açar sözlər: turizmin maliyyələşdirilməsi, dövlət-özəl tərəfdaşlığı, investisiya siyasəti, dayanıqlı inkişaf, Azərbaycan, Türkiyə

Turizm sektoru müasir dövrdə iqtisadi inkişafın, valyuta axınının və məşğulluğun əsas hərəkətverici qüvvələrindən biridir. Dünya üzrə turizmin ÜDM-də payı 2023-cü ildə World Travel & Tourism Council (WTTC) təşkilatın məlumatına görə təxminən 9.2 %-ə yaxın olmuşdur. 2024-cü ildə turizmin global ÜDM-dəki payının təxminən 10% olmuşdur ki, bu da global turizm bazarında rekord həddə (10-11 trilyon dollara) çatmışdır. Bu rəqəmə sənayenin global iqtisadiyyata birbaşa, dolayı və induksiya edilmiş təsirləri daxildir. Turizmin maliyyələşdirilməsi bu sahənin davamlı inkişafının əsas şərtlərindən biri olmaqla yanaşı, həm dövlətin fiskal siyasəti, həm də özəl sektorun investisiya imkanları ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycan və Türkiyə kimi turizm potensialı yüksək ölkələr üçün maliyyələşmə mexanizmlərinin təhlili regionların iqtisadi aktivliyinin artırılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Tədqiqatın məqsədi hər iki ölkənin turizm sektorunun maliyyə mənbələrini, dövlət dəstəyi mexanizmlərini və özəl investisiyaların payını müqayisəli şəkildə təhlil etməkdir.

Azərbaycan və Türkiyənin turizm sektorunun maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin müqayisəli şəkildə təhlil olunması hər iki ölkədə dövlət dəstəyi, özəl investisiyalar və beynəlxalq maliyyə alətlərinin turizm sektorunun inkişafındakı rolunu müəyyənəlməyə imkan verir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Türkiyədə turizm sənayesi inkişaf etmiş fiskal stimullar və özəl sektor kapitalı sayəsində daha dayanıqlı sistemə malikdir, Azərbaycan isə son illərdə bu istiqamətdə institusional islahatlar və regionların turizm potensialının maliyyələşməsi sahəsində irəliləyişlər əldə etmişdir. Nəticədə, turizmin davamlı maliyyələşdirilməsi üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığının genişləndirilməsi, yaşıl turizm layihələrinə xüsusi fondların yaradılması və beynəlxalq maliyyə mənbələrinin səmərəli cəlbə vacib hesab olunur. Bu baxımdan turizmin maliyyələşdirilməsi məsələləri xüsusi önəm daşıyır.

Turizmin maliyyələşdirilməsi dedikdə bu sahənin inkişafı, infrastrukturun qurulması və xidmət keyfiyyətinin artırılması üçün tələb olunan maliyyə vəsaitlərinin müxtəlif mənbələrdən cəlb edilməsi başa düşülür. Əsas maliyyə mənbələri aşağıdakılardır:

- Dövlət büdcəsi və regional fondlar;
- Özəl və xarici investisiyalar;
- Kredit və lizinq mexanizmləri;
- Beynəlxalq donor və inkişaf institutlarının vəsaitləri (Dünya Bankı, UNDP, İslam İnkişaf Bankı və s.).

Bu mexanizmlər arasında dövlət-özəl tərəfdaşlığı mühüm yer tutur. Bu model dövlətin strateji infrastruktur layihələrini həyata keçirməsinə və özəl kapitalın turizm bazarına daxil olmasına şərait yaradır. Beləliklə, maliyyələşmə strukturunun çoxşaxəliliyi risklərin bölüşdürülməsini, büdcə yükünün azaldılmasını və investisiyaların səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir.

Turizmin maliyyələşdirilməsində əsas məqsəd yalnız infrastruktur yaratmaq deyil, həm də dayanıqlı, rəqabətqabiliyyətli və ekoloji baxımdan məsuliyyətli sektor formalaşdırmaqdır. Dayanıqlı maliyyələşmə konsepsiyası turizm fəaliyyətinin sosial və ekoloji təsirlərini minimuma endirərək uzunmüddətli iqtisadi faydanı artırmağa yönəlidir.

Türkiyədə turizmin maliyyələşdirilməsi mexanizmlərini nəzərdən keçirək. Türkiyə uzun illərdir turizmi iqtisadiyyatının aparıcı sektorlarından biri kimi formalaşdırmışdır. 2023-cü ildə ölkə 54 milyon turist qəbul etmiş və 46 milyard ABŞ dolları turizm gəliri əldə etmişdir (TÜİK, 2024). Turizmdən əldə olunan gəlirlər ÜDM-in təxminən 5.5%-ni təşkil edir.

Türkiyədə turizmin maliyyələşmə mexanizmləri kompleks xarakter daşıyır və dövlət, özəl sektor və beynəlxalq institutlar arasında koordinasiya əsaslanır. Əsas istiqamətlər bunlardır:

1. Turizm Təşviq Qanunu (1982): Turizm sahəsinə sərmayə qoyan müəssisələrə vergi və gömrük güzəştləri, torpaq icarəsi imtiyazları və investisiya təşviqi sənədləri təqdim olunur. Bu, uzunmüddətli maliyyələşmə üçün hüquqi təminat yaradır.

2. Kalkınma Bankı və Eximbank kreditləri: Turizm obyektlərinin inşası və modernizasiyası üçün aşağı faizli və uzunmüddətli kreditlər verilir.

3. DÖST modelləri: Antalya, Muğla, İzmir və Kapadokya kimi bölgələrdə infrastruktur layihələri dövlət və özəl kapitalın birgə iştirakı ilə həyata keçirilir.

4. Beynəlxalq maliyyə mənbələri: Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (EBRD) və Dünya Bankı tərəfindən ekoturizm, mədəni irs və enerji səmərəliliyi layihələrinə qrant və kredit dəstəyi göstərilir.

Türkiyənin turizm uğurunun əsas səbəblərindən biri sabit vergi siyasəti və investisiya şəffaflığıdır. Dövlət uzunmüddətli strategiyalar qəbul edərək investorlara etimad mühiti formalaşdırmışdır. Bundan əlavə, turizm universitetləri və ixtisaslaşmış kadr hazırlığı proqramları sektorun davamlı maliyyə artımını təmin edən sosial kapital rolunu oynayır.

Müqayisə üçün Azərbaycanda turizmin maliyyələşdirilməsi siyasətinə nəzər yetirək. Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi çərçivəsində turizm sektoru əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. 2018-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Turizm Bürosu və Dövlət Turizm Agentliyi bu sahədə institusional idarəetmənin təkmilləşdirilməsini təmin etmişdir. Azərbaycanda turizmin maliyyələşmə istiqamətləri bunlardır:

- Dövlət büdcəsindən ayrılan investisiya xərcləri, xüsusilə regionlarda “turizm klasterləri”nin və rekreasiya zonalarının yaradılması üçün;
- Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun turizm layihələrinə aşağı faizli kreditləri;
- Qrant və beynəlxalq maliyyə dəstəyi (UNDP, GEF layihələri);
- “Yaşıl turizm” və “kənd turizmi” təşəbbüsləri üçün kənd təsərrüfatı ilə birləşdirilmiş maliyyə modelləri.

Azərbaycanın turizm siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri Qarabağ, Şəki-Zaqatala, Lənkəran-Astara və Abşeron-Xızı kimi iqtisadi rayonlarda yaşıl enerji və ekoturizm klasterlərinin maliyyələşdirilməsidir. Bu bölgələrdə dövlət investisiyaları ilə yanaşı, beynəlxalq təşkilatların və özəl sektorun birgə iştirakına əsaslanan layihələr həyata keçirilir.

Bununla belə, turizm sektorunun maliyyələşdirilməsində özəl sektorun payı hələ də Türkiyə ilə müqayisədə nisbətən aşağı olma səbəbi kommersiya banklarının uzunmüddətli kreditlər üzrə risk siyasəti ilə bağlıdır.

Hər iki ölkənin turizm maliyyələşdirilməsi modelində oxşar məqsədlər olsa da, struktur fərqləri diqqət çəkir. Türkiyədə maliyyə sistemi proqnozlaşdırılan və bazar yönümlü, Azərbaycanda isə dövlət təşəbbüslərinə əsaslanan xarakter daşıyır.

DÖVLƏT BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASINDA RƏQƏMSAL MALİYYƏ ALƏTLƏRİNİN TƏTBİQİ

Əlixan Bədəlov
dosent
Aydın Ağazadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
alixan.badalov@mail.ru
aghazada.aydin@gmail.com

Açar sözlər: dövlət büdcəsi, xərclər, rəqəmsal maliyyə alətləri, elektron büdcə, səmərəlilik

Rəqəmsal maliyyə alətləri müasir maliyyə sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Müasir dövrdə dövlət maliyyəsinin idarə olunması sahəsində innovasiyalar və rəqəmsal texnologiyalar dövlətlərin fiskal dayanıqlığını və maliyyə intizamını təmin etmək üçün əsas vasitələrə çevrilmişdir. Rəqəmsal maliyyə alətləri, xüsusilə, büdcə xərclərinin planlaşdırılması, icrası və monitorinqi proseslərinin daha şəffaf, səmərəli və hesabatlı şəkildə həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Bu kontekstdə Azərbaycanın maliyyə sistemində də son illərdə rəqəmsallaşma prosesləri genişlənməkdədir və dövlət büdcəsinin xərclərinin idarə olunmasında rəqəmsal yanaşmaların tətbiqi aktualıq kəsb edir.

Rəqəmsal maliyyə alətlərinin tətbiqi büdcə intizamını və vəsaitlərin məqsədyönlü istifadəsini təmin etmək baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Rəqəmsal maliyyə alətləri maliyyə əməliyyatlarının, idarəetmənin və nəzarətin rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə həyata keçirilməsini təmin edən proqramlar, platformalar və sistemləri əhatə edir. Rəqəmsal maliyyə alətləri ənənəvi maliyyə idarəetmə üsullarını avtomatlaşdırır, sürətləndirir, şəffaflaşdırır və daha səmərəli edir.

Rəqəmsal maliyyə alətləri yalnız texnoloji yenilik deyil, həm də maliyyə idarəetməsinin keyfiyyətini artırır, ictimai etimadı möhkəmləndirən və dayanıqlı inkişafı dəstəkləyən strateji bir vasitədir. Bu səbəbdən, onların tətbiqi həm texnoloji, həm də idarəetmə baxımından zəruridir.

Dövlət büdcə xərclərinin idarə olunmasında rəqəmsal maliyyə alətlərinin tətbiqi ilə bağlı aşağıdakı cədvəl məlumatları təqdim edilir.

Rəqəmsal maliyyə alətlərinin kateqoriyaları və tətbiq sahələri

Alət	Təsviri	Dövlət büdcəsində tətbiqi
Maliyyə idarəetməsinin informasiya sistemi	Büdcənin planlaşdırılması, icrası və hesabatlılığı üçün platforma	Büdcə xərclərinin mərhələli izlənməsi
Elektron satınalma (e-procurement)	Mal və xidmətlərin rəqəmsal alınması	Tenderlərin şəffaf keçirilməsi
Elektron vergi/gömrük sistemləri	Vergi və rüsumların idarə olunması	Büdcə daxilolmalarının avtomatlaşdırılması
Big Data / Süni intellekt alətləri	Analitik təhlil və proqnozlaşdırma	Xərclərin optimallaşdırılması
Açıq büdcə platformaları	Büdcə məlumatlarının ictimaiyyətə təqdimatı	Sosial nəzarət və hesabatlılıq
ERP sistemləri (SAP, 1C və s.)	Maliyyə və resurs idarəetməsi	İdarəetmədə inteqrasiya və koordinasiya

Dövlət büdcə xərclərinin idarə olunmasında rəqəmsal maliyyə alətlərinin tətbiqi xərclərin səmərəliliyini artırır, nəzarəti gücləndirir, sosial etimadı artırır, büdcə proqnozlaşdırmasında dəqiqliyə və çevikliyə səbəb olur.

Dövlət büdcə xərclərinin idarə olunmasında rəqəmsal maliyyə alətlərinin tətbiqinə mövcud çətinliklər kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Dövlət qurumları arasında rəqəmsal sistemlərin integrasiyasının zəifliyi;
- Kadr potensialının məhdudluğu;
- Məlumat təhlükəsizliyinin riskliliyi.

Bu istiqamətdə vahid rəqəmsal maliyyə strategiyasının hazırlanması, rəqəmsal maliyyə təlimlərinin intensiv keçirilməsi, informasiya sistemlərinin qarşılıqlı integrasiyasının təmin olunması, rəqəmsal nəzarət və audit mexanizmlərinin gücləndirilməsi başlıca istiqamətlər hesab edilməlidir.

Nəticə. Rəqəmsal maliyyə alətlərinin dövlət büdcə xərclərinin idarə olunmasına tətbiqi, idarəetmədə keyfiyyət dəyişikliyi, fiskal dayanıqlıq və sosial etimad baxımından əhəmiyyətli üstünlüklər yaradır. Azərbaycan üçün bu istiqamətdə davamlı texnoloji və institusional islahatların aparılması strateji vaciblik kəsb edir.

Dövlət büdcə xərclərinin rəqəmsal maliyyə alətləri ilə idarə olunması təkcə texnoloji yenilik deyil, həm də sosial etimadın və dövlət resurslarının səmərəli istifadəsinin əsas təminatıdır. Azərbaycanda bu istiqamətdə görülən işlərə baxmayaraq, daha integrativ və nəticəyönümlü yanaşmaların tətbiqi büdcə xərclərinin idarə olunmasında keyfiyyət dəyişikliyinə səbəb ola bilər. Bu baxımdan, rəqəmsallaşma yalnız texnoloji deyil, həm də strateji idarəetmə islahatının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

MÜHASİBAT UÇOTU VƏ AUDİTİN EFFEKTİVLİYİNİN ARTIRILMASINDA İNFÖRMASİYA TEXNOLOGİYALARININ ROLU VƏ TƏTBİQİ

Əlixan Bədəlov
dosent
Mirzə Hüseynzadə
magistrant
Lənkəran Dövlət Universiteti
alixan.badalov@mail.ru
mirzehuseynov12@gmail.com

Açar sözlər: mühasibat uçotu, audit, effektivlik, informasiya texnologiyaları

Mühasibat uçotu və auditin effektivliyi anlayışı müəssisənin maliyyə hesabatlarının düzgün, tam və vaxtında hazırlanması və yoxlanılması proseslərinin məqsədəuyğun və səmərəli həyata keçirilməsini ifadə edir. Mühasibat uçotunun effektivliyi eyni zamanda müəssisənin maliyyə məlumatlarının dəqiq, şəffaf və operativ şəkildə toplanması, qeydiyyatı və hesabatlandırılması qabiliyyətidirsə, auditin effektivliyi isə maliyyə hesabatlarının və müəssisənin maliyyə əməliyyatlarının obyektiv, qərəzsiz və peşəkar şəkildə yoxlanılması, səhvlərin, uyğunsuzluqların və risklərin vaxtında aşkar edilməsi və aradan qaldırılması prosesinin keyfiyyətini göstərir. Mühasibat uçotunun effektivliyi həmçinin mühasibat uçotu idarəetmə qərarlarının düzgün verilməsi, maliyyə resurslarının optimallaşdırılması və qanunvericiliyə uyğunluğun təmin edilməsində əsas rol oynayarsa, audit effektivliyi müəssisənin maliyyə şəffaflığını artırır və maraqlı tərəflərin (səhmdarlar, kredit verənlər, dövlət orqanları) etibarını təmin edir. Ümumilikdə mühasibat uçotu və auditin effektivliyi müəssisənin maliyyə idarəetmə sisteminin sağlamlığı və dayanıqlı inkişafı baxımından vacibdir ki, bu da maliyyə məlumatlarının doğruluğu, əməliyyatların şəffaflığı, risklərin vaxtında müəyyən olunması və idarə olunması ilə ölçülür.

Mühasibat uçotu və auditin effektivliyinin artırılmasında informasiya texnologiyalarının mühüm rolu özünü əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə göstərir:

- Mühasibat uçotu və audit əməliyyatlarının proqram təminatları (1C, SAP, Oracle Financials) vasitəsilə avtomatlaşdırılması. Bu istiqamətdə proqram təminatları məlumatların qeydiyyatında insan faktoru səbəbindən yaranan səhvlərin azalmasına və işin daha sürətli aparılmasına imkan verir.

- Məlumatların real vaxt rejimində əldə olunması və təhlili. Bu istiqamətdə informasiya texnologiyaları sistemləri maliyyə məlumatlarının dərhal və dəqiq yığılmasına, izlənməsinə və analizinə imkan verir ki, bu müəssisəyə pul axınları və maliyyə vəziyyəti barədə operativ məlumat almağa, vaxtında qərarlar qəbul etməyə kömək edir. Audit zamanı isə böyük məlumat dəstlərinin (big data) analizi ilə risklərin daha effektiv müəyyən edilməsi mümkündür.

- Məlumatların təhlükəsizliyi və qorunması. Bu istiqamətdə informasiya texnologiyaları həlləri məlumatların şifrələnməsi, istifadəçi hüquqlarının idarə olunması və təhlükəsizlik protokolları ilə maliyyə məlumatlarının qorunmasını təmin edir ki, bu da həm mühasibat uçotunun, həm də auditin etibarlılığını artırır.

- Şəffaflıq və hesabatlılıq. Bu istiqamətdə informasiya texnologiyaları maliyyə hesabatlarının standartlaşdırılması və şablonlaşdırılmasını asanlaşdırır. Bu da şəffaflığı artırır və hesabatların beynəlxalq standartlara uyğun hazırlanmasını təmin edir. Eyni zamanda, audit hesabatlarının elektron formatda təqdim olunması və saxlanması məlumatların əldə olunmasını sadələşdirir.

- Əməkdaşlıq və məsafədən iş imkanları. Bu istiqamətdə bulud əsaslı proqramlar və onlayn platformalar vasitəsilə mühasibat və audit komandaları uzaqdan da effektiv işləyə bilər ki, bu da iş proseslərinin fasiləsizliyini təmin edir.

İnformasiya texnologiyalarının mühasibat uçotunda tətbiqi məlumatların dəqiq və operativ toplanması, qeydiyyatı və hesabatların hazırlanması prosesini sürətləndirir. Elektron mühasibat proqramları (məsələn, 1C, SAP, Oracle Financials) vasitəsilə əməliyyatlar avtomatlaşdırılır, insan səhvləri azalır və məlumatların emalının keyfiyyəti artır.

Audit sahəsində isə informasiya texnologiyaları alətləri risk əsaslı audit yanaşmasını dəstəkləyir, böyük həcmli məlumatların sürətli analizini mümkün edir və yoxlama proseslərinin şəffaflığını artırır. Bulud texnologiyaları və analitik proqramlar vasitəsilə auditorlar məsafədən işləyə, məlumatları real vaxtda yoxlaya və nəticələri daha dəqiq qiymətləndirə bilirlər.

Təhlükəsizlik və məlumatların qorunması sahəsində tətbiq olunan informasiya texnologiyaları həlləri mühasibat və audit məlumatlarının məxfiliyini və bütövlüyünü təmin edir. Bu isə həm daxili, həm də xarici maraqlı tərəflərin etibarını artırır.

Mühasibat uçotu və auditdə informasiya texnologiyalarının tətbiqi istiqamətində aşağıdakı problemlər vardır:

- Texnoloji infrastrukturun köhnə olması və proqram təminatlarının uyğunsuzluğu;
- Kadrların informasiya texnologiyaları üzrə biliklərinin zəif olması və yeni sistemlərə adaptasiya çətinliyi;
- Məlumat təhlükəsizliyi və kibertəhlükələr.

Bu problemlərin həlli üçün müəssisələr müasir informasiya texnologiyaları infrastrukturunu qurmalı, kadrların davamlı təliminə və təhlükəsizliyin gücləndirilməsinə nail olmalıdırlar.

Nəticə. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi mühasibat uçotu və auditin effektivliyini artırmaqla yanaşı, maliyyə idarəetməsinin çevikliyini və dəqiqliyini yüksəldir, risklərin idarə olunmasını təkmilləşdirir və müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini gücləndirir.

İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi mühasibat uçotu və auditin effektivliyini artırmaqla yanaşı, maliyyə proseslərinin optimallaşmasına, resursların qənaətli istifadəsinə və qərarvermə proseslərinin təkmilləşdirilməsinə geniş imkanlar yaradır.

İnformasiya texnologiyalarının mühasibat uçotu və auditdə uğurlu tətbiqi yalnız texnoloji yeniliklərlə yanaşı, insan faktoruna və təhlükəsizlik məsələlərinə diqqət yetirildikdə effektivliyə nail olmaq mümkündür.

MÜASİR MALİYYƏ TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ İLƏ MÜƏSSİSƏDƏ PUL AXINLARININ İDARƏETMƏ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Əlixan Bədəlov

dosent

Rəhman Əlizadə

magistrant

Lənkəran Dövlət Universiteti

alixan.badalov@mail.ru

rehmanelizade50@gmail.com

Açar sözlər: maliyyə texnologiyaları, rəqəmsal alətlər, pul axınları, idarəetmə mexanizmi

Müasir dövrdə müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını və rəqabət qabiliyyətini təmin edən əsas amillərdən biri effektiv pul axını idarəetmə mexanizmidir. Pul axınlarının düzgün planlaşdırılması, izlənməsi və optimallaşdırılması müəssisənin likvidlik vəziyyətinin qorunması, maliyyə risklərinin azaldılması və investisiya imkanlarının artırılmasına xidmət edir. Ənənəvi idarəetmə üsulları bir çox hallarda maliyyə proseslərinin mürəkkəbliyi və dinamikliyi qarşısında kifayət qədər çevik və dəqiq nəticə vermir. Bu səbəbdən müasir maliyyə texnologiyalarının, o cümlədən, rəqəmsal maliyyə platformalarının, avtomatlaşdırılmış hesabat sistemlərinin, süni intellekt və analitik alətlərin tətbiqi müəssisələrdə pul axınlarının idarə olunmasını daha səmərəli edir.

Müasir maliyyə texnologiyaları müəssisələrə real vaxt rejimində maliyyə məlumatlarına çıxış imkanı verir, xərcləri və gəlirləri daha dəqiq proqnozlaşdırmağa, riskləri operativ idarə etməyə şərait yaradır. Rəqəmsal alətlər sayəsində pul vəsaitlərinin dövriyyəsi şəffaflaşır, maliyyə əməliyyatlarında insan faktoru ilə bağlı səhvlər və sui-istifadə halları minimuma endirilir. Müasir maliyyə texnologiyalarının tətbiqi müəssisənin ümumi iqtisadi dayanıqlılığını gücləndirir.

Müasir maliyyə texnologiyaları (FinTech) müəssisələrin maliyyə idarəetməsində inqilabi dəyişikliklərə səbəb olur və pul axınlarının idarə edilməsində yeni imkanlar yaradır. Pul axınlarının effektiv idarə olunması müəssisənin likvidliyini təmin edir, maliyyə risklərini azaldır və əməliyyatların şəffaflığını artırır. Bu baxımdan maliyyə texnologiyalarının tətbiqi ilə pul axınlarının idarəetməsi arasında sıx və qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.

İlk növbədə müasir maliyyə texnologiyaları müəssisələrə real vaxt rejimində pul axınlarını izləmək və analiz etmək imkanı verir. Elektron ödəniş sistemləri, avtomatlaşdırılmış bank əməliyyatları və rəqəmsal hesabat platformaları vasitəsilə müəssisələr maliyyə əməliyyatlarını daha sürətli və dəqiq idarə edə bilər. Bu da pulun daxilolmaları və çıxışları üzərində nəzarəti gücləndirir.

Digər tərəfdən maliyyə texnologiyalarının tətbiqi risklərin idarə olunmasına və proqnozlaşdırmaya da şərait yaradır. Süni intellekt və böyük məlumat analitikası alətləri pul axınlarının gələcək istiqamətlərini daha dəqiq proqnozlaşdırmağa imkan yaradır, bunun sayəsində müəssisələr maliyyə resurslarını daha səmərəli planlaşdırı bilər.

Bundan əlavə müasir texnologiyalar hesablaşmaların avtomatlaşdırılması və maliyyə əməliyyatlarının sürətləndirilməsi ilə əlaqədar iş yükünü azaldır. Bu, həm vaxtın qənaətinə, həm də insan səhvlərinin minimuma endirilməsinə səbəb olur. Nəticədə pul axınlarının idarəetmə prosesi daha etibarlı olur.

Beləliklə müasir maliyyə texnologiyalarının tətbiqi müəssisələrdə pul axınlarının idarəetmə mexanizmini təkmilləşdirir, maliyyə proseslərinin optimallaşdırılmasına və biznesin dayanıqlı inkişafına xidmət edir. Bu əlaqə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artırmaq və maliyyə resurslarından daha effektiv istifadə etmək üçün əsas şərtidir.

Müəssisələrin dayanıqlı inkişafı və maliyyə sağlamlığının təmin edilməsi üçün pul axınlarının səmərəli idarə olunması vacib şərt olması kontekstindən yanaşsaq müasir maliyyə texnologiyaları (FinTech) müəssisələrə bu sahədə yeni imkanlar təqdim edir. Lakin onların tətbiqi zamanı aşağıdakı problemlər yarana bilər:

- Texnoloji infrastrukturun köhnə olması;
- Məlumatların inteqrasiyası və təhlükəsizliyi;
- Kadrların bacarıq səviyyəsi;
- Maliyyə məlumatlarının təhlili və proqnozlaşdırılması problemləri.

Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı həll yolları təqdim edilir:

- Müasir avtomatlaşdırılmış maliyyə idarəetmə sistemlərinin tətbiqi. Buraya ERP (Enterprise Resource Planning) və CRM (Customer Relationship Management) sistemlərinin maliyyə modullarının inteqrasiyası və Cloud əsaslı proqram təminatlarından istifadə ilə real vaxt rejimində pul axını idarə olunması aiddir.

- Məlumatların birləşdirilməsi və təhlükəsizliyin artırılması. Buraya API-lər vasitəsilə müxtəlif sistemlərin inteqrasiyasının təmin edilməsi və kiber təhlükəsizlik məlumatların şifrələnməsi aiddir.

- Kadrların hazırlığı və təlim proqramları. Bu istiqamətdə maliyyə işçilərinin FinTech alətləri üzrə təlimlərə cəlb olunması, yeni texnologiyalara adaptasiya üçün tədris və dəstək proqramlarının təşkil olunması vacibdir.

- Məlumatların analitikası və proqnozlaşdırma sistemlərinin tətbiqi. Bu istiqamətdə süni intellekt və maşın öyrənməsi əsasında maliyyə analitikası platformalarının istifadəsi prioritet sayıla bilər.

Nəticə. Müasir maliyyə texnologiyalarının tətbiqi müəssisələrin pul axınlarının idarə edilməsində effektivliyi artırır, riskləri azaldır və qərarvermə proseslərini təkmilləşdirir. Bununla belə, texnoloji, kadr və təhlükəsizliklə bağlı problemlərin həlli üçün kompleks yanaşma tələb olunur. Bu istiqamətdə davamlı inkişaf və innovasiyaların tətbiqi müəssisənin maliyyə dayanıqlığını təmin edəcək əsas amillərdəndir.

DAYANIQLI İQTİSADI İNKİŞAFDA RƏQƏMSAL İNKLÜZİVLİK VƏ SOSIAL ƏDALƏT PRİNSİPLƏRİ

Fərah Cəlil
professor
Ayşən İsmayılova
müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti
calil.farah72@mail.ru
ismayilzade_omer@mail.ru

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, rəqəmsal inklüzivlik, sosial ədalət, rəqəmsal transformasiya, rəqəmsal bərabərlik

Müasir dövrdə iqtisadi inkişaf yalnız texnoloji tərəqqi ilə deyil, həm də bu texnologiyalardan bərabər və ədalətli istifadənin təmin olunması ilə müəyyən olunur. Rəqəmsallaşma prosesi iqtisadi səmərəliliyi artırmaqla yanaşı, sosial bərabərsizliyi dərinləşdirmə potensialına da malikdir. Buna görə də rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşdırılması mərhələsində inklüzivlik, ədalət və əlçatanlıq prinsiplərinin tətbiqi dayanıqlı inkişafın əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edir. XXI əsr “rəqəmsal transformasiya” dövrü kimi xarakterizə olunur. Rəqəmsallaşma iqtisadi sistemin bütün sahələrinə – istehsal, xidmət, idarəetmə və təhsil sahələrinə dərin şəkildə nüfuz etmişdir. Lakin texnologiyanın inkişafı ilə yanaşı, rəqəmsal imkanlardan bərabər istifadə məsələsi – rəqəmsal inklüzivlik və sosial ədalət – dayanıqlı inkişafın mərkəzinə çevrilmişdir. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf təkcə iqtisadi artımı deyil, həm də sosial bərabərliyi, resursların ədalətli bölüşdürülməsini və ekoloji balansın qorunmasını nəzərdə tutur. Bu baxımdan, rəqəmsallaşmanın gətirdiyi yeniliklərdən hamının faydalana bilməsi əsas strateji məqsədlərdən biri olmalıdır. Rəqəmsal inklüzivlik – cəmiyyətin bütün üzvlərinin rəqəmsal texnologiyalara bərabər çıxışını, bu texnologiyalardan effektiv istifadə bacarıqlarının formalaşmasını və rəqəmsal xidmətlərdən yararlanmaq imkanlarının təmin edilməsini ifadə edir. Bu anlayış üç əsas komponenti əhatə edir: infrastruktur – internet və texnoloji resurslara əlçatanlıq, bilik və bacarıqlar – rəqəmsal savadlılıq səviyyəsi, iqtisadi və sosial əlçatanlıq – xidmətlərin hamı üçün münasib şərtlərlə təmin olunması. “Sosial ədalət isə insanların bərabər imkanlara malik olmasını, texnoloji tərəqqinin gətirdiyi faydaların ədalətli bölüşdürülməsini təmin edir. Rəqəmsal dövrdə bu, “rəqəmsal bərabərlik” anlayışı ilə sıx bağlıdır. Rəqəmsal inklüzivlik dayanıqlı inkişafın üç sütununa – iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərinə birbaşa təsir göstərir:

1. İqtisadi aspekt: rəqəmsallaşma məhsuldarlığı və rəqəbatqabiliyyətliliyi artırır, yeni iş yerləri yaradır.
2. Sosial aspekt: rəqəmsal xidmətlər (təhsil, səhiyyə, dövlət xidmətləri) əhalinin rifah səviyyəsini yüksəldir.
3. Ekoloji aspekt: rəqəmsal texnologiyalar resurs istifadəsində səmərəlilik yaradır, “yaşıl iqtisadiyyat” prinsiplərini dəstəkləyir.

Azərbaycan Respublikası son illərdə rəqəmsallaşma və inklüziv inkişaf sahəsində bir sıra mühüm addımlar atmışdır. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı, sosial rifahın bərabər təmin olunması və innovativ idarəetmə əsas hədəflər kimi müəyyən edilmişdir. “Dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət” prioriteti milli inkişafın yalnız iqtisadi göstəricilər üzrə deyil, həm də sosial rifah, bərabərlik və insan potensialının inkişafı baxımından dəyərləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu yanaşma, dayanıqlı iqtisadi inkişafın əsasında insan amilinin və sosial ədalətin dayanmalı olduğunu vurğulayır. Ölkədə əldə olunan iqtisadi artım hər bir vətəndaşın rifahına yönəlməli, sosial təminat sistemləri daha ədalətli və inklüziv xarakter daşımalıdır. Bu baxımdan, iqtisadi inkişafın faydaları yalnız paytaxtda və iri şəhərlərdə deyil, regionlarda da hiss olunmalı, sosial xidmətlərə, təhsilə və məşğulluq imkanlarına bərabər çıxış təmin

edilməlidir. Rəqəmsal transformasiya bu məqsədlərə çatmaq üçün mühüm vasitə rolunu oynayır. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə sosial xidmətlərin çevikliyi və şəffaflığı artırılır, vətəndaşların dövlət orqanları ilə əlaqəsi sadələşdirilir və yerli səviyyədə qərarların qəbulunda ictimai iştirak genişlənir. Bu, həm sosial ədalətin, həm də inklüzivliyin güclənməsinə şərait yaradır. Beləliklə, “Dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət” prioriteti dayanıqlı iqtisadi inkişafda rəqəmsal inklüzivliyin və sosial ədalətin həyata keçirilməsini təmin edən əsas konseptual çərçivədir. Bu model sayəsində iqtisadi artım yalnız rəqəmlərlə deyil, insanların rifahı, sosial bərabərlik və ədalətli imkanlar prizmasından dəyərləndirilir. Rəqəmsallaşma dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün yeni imkanlar yaradır, lakin bu imkanlardan ədalətli şəkildə faydalanmaq üçün rəqəmsal inklüzivliyin təmin olunması vacibdir. Rəqəmsal bərabərlik olmadan iqtisadi inkişaf nə sosial, nə də ekoloji baxımdan dayanıqlı ola bilər. Azərbaycanın milli inkişaf strategiyalarında rəqəmsal iqtisadiyyatla yanaşı, sosial ədalət və inklüzivlik prinsiplərinin tətbiqi gələcəkdə iqtisadi modernləşmənin əsas təminatçısı rolunu oynayacaqdır.

MİLLİ İQTİSADİYYATIN SOSIAL-İQTİSADI VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFI: RƏQƏMSALLAŞMA, İNNOVASIYA, REGIONAL SİYASƏT

Fərah Cəlil
professor
Elza İskəndərli
müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Ağdaş Dövlət Humanitar Kolleci
farah.calil@mdu.edu.az
elza.iskandarli@mdu.edu.az

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, innovasiya, regional siyasət, sosial-iqtisadi inkişaf, dayanıqlılıq, modernizasiya

Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatı elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında sürətlə dəyişməkdədir. Qlobal rəqabətin intensivləşməsi, yeni texnoloji platformaların formalaşması, iqtisadi münasibətlərin rəqəmsallaşması və dayanıqlı inkişaf çağırışları ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında fundamental dəyişikliklər tələb edir. Bu kontekstdə Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, rəqəmsal transformasiya layihələri, innovasiya siyasətinin genişləndirilməsi və regional inkişaf strategiyalarının yenilənməsi milli iqtisadiyyatın uzunmüddətli sabitliyini təmin edən əsas istiqamətlərə çevrilmişdir. Xüsusilə son on ildə dövlət idarəçiliyinin rəqəmsallaşdırılması, biznes mühitinin modernləşdirilməsi və iqtisadiyyatın diversifikasiyası üzrə həyata keçirilən tədbirlər ölkənin inkişaf tempinə mühüm töhfə vermişdir.

Rəqəmsal transformasiya Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas sütunlarından biri kimi çıxış edir. Rəqəmsal hökumət modelinin tətbiqi, e-xidmətlərin genişləndirilməsi, rəqəmsal vergi vahidliyi, elektron gömrük infrastrukturunun modernləşdirilməsi və rəqəmsal ödəniş sistemlərinin tətbiqi idarəetmənin şəffaflığını və səmərəliliyini artırmışdır. “ASAN xidmət” və “ASAN ödəniş” kimi yenilikçi təşəbbüslər rəqəmsal dövlət idarəçiliyinin nümunəvi modelləri olaraq beynəlxalq səviyyədə də təqdir edilir. Bu platformalar vasitəsilə həm vətəndaş-məmur münasibətlərində kontakt minimuma endirilmiş, həm də vətəndaşların dövlət xidmətlərinə əlçatanlığı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır. Rəqəmsallaşma prosesləri iqtisadiyyatın digər sahələrində də müsbət dinamika səbəb olmuşdur. Məsələn, elektron kənd təsərrüfatı sistemləri, rəqəmsal subsidiya mexanizmləri, aqrar sahədə GIS texnologiyalarının tətbiqi kənd təsərrüfatının idarəetmə mexanizmlərini modernləşdirmişdir.

İnnovasiyanın sosial-iqtisadi inkişafda rolu müasir dövrdə daha da artmışdır. Azərbaycanda innovasiya ekosisteminin genişləndirilməsi məqsədilə startap mühitinin dəstəklənməsi, texnoparkların və innovasiya mərkəzlərinin fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi, universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsi kimi tədbirlər həyata keçirilir. “İnnovasiya Agentliyi”nin fəaliyyəti, innovativ biznes inkubatorlarının yaradılması və rəqəmsal sahibkarlıq üzrə müxtəlif qrant proqramları bilik iqtisadiyyatına keçidin sürətlənməsinə xidmət edir. İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün tətbiqyönümlü elmi-tədqiqat fəaliyyətinin gücləndirilməsi, yeni istehsal texnologiyalarının ölkəyə transferi və kadr potensialının inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial-iqtisadi inkişafın digər mühüm istiqaməti regional siyasətin modernləşdirilməsidir. Azərbaycan regionlarının inkişafında tarazlığın qorunması dövlətin uzunmüddətli prioritetlərindən biridir. Son illərdə regionlarda sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, nəqliyyat-logistika imkanlarının genişləndirilməsi, sənaye parklarının və aqroparkların yaradılması, regionların iqtisadiyyatının diversifikasiyası, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və ixracının təşviqi sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Bu

tədbirlər regionlarda sahibkarlıq mühitini gücləndirmiş, yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaratmış və regionlararası iqtisadi disbalansı qismən azaltmışdır.

Regionlarda rəqəmsallaşmanın sürətlənməsi iqtisadi inkişafın keyfiyyətini yüksəldən əsas faktorlardan biridir. Rəqəmsal texnologiyaların kənd təsərrüfatı, turizm, sənaye və xidmət sahələrinə tətbiqi regionların iqtisadi potensialının daha effektiv istifadəsinə imkan verir. Kənd təsərrüfatında “ağıllı ferma” texnologiyaları, dron nəzarət sistemləri, sensorlu suvarma və torpaq monitorinqi kimi yeniliklərin tətbiqi məhsuldarlığın yüksəldilməsinə və resursların optimallaşdırılmasına şərait yaradır. Turizm sektorunda rəqəmsal marketing platformalarının genişləndirilməsi, regional turizm marşrutlarının elektron xəritələrinin hazırlanması və xidmət keyfiyyətinin artırılması regionların iqtisadi gəlirliliyini artıran amillərdəndir.

Dayanıqlı inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatının ekoloji və sosial aspektlərinin nəzərə alınması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması, bərpa olunan enerji mənbələrinin genişləndirilməsi, “yaşıl texnologiyalar”ın tətbiqi və ekoloji tarazlığın qorunması siyasəti ölkənin davamlı inkişaf strategiyası ilə birbaşa əlaqədardır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında “yaşıl enerji zonası” konsepsiyasının tətbiqi, günəş və külək stansiyalarının yaradılması, “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” layihələrinin həyata keçirilməsi dayanıqlılığa əsaslanan inkişaf modelinin real nümunələridir.

Bütün bu proseslər əmək bazarında da struktur dəyişikliklərini zəruri edir. Rəqəmsal bacarıqların artırılması, əmək resurslarının modern tələblərə uyğunlaşdırılması, yeni texnologiyalara uyğun peşə standartlarının formalaşdırılması və təhsil sisteminin innovativ məzmunla yenilənməsi sosial-iqtisadi inkişafın mühüm komponentlərindəndir. İnsan kapitalının inkişafı həm rəqəmsal iqtisadiyyatda, həm də regionların inkişafında əsas rol oynayır.

Nəticə etibarilə, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası rəqəmsallaşma, innovasiya və regional siyasətin yenilənməsi kimi strateji istiqamətlər üzərində qurulur. Bu sahələrdə həyata keçirilən kompleks tədbirlər dövlət idarəetməsinin səmərəliliyini artırır, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə və rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinə şərait yaradır. Gələcək perspektivdə rəqəmsal transformasiyanın dərinləşdirilməsi, bilik iqtisadiyyatının formalaşdırılması, inkişaf etmiş regionlararası əməkdaşlıq mexanizmlərinin genişləndirilməsi və ekoloji davamlılığın təmin olunması Azərbaycan iqtisadiyyatının qlobal çağırışlara uyğun modern modelə keçidini daha da sürətləndirəcəkdir.

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFI VƏ INNOVASİYA YANAŞMALARI: QLOBAL VƏ MİLLİ PERSPEKTİVLƏR

Firudin Ağayev
dosent

Arzu Hətəmov
magistrant

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
agayevinfo@gmail.com
arzuhatamova.03@gmail.com

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, innovasiya, rəqəmsal transformasiya, GRC, kibertəhlükəsizlik

Son onillikdə rəqəmsal texnologiyaların inkişaf tempi qlobal iqtisadi və sosial proseslərə təsirin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu göstərir. Süni intellekt, böyük verilənlərin analizi, bulud texnologiyaları və blockchain kimi innovativ sistemlər idarəetmə mexanizmlərini dəyişməklə yanaşı, qərarvermə prosesini optimallaşdırır, əməliyyat xərclərini azaldır, məhsuldarlığı artırır və yeni iqtisadi imkanlar yaradır. Bu proseslərin geniş vüsət alması rəqəmsal iqtisadiyyatın müasir inkişaf modelinin əsas sütununa çevrildiyini təsdiqləyir.

Bununla yanaşı, rəqəmsallaşma təkcə iqtisadi artımı stimullaşdırmır, həm də yeni biznes modellərinin yaranmasını, startap və innovasiya ekosistemlərinin formalaşmasını sürətləndirir. Lakin rəqəmsallaşma ilə paralel olaraq kibertəhlükəsizlik riskləri, informasiya məxfiliyi, hüquqi uyğunluq tələbləri və əmək bazarında peşə strukturunun dəyişməsi kimi problemlər də meydana çıxır. Bu səbəbdən rəqəmsal transformasiyanın dayanıqlı şəkildə idarə olunması üçün GRC (Governance–Risk–Compliance) modelinin tətbiqi vacib strateji çərçivə kimi qiymətləndirilir.

Tezisin məqsədi rəqəmsal transformasiya və GRC yanaşmasının qarşılıqlı əlaqəsini təhlil etmək, Azərbaycan nümunəsində tətbiq imkanlarını və inkişaf perspektivlərini qiymətləndirməkdir.

Nəzəri baza və konseptual model. Rəqəmsal transformasiya – sosial-iqtisadi sistemlərin fəaliyyətinin informasiya texnologiyaları əsasında modernləşdirilməsi – idarəetmə proseslərində çeviklik, şəffaflıq və sürət təmin edir.

Bu çərçivədə rəqəmsal texnologiyalar yalnız əməliyyat səmərəliliyini artırmır, həm də strateji qərarların qəbuluna analitik dəstək yaradır. Lakin rəqəmsal ekosistemin inkişafı paralel şəkildə informasiya təhlükəsizliyi, hüquqi uyğunluq, etik məsuliyyət, rəqəmsal asılılıq və kiberhücum ehtimallarını artırır.

Konseptual model aşağıdakı kimidir:

Rəqəmsal Texnologiyaların Tətbiqi → Fəaliyyətlərin Rəqəmsallaşması → Yeni İmkanlar və Artan Effektivlik → Risklərin Yaranması → GRC Çərçivəsinin Tətbiqi → Dayanıqlı Rəqəmsal İnkişaf

Model göstərir ki, rəqəmsal transformasiyanın uğuru yalnız texnologiya ilə deyil, həm də idarəetmə, risk nəzarəti və normativ uyğunluğun təmin edilməsi ilə bağlıdır.

Tədqiqat aşağıdakı metodoloji bazaya əsaslanmışdır:

Metod	Məqsəd
Analitik yanaşma	Rəqəmsal transformasiyanın iqtisadi və idarəetmə təsirlərinin təhlili
Müqayisəli təhlil	Azərbaycan təcrübəsinin beynəlxalq GRC modelləri ilə müqayisəsi

Metod	Məqsəd
Sənəd və strategiya analizi	Dövlət proqramları, rəqəmsal hökumət layihələri, normativ baza araşdırılmışdır
Sistemləşdirilmiş nəticə çıxarılması	Model əsasında ümumi inkişaf trayektoriyasının müəyyənləşdirilməsi

Məlumat mənbələri olaraq elmi məqalələr, beynəlxalq hesabatlar, dövlət proqramları və rəsmi platformalar üzrə rəqəmsal göstəricilər istifadə edilmişdir.

Rəqəmsallaşmanın iqtisadi təsirləri. Rəqəmsal integrasiya istehsal səmərəliliyini artırır, əməliyyat xərclərini azaldır, bazar rəqabətini gücləndirir. Süni intellekt qərarvermə prosesinin sürətini artırarkən, Big Data analitikası iqtisadi trendlərin daha dəqiq proqnozlaşdırılmasına imkan yaradır.

Risqlər və idarəetmə mexanizmləri - Əsas risklər üç kateqoriyaya ayrılır: texniki risklər, insan kapitalı riskləri və hüquqi uyğunluq sahəsi. Bu risklər GRC-nin tətbiqini zəruri edir.

Governance strateji koordinasiya yaradır, Risk idarəetmə proqnozlaşdırma mexanizmi qurur, Compliance isə normativ uyğunluğu təmin edir.

Azərbaycanın rəqəmsal siyasəti genişlənməkdədir. “ASAN xidmət” və “myGov” dövlət xidmətlərinin çevikliyini artıraraq vətəndaş məmnunluğunu yüksəltmişdir. 2018–2020 rəqəmsal ödəniş proqramı, startap təşviqi və innovasiya ekosistemi bu inkişafın əsas dayaqlarıdır.

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, süni intellekt, Big Data, Cloud və Blockchain kimi texnologiyalar yalnız iqtisadi səmərəliliyi artırmır, həm də yeni innovasiya sahələrinin yaranmasını şərtləndirir.

Azərbaycan nümunəsi təsdiqləyir ki, düzgün qurulmuş rəqəmsal siyasət və GRC-nin tətbiqi rəqəmsal iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına real şərait yaradır. Növbəti mərhələdə əsas hədəf riskə-həssas idarəetmə, kibermüdafiənin gücləndirilməsi və rəqəmsal kadr hazırlığının artırılmasıdır.

XARİCİ İNVESTİSİYALARIN TEXNOLOJİ İNNOVASIYALARIN İNKİŞAFINDA ROLU

Fuad Hacıyev
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Biznes Universiteti
qadjiyev.fuad@gmail.com

Açar sözlər: xarici investisiyalar, texnoloji inkişaf, innovasiya, bilik transferi, iqtisadi modernləşmə

Qlobal iqtisadiyyatın müasir mərhələsində texnologiyanın qlobal dövriyyəsi və biliklərin beynəlxalq miqyasda yayılması milli inkişafın əsas göstəricilərindən biridir. Azərbaycanda iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri də yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadi modelə keçid və bu istiqamətdə xarici kapitalın səmərəli istifadəsidir. Bu məqsədlə aparılan araşdırmalar göstərir ki, xarici sərmayələr təkcə kapital axını deyil, həm də yeni biliklər, idarəetmə təcrübələri və texnoloji standartların gətirilməsi baxımından mühüm rol oynayır.

Birbaşa xarici investisiyalar (BXİ) texnologiya ötürülməsinin əsas kanallarından biridir. Qlobal iqtisadiyyatın müasir mərhələsində texnologiyanın qlobal dövriyyəsi və biliklərin beynəlxalq miqyasda yayılması milli inkişafın əsas göstəricilərindən biridir. Azərbaycanda iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri də yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadi modelə keçid və bu istiqamətdə xarici kapitalın səmərəli istifadəsidir. Bu məqsədlə aparılan araşdırmalar göstərir ki, xarici sərmayələr təkcə kapital axını deyil, həm də yeni biliklər, idarəetmə təcrübələri və texnoloji standartların gətirilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Bununla belə, təcrübə göstərir ki, bu effekt yalnız o halda mümkündür ki, ölkədə elmi-tədqiqat infrastrukturunu və innovasiya siyasəti paralel şəkildə inkişaf etdirilsin.

Bir müəssisənin yerli işçiləri xarici investisiyalar vasitəsilə istehsalı təşkil edərkən xarici texnika və texnologiyalarla tanış olmaq, işin təşkili və idarə edilməsinin daha mütərəqqi metodlarına yiyələnmək imkanı qazanırlar. Qeyri-rəsmi kanallarla texnologiyalar haqqında məlumatların ötürülməsinə də, qismən olsa da daha yeni biliklərin, hətta birbaşa xarici investisiyaları (BXİ) alan ölkədə müəssisənin işçiləri olmayan mütəxəssislər arasında, yayılmasına kömək edə bilər. Xarici texnologiyalar haqqında məlumatın xarici investisiyanı qəbul edən müəssisələrdən yerli tədarükçülərə ötürülə biləcəyini də qeyd etmək lazımdır. Xarici investorların ölkələrə gətirdiyi texnologiyaların tətbiqi istiqamətində ən vacib yollarından biri də xarici investisiyalarla əlaqəli “bilik dağılma effekti” dir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici texnologiyaların və kapital ixracının tətbiq edilməsi yeni biliklərin əldə olunmasına müsbət təsiri var. Bu da yerli istehsalçılara daha inkişaf etmiş texnologiyalar haqqında məlumatların təsiri altında cari vəziyyətdə yerli müəssisələr tərəfindən istifadə olunan texnologiya səviyyəsini artırmağa imkan verir. Eyni zamanda, xarici investorlar tərəfindən istifadə olunan texnologiyaları tətbiq edə biləcək ölkədə müvafiq mütəxəssislərin olmadığı halda, xarici investisiyaları alan həmin ölkələrin iqtisadi inkişafına mənfi təsir göstərə bilər. Xarici investisiyaların beynəlxalq texnologiya mübadiləsinə təsirini öyrənərkən ETST işlərinə çəkilən xərclərinin həcmi ilə (alıcılıq qabiliyyəti pariteti nəzərə alınmaqla hesablanır) ölkədən xaricə gedən birbaşa xarici investisiyaların həcmi arasında əlaqənin olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bu əlaqələr bir tərəfdən qabaqcıl texnologiyalara sahib ölkələrin sərmayə yatırmaq istəyini və digər tərəfdən də ölkələrin xarici investisiyaları cəlb etmək istəyi səbəbindən olduqca sıxdır. Dünya praktikasından məlum olduğu kimi, xarici investisiyalar qabaqcıl texnologiyanın ötürülməsi üçün əsas kanaldır. Texnologiyanın nüfuz etməsi, bilik və texniki təcrübənin bütün iqtisadiyyat sahələrində paylandığı və qəbul edildiyi bir proses kimi dünyada qəbul edilir. İnnovasiyalara yönələn kapital ixracın iqtisadi faydalarından istifadə etmək üçün təşkilati səviyyədə istifadə olunan xüsusi tədbir nəzərdə

tutulmalıdır. Bu proses mövcud konkret bir firmaya yeni maşınların gətirilməsinə və ya yeni ara məhsulların istifadəsinə qədər azaldıla bilməz. İşinin yenidən təşkil edilməsini, emalatxanaların yenidən qurulmasını, idarəetmənin təkmilləşdirilməsini, yeni məhsulların hazırlanması və marketinqi və qeyri-maddi aktivlərə investisiyaların artırılmasını təmin edir. Texnologiyanın nüfuz etməsinin iki növü vardır:

- birbaşa tətbiq edilən;
- dolayısı ilə.

Birbaşa texnologiyaların nüfuz etməsi yeni texnologiyalardan ibarət maşın, avadanlıq və komponentlərin istehsal proseslərinə bir başa daxil edilməsindən ibarətdir.

İkincisi, biliklərin, texniki təcrübələrin və texnologiyaların yeni texnologiyalar daşıyan maşın və avadanlıqların alınmasını mütləq tələb etməyəcək şəkildə ötürülməsi deməkdir. Yəni xarici investor tərəfindən yerli tərəfdaşa ancaq biliklər və istehsal üsulları investisiya kimi ötürülür.

Xarici investorların ölkəmiz üçün elmi-tədqiqat, kompüter texnologiyaları və informasiya texnologiyaları kimi prioritet sahələrin maliyyələşdirilməsində iştirakı son dərəcə aktual olaraq qalır. Xarici investorlar vasitəsi ilə qabaqcıl texnologiyaların səmərəli cəlb edilməsi üçün, fikrimizcə, aşağıdakı amilləri nəzərə almaq lazımdır:

1. Investisiya üçün sabit şəraitin yaradılması. Hər hansı bir yeniliyin həyata keçirilməsi üçün vaxt və yüksək xərclər tələb olunur və daim dəyişən qaydalar və qaydalar olan bir ölkədə investisiya qoymaq çətindir: nəticə gözlənilməzdir.

2. Risk və gəlir nisbəti. Bu hər hansı bir investisiyanın əsas xüsusiyyətidir. Yeni inkişafdan əldə olunan potensial mənfəət çox yüksək ola bilər, lakin ilk mərhələdə demək olar ki, həmişə böyük bir investisiya tələb olunur. İnnovasiyaya qoyulan sərmayə gəliri uzunmüddətlidir və ümumiyyətlə zamanla təxirə salınır. İnvestorlar belə bir layihədə “sürətli” pul qazanmağın mümkün olmadığını yaxşı bilirlər. Güclü bir çəkindirici rol oynayan məhz bu amildir. Nəzərə almaq lazımdır ki, innovasiyalı bir iş olduqca risklidir. Belə ki, bir elm tədqiqatçısı üçün mənfi nəticə bir elmi nəticə olsa da, investor üçün bu pul və vaxt itkisidir.

3. Aydın güzəştli investisiya siyasətinin olmaması. Burada əsas amil investorların əksəriyyətini ilk növbədə qısa müddətdə maksimum qazanc gətirə biləcək layihələr və sahələr cəlb etməkdir (innovasiyalar sahəsi bunlara şamil edilmir). Azərbaycanda tətbiqetmənin ilkin mərhələlərində yenilikçi məhsulların hazırlanmasına və tətbiqinə dəstək verən vençur fondları şəklində ixtisaslaşmış qurumlar fəaliyyətinə aktual məsələlərdən hesab edilməlidir. Bu istiqamətdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsini nəzərə almaq prioritet sayılmalıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq görmək olar ki, innovasiya layihələri ümumiyyətlə azad iqtisadi zonalarda güzəştli vergilər və istehsal üçün hazırlanan ərazilərdə başlanmışdır.

Dövlətin investisiya fəaliyyətinə təsiri üçün geniş alətlər dəsti arasında investisiya fəaliyyətinə informasiya dəstəyi də qeyd edilməlidir. Müasir şəraitdə, birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin genişləndirilməsinə və xarici iqtisadi əlaqələr strukturun mühüm tərkib hissəsi olan xarici investorların kapitalı, informasiya dəstəyi sistemində tələbatı var. Belə ki, dövlətin effektiv media və kommunikasiya strategiyası, respublikaya gəlirli xarici sərmayə qoyuluşu üçün xoşagəlməz stereotiplərin və təsəvvürlərin məhv edilməsini təmin etməli, Azərbaycan imicinin yaradılmasına kömək etməlidir.

TEKNOLOJİ INNOVASİYALARIN KAPİTAL BAZARINA TƏSİRİ MEXANİZMİ

Gülbəniz Əliyeva

dosent

İsmayıl İsmayılov

doktorant

Lənkəran Dövlət Universiteti

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

gulbeniz_aliyeva@mail.ru

ismayil.ismayilov.9898@bk.ru

Açar sözlər: süni intellekt, texnologiya, innovasiya, kapital, investisiya

Texnoloji innovasiyalar - elm və texnologiya sahəsində baş verən yeniliklərin, inkişafların məhsuldar tətbiqidir. Texnoloji innovasiyalar mövcud texnologiyaların təkmilləşdirilməsi və ya tamamilə yeni texnologiyaların yaradılması ilə nəticələnir.

Texnoloji innovasiyalarla bağlı məqsəd həyat keyfiyyətini artırmaq, istehsal proseslərini səmərəli etmək, məhsuldarlığı yüksəltmək və rəqabət qabiliyyətini artırmaqdır.

Texnoloji innovasiyalara misal olaraq süni intellekt, avtomatlaşdırma sistemləri, böyük verilənlər (big data) analitikası, blokçeyn texnologiyası, 5G rabitə texnologiyası və s. göstərilə bilər.

Son illərdə Azərbaycanda texnoloji innovasiyalar dövlət səviyyəsində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. Bu sahədə bir sıra addımlar atılır və inkişaf strategiyaları həyata keçirilməkdə davam edir. Texnoloji innovasiyaların aktual olmasının aşağıdakı bir neçə əsas səbəbi vardır:

1. Rəqəmsal inkişaf strategiyası;
2. Startap ekosisteminin inkişafı;
3. Təhsil sahəsində texnologiyanın rolu;
4. Süni intellekt və rəqəmsal iqtisadiyyat;
5. Enerji və nəqliyyat sahəsində texnoloji yeniliklər və s.

Texnoloji innovasiyalar Azərbaycanda yalnız iqtisadi inkişafın deyil, həm də sosial rifahın artırılması üçün əsas vasitələrdən biri hesab olunur. Bu sahədə atılan addımlar beynəlxalq əməkdaşlıqları gücləndirir və ölkənin rəqəmsal gələcəyini formalaşdırır. Gələcəkdə bu sahənin daha da inkişaf etməsi, Azərbaycanın regionda texnologiya mərkəzinə çevrilməsi üçün geniş potensial mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, texnoloji innovasiyaların kapital bazarına təsiri çoxşaxəli və strateji əhəmiyyətə malikdir.

Texnoloji innovasiyaların kapital bazarına təsir mexanizmi texnologiyaların tətbiqi nəticəsində əməliyyatların sürətlənməsi, xərclərin azalması, yeni məhsulların yaradılması və investorların bazara daha asan çıxış əldə etməsi yolu ilə bazarın fəaliyyətinə və strukturuna təsir prosesidir.

Texnoloji innovasiyalar kapital bazarlarının fəaliyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərir və bu təsir kompleks, ardıcıl bir mexanizm üzrə həyata keçir. Yeni texnologiyaların tətbiqi - o cümlədən süni intellekt, blokçeyn, rəqəmsal platformalar və FinTech həlləri - əməliyyatların avtomatlaşdırılmasını, bazar iştirakçılarının artımını və şəffaflığın təmin olunmasını mümkün edir. Bu isə öz növbəsində bazarda likvidliyin yüksəlməsi, investisiya məhsullarının şaxələndirilməsi və investor etibarının güclənməsi ilə nəticələnir.

Texnoloji innovasiyaların kapital bazarına təsiri aşağıdakı istiqamətlərdə özünü qabarıq şəkildə göstərir:

1. Ticarət sistemlərinin avtomatlaşdırılması və sürətlənməsi istiqamətində. Texnoloji innovasiyalar, xüsusilə alqoritmik ticarət, high-frequency trading (HFT) və elektron ticarət platformaları, maliyyə bazarlarında əməliyyatların saniyələr içində həyata keçirilməsini təmin edir. Bu, likvidliyi artırır və bazarın daha effektiv fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Bunun müsbət təsiri özünü sürətli icra, aşağı əməliyyat xərcləri, yüksək likvidlikdə göstərir. Eyni zamanda burada bazarda ani dalğalanmalar və texniki nasazlıqlar zamanı itkilər kimi risklər də yarana bilər.

2. İnvestor davranışının dəyişməsi. Texnoloji yeniliklər sayəsində investorlar bazar məlumatlarına real vaxtda çıxış əldə edir, analitik vasitələrdən (AI, big data, süni intellekt əsaslı analiz) istifadə edərək qərar vermə prosesini təkmilləşdirirlər. Bu daha məlumatlı və strateji qərarların verilməsinə imkan yaradır.

3. Yeni investisiya məhsullarının yaranması. Texnologiyanın inkişafı ilə birgə kapital bazarında kriptovalyutalar, blokçeyn əsaslı aktivlər, ETF-lər (Exchange Traded Funds), rəqəmsallaşdırılmış aktivlər və s. bu kimi rəqəmsal formada yeni alətlər və məhsullar yaranır. Bu yeni məhsullar daha geniş investor kütləsini cəlb edir və bazarın dərinliyini artırır.

4. Məlumatların təhlili və süni intellektin rolu. Kapital bazarlarında big data və süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi investorlar üçün bazar trendlərini daha doğru təhlil etməyə imkan verir. AI modelləri ilə risk qiymətləndirilməsi, portfel idarəçiliyi və texniki analiz daha səmərəli aparılır.

5. Kapitala çıxışın demokratikləşməsi. FinTech texnologiyaları və rəqəmsal platformalar sayəsində kiçik investorlar da bazara daxil olmaq imkanı qazanır. Bu, kapital bazarlarını daha inklüziv və açıq edir.

6. Blokçeyn və şəffaflıq. Blokçeyn texnologiyası kapital bazarlarında əməliyyatların izlənəbilən, dəyişdirilə bilməz və transparen formada aparılmasına imkan verir. Bu, həm vəsaitlərin hərəkətinə nəzarəti artırır, həm də bazara inamı gücləndirir.

Texnoloji innovasiyalar qlobal miqyasda kapital bazarlarının fəaliyyətinə və strukturuna mühüm dəyişikliklər gətirmişdir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr bu innovasiyalardan istifadə etməklə kapital bazarlarını daha şəffaf, əlçatan və effektiv hala gətirməyə nail olmuşlar.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bu proses ABŞ-da süni intellekt və alqoritmik ticarət, Çində rəqəmsal texnologiyaların geniş tətbiqi və FinTech inteqrasiyası, Sinqapurda blokçeyn texnologiyası ilə şəffaflıq və təhlükəsizlik, Avropa İttifaqında tənzimləyici texnologiyalar (RegTech) və avtomatlaşdırılmış nəzarət, Kanada və Böyük Britaniyada isə tokenləşdirilmiş aktivlər və rəqəmsal qiymətli kağızlar üzrə istiqamətlərdə həyata keçirilir.

Azərbaycan kapital bazarında da texnoloji innovasiyaların tətbiqi istiqamətində bəzi addımlar atılır. Beləki, Milli Depozit Mərkəzi rəqəmsal xidmətlərini genişləndirir, BFB (Bakı Fond Birjası) elektron ticarət sistemləri və rəqəmsal təqdimatlar tətbiq edir və FinTech startapları investorlar üçün rəqəmsal platformalar hazırlayırlar. Ölkəmizdə texnoloji innovasiyalar kapital bazarlarını daha sürətli, şəffaf və səmərəli edir. İnvestor davranışlarından tutmuş bazar alətlərinin quruluşuna qədər geniş spektrdə dəyişikliklər baş verir. Gələcəkdə süni intellekt, blokçeyn və rəqəmsallaşmanın artan rolu kapital bazarlarının strukturunu daha da dəyişəcək və həm investorlar, həm də tənzimləyicilər üçün yeni imkanlar və çağırışlar yaradacaq. Bu kontekstdə texnoloji innovasiyalar kapital bazarına birbaşa və dolayı yolla müxtəlif vasitələrlə təsir edir. Bu təsir aşağıdakı mexanizmlə baş verir:

1. Rəqəmsallaşma və texnologiyanın tətbiqi;
2. Məlumat texnologiyaları;
3. İnnovativ məhsulların yaradılması;
4. FinTech xidmətləri;
5. Tənzimləmə texnologiyaları (RegTech).

Təsir mexanizmi texnologiyanın tətbiqindən başlayaraq ticarət sistemlərinin modernləşməsinə, qərarvermə alətlərinin təkmilləşməsinə və kapitala çıxış imkanlarının

genişlənməsinə qədər müxtəlif mərhələləri əhatə edir. Bu proses kapital bazarını daha səmərəli, çevik və inklüziv edir.

Nəticə etibarilə, texnoloji innovasiyalar yalnız texniki yenilik deyil, eyni zamanda kapital bazarının dərinləşməsi və dayanıqlı inkişafı üçün strateji mühərrik rolunu oynayır. Bu səbəbdən, kapital bazarlarının gələcək inkişafı texnologiyanın düzgün və davamlı şəkildə integrasiyasından asılı olacaq.

BANKLARDA SAĞLAM RİSK İDARƏETMƏSİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYANIN TƏSİRİ

Gülbəniz Əliyeva

dosent

Nübar Əhədova

müəllim

Lənkəran Dövlət Universiteti

gulbeniz_aliyeva@mail.ru

n.ahadova85@gmail.com

Açar sözlər: bank sektoru, risk idarəetməsi, maliyyə sabitliyi, prudensial nəzarət, Bazel standartları, rəqəmsallaşma, rəqəmsal transformasiya, risk monitorinqi

Müasir iqtisadi şəraitdə bank sektorunun sabit və davamlı fəaliyyəti hər bir ölkənin maliyyə sisteminin dayanıqlılığının əsas sütunlarından biridir. Azərbaycan bank sektorunda son illərdə həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində risk əsaslı yanaşmaların tətbiqi, Bazel prinsiplərinə uyğun tənzimləmə və nəzarət mexanizmlərinin genişləndirilməsi, eləcə də Mərkəzi Bank tərəfindən prudensial nəzarət rejiminin təkmilləşdirilməsi bu istiqamətdə mühüm addımlar kimi qiymətləndirilir.

Bankların maliyyə sabitliyinin qorunmasının əsas məqsədi risklərin düzgün qiymətləndirilməsi, idarə olunması və nəzarətdə saxlanmasıdır. Bu həm itkilərin qarşısının alınmasına, həm də bankların etibarlı fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Banklarda əsas risk kateqoriyalarına kredit riski, likvidlik riski, faiz dərəcəsi riski, valyuta riski, əməliyyat riski, uyğunluq və reputasiya riski daxildir.

Sağlam risk idarəetməsi bankın dayanıqlılığını təmin etməklə yanaşı, müştərilərə yüksək səviyyədə xidmət göstərməyə və iqtisadi sistemdə sabitliyi dəstəkləməyə xidmət edir. Bankların yerli iqtisadi və sosial şəraitə uyğunlaşmaq bacarığı, eyni zamanda dövlət proqramları çərçivəsində güzəştli kreditlərin verilməsində vasitəçi kimi çıxış etməsi sosial siyasətin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır.

Bank risklərinin təhlili onların məzmunu, mənbəyi və bank fəaliyyətinə təsir dərəcəsi əsasında aşağıdakı qruplarda aparılır:

- Kredit riski. Region bankları üçün xüsusilə kənd təsərrüfatı, mikro və kiçik sahibkarlıq kreditlərinin zəif təminatı və mövsümi gəlir mənbələri səbəbindən yüksək səviyyədədir.

- Likvidlik riski. Əmanət bazarının qeyri-sabitliyi və məhdud maliyyə resursları likvidlik riskini artırır. Bankların aktivlərinin uzunmüddətli, passivlərin isə qısamüddətli vəsaitlərdən ibarət olması bu riski daha da aktuallaşdırır.

- Əməliyyat riski. İnsan faktoru, texniki nasazlıqlar və proses çatışmazlıqları əməliyyat risklərinin əsas mənbələridir.

- Faiz və bazar riski. Faiz dərəcələrinin aktiv və passivlər arasında uyğunsuzluğu, dəyişkən faizli kreditlər faiz riskini artırır. Valyuta riskləri region banklarında minimal olsa da, idxal məhsulları ilə əlaqəli layihələrdə mövcuddur.

- Uyğunluq və reputasiya riski. Normativ sənədlərə riayət olunmasında gecikmələr və uyğunsuzluqlar, müştəri məmnuniyyətsizliyi və media təsirləri reputasiya riskinə səbəb olur.

İnkişaf etmiş ölkələrin bank sektorlarında tətbiq olunan Bazel II və III standartları, ERM (Enterprise Risk Management – Müəssisə Riskinin İdarə Edilməsi) çərçivələri və risk mədəniyyətinin formalaşdırılması mexanizmləri Azərbaycan region bankları üçün nümunə təşkil edir. Bu kontekstdə qabaqlayıcı tədbirlər, rəqəmsal platformalar vasitəsilə risk monitorinqinin təkmilləşdirilməsi və insan resurslarının inkişafı prioritetlərdəndir.

Rəqəmsal transformasiya risk idarəetməsində yeni imkanlar yaradır. Rəqəmsal risk platformaları, real vaxt rejimində məlumat analitikası və risk əsaslı qərar qəbulətmə sistemləri risklərin erkən aşkarlanması və effektiv idarə olunmasına şərait yaradır. Bu texnoloji həllər

bankların çevikliyini artırmaqla yanaşı, risklərin qabaqcadan proqnozlaşdırılması və qarşısının alınmasını təmin edir.

Sağlam risk idarəetməsi bankların maliyyə sabitliyinin qorunması, müştəri etimadının artırılması və iqtisadi sistemin dayanıqlılığının təmin olunması baxımından həyati əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bank sektorunda, xüsusilə region banklarında risklərin idarə edilməsinə sistemli və qabaqlayıcı yanaşmaların tətbiqi zəruridir. Bazel standartlarına uyğun tənzimləmə mexanizmləri, rəqəmsal alətlərin integrasiyası və peşəkar insan resurslarının inkişafı risk idarəetməsinin effektivliyini artıracaq əsas istiqamətlərdir. Gələcəkdə bank sektorunun davamlı inkişafının təmin olunması üçün rəqəmsal transformasiya proseslərinin sürətləndirilməsi və risk idarəetməsi mədəniyyətinin ümumi idarəetmə strategiyasının ayrılmaz hissəsinə çevrilməsi vacibdir.

SATIŞDA SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ: SOSIAL-İQTİSADI İMKANLAR VƏ REAL PROBLEMLƏR

Gülzar Qurbanova
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Aytəkin Əfəndiyeva
dosent
Sevda Bayramova
magistrant
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
gurbanovagulnar86@gmail.com
aytek@mail.ru
bayramovasevda@yahoo.com

Açar sözlər: süni intellekt, satış, rəqəmsal iqtisadiyyat, innovasiya

Dördüncü sənaye inqilabının əsas istiqamətlərindən biri olan süni intellekt texnologiyaları 2022-ci ilin noyabr ayından etibarən insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə daxil olmuşdur. Son illərdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı rəqəmsallaşma və texnoloji yeniliklər əsasında yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu şəraitdə süni intellektin, xüsusilə satış və marketinq sahəsində tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Satışda süni intellektin rolu yalnız texnoloji yeniliklərlə məhdudlaşmır, həm də sosial və iqtisadi sistemlərdə məhsuldarlığın, rəqabət qabiliyyətinin və müştəri məmuniyyətinin yüksəldilməsinə təsir göstərir.

Süni intellekt müəssisələrə daha düzgün qərarlar verməyə, müştəri davranışlarını təhlil etməyə və fərdiləşdirilmiş xidmət təklif etməyə imkan yaradır. Bu baxımdan, süni intellekt iqtisadi səmərəliliyi artıran və sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinə bilavasitə təsir edən mühüm vasitə kimi qiymətləndirilə bilər.

Əsas hissə. Süni intellektin satış sahəsində tətbiqi müxtəlif istiqamətləri əhatə edir. Bunlara müştəri məlumatlarının təhlili, satış proqnozlaşdırılması, bazar tendensiyalarının izlənməsi, chatbot sistemləri və avtomatlaşdırılmış müştəri dəstəyi xidmətləri daxildir. Bu texnologiyalar vasitəsilə müəssisələr daha operativ qərarlar qəbul edə, bazar tələblərinə çevik şəkildə uyğunlaşa bilərlər.

Məsələn, süni intellekt əsaslı alqoritmlər müştərinin əvvəlki alış davranışlarını, maraq dairəsini və sosial media fəaliyyətini analiz edərək ona fərdi təkliflər təqdim edə bilər. Bu isə satış göstəricilərini yüksəldir, müştəri ilə şirkət arasında uzunmüddətli əlaqə yaradır.

Azərbaycanın satış bazarında bu proses hələ ilkin mərhələdə olsa da, son illərdə müəyyən irəliləyişlər müşahidə olunur. Xüsusilə elektron ticarət sahəsində fəaliyyət göstərən yerli şirkətlər məsələn, onlayn satış platformaları və bank sektoru süni intellekt texnologiyalarını tətbiq etməyə başlayıblar. Chatbot xidmətləri, avtomatik məhsul tövsiyələri və müştəri davranış analitikası artıq bir çox yerli biznesin fəaliyyətinə daxil edilib.

İnsan əməyinin bəzi sahələrdə avtomatlaşdırılması əmək bazarında struktur dəyişikliklərinə səbəb olur. Bununla bağlı, yeni peşələr — süni intellekt mütəxəssisləri, məlumat analitikləri, rəqəmsal marketinq ekspertləri üçün tələbat artır. Bu isə ölkədə təhsil və bacarıq yönümlü iqtisadi inkişafın zəruriliyini gündəmə gətirir.

Lakin satışda süni intellektin tətbiqi ilə bağlı müəyyən problemlər də mövcuddur. Əsas çətinliklərdən biri yerli müəssisələrin texnoloji təhcizatının və insan resurslarının hələ tam formalaşmamasıdır. Bəzi şirkətlər üçün süni intellekt sistemlərinin qurulması və saxlanması yüksək maliyyə xərcləri tələb edir. Digər tərəfdən, məlumat təhlükəsizliyi və etik məsuliyyət məsələləri də aktual olaraq qalır. Müştəri məlumatlarının məxfiliyinin qorunması və şəffaflıq prinsiplərinə əməl olunması bu texnologiyaların davamlı inkişafı üçün vacib şərtlərdəndir.

Nəticə. Ümumilikdə, satışda süni intellektin tətbiqi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun və zəruri bir istiqamətdir. Bu texnologiyanın səmərəli istifadəsi müəssisələrin rəqabət gücünü artırmaqla yanaşı, ölkədə yenilikçi biznes mühitinin formalaşmasına da şərait yaradır. Süni intellekt satış sistemlərini daha dəqiq, şəffaf və çevik hala gətirərək həm sahibkarların, həm də istehlakçıların maraqlarına xidmət edir.

Bununla belə, davamlı nəticə əldə etmək üçün dövlətin və özəl sektorun əməkdaşlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Texnoloji investisiyaların artırılması, kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsi və rəqəmsal savadlılığın genişləndirilməsi bu istiqamətdə əsas üstünlük olmalıdır.

Süni intellekt yalnız satış proseslərinin avtomatlaşdırılması üçün deyil, həm də Azərbaycanın ümumi iqtisadi modelinin modernləşdirilməsi, sosial rifahın və iqtisadi səmərəliliyin artırılması üçün strateji vasitə rolunu oynaya bilər.

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 80 illik yubiley tədbirində də dediyi kimi: “Süni intellekt gələcəyin əsas istiqamətidir. Azərbaycan həmişə dünyada gedən əsas inkişaf xəttini izləyir, yəni yeniliklərdən geri qalmamağa çalışır. Süni intellektin elmdə, iqtisadiyyatda və texnologiyada tətbiqi artıq reallığa çevrilib. Azərbaycan da bu prosesdə geridə qalmamalıdır”.

AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ: İQTİSADI İNKİŞAF VƏ INNOVASIYA İMKANLARI

Gülzar Qurbanova
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Selcan Quluzadə
magistrant

Qəlbinur Əlizadə
magistrant

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
gurbanovagulnar86@gmail.com
seljan.quluzadeh@azmiu.edu.az
elizadeqelbinur@gmail.com

Açar sözlər: süni intellekt, innovasiya, rəqəmsal inkişaf, Azərbaycan

Son illərdə süni intellekt (Sİ) texnologiyalarının sənaye sahələrinə inteqrasiyası dünya üzrə istehsal modellərini köklü şəkildə dəyişmişdir. “Sənaye 4.0” mərhələsi adlandırılan bu yeni dövrdə süni intellekt sistemləri insan əməyini tamamlayaraq istehsal proseslərini daha çevik, səmərəli və qənaətlili halə gətirir.

Azərbaycanda da sənayenin modernləşdirilməsi və rəqəmsal transformasiyası istiqamətində aparılan islahatlar bu texnologiyaların tətbiqinə əlverişli zəmin yaradır. Xüsusilə, sənaye parkları və texnoparkların yaradılması, innovasiya infrastrukturlarının inkişafı ölkənin iqtisadi siyasətində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir.

Sənayedə süni intellektin tətbiqi istehsalın keyfiyyətini artırır, resurs israfını azaldır və texniki xidmət xərclərini minimuma endirir. Bu amillər öz növbəsində ölkənin iqtisadi artım tempinə və innovasiya potensialına birbaşa təsir göstərir.

Süni intellekt artıq Azərbaycanın bir sıra iqtisadi sahələrində – bankçılıq, logistika və sənaye müəssisələrində tətbiq olunmağa başlanıb. Bununla belə, texnologiyanın sənaye miqyasında tam tətbiqi üçün həm rəqəmsal infrastruktur, həm də ixtisaslı kadr çatışmazlığı müəyyən çətinlik yaradır.

Məqalədə göstəriləyi kimi, süni intellektin sənayeləşmə prosesində rolu ikiüzlüdür: bir tərəfdən, innovasiya və məhsuldarlığı artırır; digər tərəfdən isə aşağı ixtisaslı işçilər üçün yeni risklər formalaşdırır. Bu baxımdan, Azərbaycan üçün əsas məqsəd texnologiyanın iqtisadi səmərəliliyini qorumaqla yanaşı, sosial bərabərliyi təmin etməkdir.

Süni intellekt istehsal proseslərini avtomatlaşdırmaqla yanaşı, müəssisələrə proqnozlaşdırıcı texniki xidmət (predictive maintenance) və ağıllı keyfiyyət nəzarəti (smart quality control) kimi imkanlar yaradır. Bu texnologiyalar vasitəsilə istehsalat xətlərindən əvvəl xəbərdar olmaq və resurs istifadəsini optimallaşdırmaq mümkündür.

Bu yanaşma Azərbaycanın sənaye müəssisələri üçün də aktualdır. Əgər bu sistemlər neft-kimya, metallurgiya və emal sənayesi kimi sahələrdə tətbiq olunsay, məhsuldarlığın artması və xərclərin azalması iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələrindən birinə çevrilə bilər.

Sənayenin gələcəyi “smart factory” modelinə əsaslanır. Bu modeldə süni intellekt, blokçeyn və “internet of things” texnologiyaları birlikdə işləyərək istehsal prosesini şəffaf və sürətli edir.

Azərbaycan üçün bu modelin tətbiqi xüsusilə sənaye parklarında və “Ağıllı şəhər” layihələri çərçivəsində böyük potensiala malikdir.

Belə sistemlər həm innovasiyaların yayılmasına, həm də ixrac yönümlü istehsalın artmasına xidmət edə bilər.

Süni intellektin sənayeyə tətbiqi bir sıra iqtisadi və sosial problemləri də gündəmə gətirir. Əsas çətinliklərdən biri kadr hazırlığı və rəqəmsal infrastrukturun tam formalaşmamasıdır.

Sənaye müəssisələrində avtomatlaşdırma dərinləşdikcə, aşağı ixtisaslı işçilərin bazardakı rolu azalır. Bu isə gələcəkdə əmək bazarında struktur dəyişikliklərə və bərabərsizlik riskinə gətirib çıxara bilər.

Bu səbəbdən, süni intellektin sənayeləşmə prosesinə mərhələli və planlı şəkildə integrasiyası vacibdir. Həmçinin dövlət siyasəti çərçivəsində təhsil və yenidən ixtisaslaşma proqramlarının gücləndirilməsi bu çağırışların yumşaldılmasına kömək edə bilər.

Ümumilikdə, süni intellektin Azərbaycan sənayesində tətbiqi ölkənin iqtisadi inkişafına və innovasiya mühitinin formalaşmasına geniş imkanlar açır. AI texnologiyaları istehsal səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, məhsul keyfiyyətini yüksəldir və resurs itkisini azaldır.

Lakin bu proses yalnız texnoloji deyil, həm də sosial-iqtisadi baxımdan balanslı şəkildə həyata keçirilməlidir. İnnovasiya ilə bərabər sosial ədalət prinsipləri də qorunmalıdır.

Nəticə etibarilə, Azərbaycanın sənaye sektorunda süni intellektin uğurlu tətbiqi üçün üç əsas istiqamət vacib sayılır: Texnoloji infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, İxtisaslı kadrların hazırlanması, İnnovasiya siyasətinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi. Bu istiqamətlərdə ardıcıl addımlar atılarsa, süni intellekt texnologiyaları Azərbaycan sənayesinin rəqabətqabiliyyətini artıraraq, ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyasına real töhfə verə bilər.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI VƏ MALİYYƏ BAZARLARININ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİKDƏ ROLU

Günay Rəsulova
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Biznes Universiteti
gunayxrasulova@mail.ru

Açar sözlər: maliyyə bazarları, iqtisadi təhlükəsizlik, rəqəmsal bankçılıq

Müasir dövrdə sosial-iqtisadi inkişaf hər bir ölkənin milli siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri hesab olunur. Azərbaycan Respublikasında aparılan iqtisadi islahatların əsas məqsədi davamlı inkişafı təmin etmək, sosial rifahı artırmaq və milli iqtisadi təhlükəsizliyi gücləndirməkdir. Bu prosesdə maliyyə bazarlarının dayanıqlığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki sabit və etibarlı maliyyə bazarları iqtisadiyyata kapital axınını təmin edir, sahibkarların maliyyə resurslarına çıxışını asanlaşdırır və sosial inkişafı stimullaşdırır.

Eyni zamanda, maliyyə bazarlarının qeyri-sabitliyi iqtisadi təhlükəsizlik üçün ciddi risklər yarada bilər. Məsələn, maliyyə böhranları, kredit resurslarının məhdudlaşması və inflyasiya sosial rifahı mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında maliyyə bazarlarının inkişafı və onların dayanıqlılığının təmin olunması prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Bu tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı ilə maliyyə bazarlarının dayanıqlılığı arasındakı qarşılıqlı asılılığı hərtərəfli təhlil etmək, bu əlaqənin milli iqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasında oynadığı rolunu üzə çıxarmaqdır. Sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığı yalnız istehsalın artımı və məşğulluğun yüksəlməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda maliyyə resurslarının düzgün idarə olunmasını, kapital bazarlarının sabit fəaliyyətini və risklərin minimuma endirilməsini tələb edir. Bu baxımdan, maliyyə bazarlarının sabitliyi sosial rifahın təmin olunması, dövlət büdcəsinin davamlılığı və makroiqtisadi balansın qorunmasında həlledici mexanizm kimi çıxış edir.

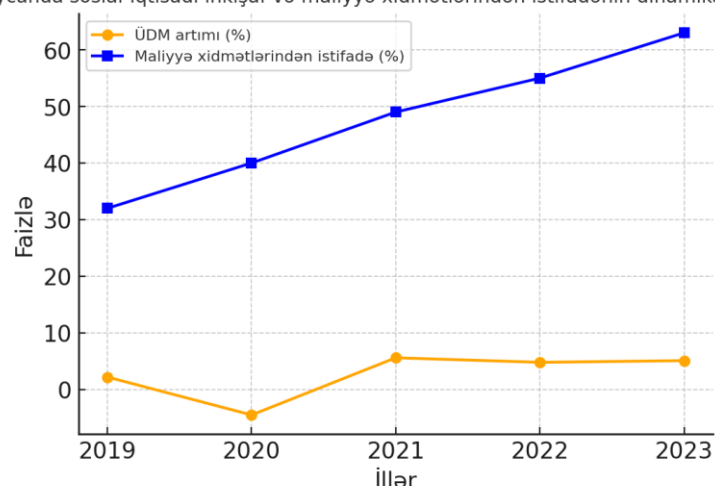
Məqsəd həmçinin sosial rifahın artırılmasında maliyyə bazarlarının funksiyalarını araşdırmaq, mövcud problemləri — o cümlədən regionlararası inkişaf fərqlərini, maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının məhdudluğunu, rəqəmsal təhlükəsizlik risklərini — müəyyənləşdirmək və onların həlli üçün elmi əsaslandırılmış təkliflər irəli sürməkdir.

Qlobal iqtisadi çağırışlar fonunda Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı və maliyyə bazarlarının rolu daha da aktuallaşmışdır. Pandemiya dövründə və sonrakı mərhələdə dünya iqtisadiyyatında qeyri-sabitlik, enerji bazarlarında dalğalanmalar, geosiyasi risklər maliyyə sabitliyinin vacibliyini bir daha göstərmişdir. Azərbaycanın iqtisadiyyatında maliyyə xidmətlərinin inkişafı, nağdsız ödənişlərin genişlənməsi və bank sektorunun möhkəmlənməsi sosial-iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Son statistik məlumatlara əsasən, 2019–2023-cü illərdə Azərbaycanda qeyri-neft ÜDM-in artım tempi yüksəlmiş, maliyyə xidmətlərindən istifadə səviyyəsi isə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu tendensiya iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsi baxımından mühüm faktordur.

Şəkil 1. Azərbaycanca ÜDM artımı və maliyyə xidmətlərindən istifadə səviyyəsi (2019-2023).

Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf və maliyyə xidmətlərindən istifadənin dinamikası (2019-2023)

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi əsasında müəllifin hesablamaları

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı ilə maliyyə bazarlarının dayanıqlılığı arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Dayanıqlı maliyyə bazarları iqtisadiyyata kapital cəlbini gücləndirir, sahibkarlığın maliyyələşməsini asanlaşdırır və sosial rifahı yüksəldir. Lakin risklərin idarə olunması, regionlarda bərabər maliyyə xidmətlərinə çıxışın təmin olunması və rəqəmsal təhlükəsizlik məsələləri hələ də həllini gözləyən problemlər sırasındadır.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi üçün maliyyə bazarlarının şaxələndirilməsi, kapital bazarlarının inkişafı və regionlarda maliyyə xidmətlərinə bərabər çıxışın təmin edilməsi vacibdir. Bununla yanaşı, dövlət zəmanətli kredit mexanizmlərinin gücləndirilməsi, rəqəmsal bankçılıq və kibertəhlükəsizlik tədbirlərinin genişləndirilməsi, eləcə də sosial proqramların uzunmüddətli investisiya alətləri vasitəsilə maliyyələşdirilməsi prioritet istiqamətlər kimi çıxış edir.

MƏKTƏBLƏRDƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYANIN İQTİSADI VƏ SOSIAL ÜSTÜNLÜKLƏRİ

İlahə Əmrəhzadə

müəllim

Mingəçevir Dövlət Universiteti

emrahzadeilae@gmail.com

Açar sözlər: rəqəmsal transformasiya, rəqəmsal təhsil innovasiyaları, məktəb idarəetməsi, iqtisadi səmərəlilik, sosial inklüzivlik, Azərbaycan təhsili, qlobal təhsil sistemi, adaptiv təlim, rəqəmsal bacarıqlar

Məktəblərdə rəqəmsal transformasiya XXI əsrin aparıcı təhsil tendensiyalarından biri olaraq həm sosial, həm də iqtisadi baxımdan ölçülə bilən üstünlüklər yaradır. Qlobal miqyasda – xüsusilə OECD, UNESCO və Dünya Bankının son təhsil hesabatlarında rəqəmsal tədris mühitinin şagird nailiyyətlərini 15–25% artırdığı, tədris motivasiyasını yüksəltdiyi və idarəetmə xərclərini azaltdığı qeyd edilir. Bu model təkcə texniki avadanlıqların tətbiqi deyil, həm də təhsil fəlsəfəsinin və məktəb idarəetmə mədəniyyətinin yenilənməsi kimi daha geniş transformasiyanı əhatə edir.

İqtisadi baxımdan rəqəmsallaşma təhsil xərclərinin optimallaşdırılması, müəllim iş yükünün azaldılması və məktəbdaxili resurs bölgüsünün səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə nəticələnir. Bir çox ölkələrdə elektron materiallara keçid çap xərclərini 30%-dək azaldır; elektron idarəetmə sistemləri isə məktəb rəhbərlərinin administrativ işlərə sərf etdiyi vaxtı 25–40% minimallaşdırır. Eyni zamanda, rəqəmsal bacarıqların uşaqlara erkən yaşlardan aşılması əmək bazarında daha yüksək gəlirli peşələrə çıxışı artırır və insan kapitalının keyfiyyətini yüksəldir. Rəqəmsal transformasiya inklüziv təhsil üçün yeni imkanlar açır. Assistiv texnologiyalar, adaptiv öyrənmə platformaları, fərdiləşdirilmiş kontent xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərin dərş prosesinə daha tam şəkildə qoşulmasına şərait yaradır. Qlobal tədqiqatlar göstərir ki, bu texnologiyalar şagirdlərin öyrənmə tempinə uyğun kontent təqdim etdiyi üçün dərş materiallarının mənimsənilməsi 20–30% yaxşılaşır. Bununla yanaşı, valideyn-müəllim əlaqəsinin rəqəmsal platformalar vasitəsilə güclənməsi məktəbdə sosial mühitin şəffaflığını və davamlılığını artırır.

Dünya təhsil sistemi və Azərbaycan təhsil sistemi arasında müqayisəyə baxaq:

İnteqrasiya səviyyəsi

Dünya təcrübəsi: Finlandiya, Estoniya, Sinqapur kimi qabaqcıl ölkələr rəqəmsal transformasiyanı sistemli şəkildə tətbiq edir, tədris proqramları tam rəqəmsal resurslarla inteqrasiya olunur. Şagirdlər 1:1 cihaz modeli ilə təmin edilir və bütün tədris materialları platforma üzərində idarə olunur.

Azərbaycan modeli: Azərbaycan son illərdə “Rəqəmsal bacarıqlar” layihəsi, “Məktəblinin dostu” proqramı və NOM (Yeni Tədris Modeli) çərçivəsində rəqəmsal infrastrukturun genişləndirilməsinə başlayıb. İnteraktiv lövhələrin paylanması, müəllimlərin İKT üzrə hazırlığı və platforma əsaslı tədris artmaqdadır, lakin qlobal səviyyə ilə müqayisədə proses hələ inkişaf mərhələsindədir.

İnfrastruktur və texnoloji baza

Qlobal sistem: OECD ölkələrinin 80%-dən çoxunda məktəblərin sürətli internet və vahid təhsil platformaları ilə təminatı artıq başa çatıb.

Azərbaycan: İnfrastruktur genişlənir, lakin regionlar və şəhərlər arasında fərqlər qalır. Bununla belə, rəqəmsal siniflər və bulud əsaslı idarəetmə sistemlərinin tətbiqi dinamik şəkildə davam etdirilir.

İnklüzivlik

Qlobal sistem: Assistiv texnologiyalar, xüsusi proqramlar və adaptiv qiymətləndirmə geniş yayılıb.

Azərbaycan: İnklüziv təhsil genişlənir, yeni mərkəzlər açılır, lakin dünya standartları ilə müqayisədə rəqəmsal assistiv texnologiyaların tətbiqi daha məhdud miqyaslıdır.

Tədris nəticələri

Dünya: Qlobal araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal təcrübələr şagirdlərin analitik və kritik düşünmə göstəricilərini artırır.

Azərbaycan: Rəqəmsal layihələrdə iştirak edən məktəblərin göstəriciləri digərlərinə nəzərən daha yüksəkdir; lakin rəqəmsal tədrisin hələ bütün məktəblərə bərabər şəkildə tətbiq edilməməsi nəticələrin ümumiləşdirilməsini çətinləşdirir.

Qlobal statistikalara görə, 2022-ci ildə aşağı və orta səviyyəli məktəblərin təxminən 50 %-i pedaqoji məqsədlər üçün internetə qoşulub. Eyni zamanda, OECD ölkələrində 2018-ci PISA nəticələrinə görə, təhsil müəssisələrində rəqəmsal cihazların mövcudluğu, internet bağlantısı və müəllimlərin texnoloji-videopedaqoji bacarıqları şagirdlərin performans və bərabərlik üzrə göstəricilərini pozitiv təsir göstərir. Digər tərəfdən, rəqəmsal transformasiyada bərabərsizliyin əsasən internet bağlantısı və cihaz çatışmazlığının onun effektivliyini məhdudlaşdırdığı müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan isə son illərdə rəqəmsal təhsil infrastrukturunu istiqamətində ciddi addımlar atıb: 2023–2024 tədris ilində ölkədə 4 305 təhsil müəssisəsi AzEduNet (Azərbaycan Təhsil Şəbəkəsi) şəbəkəsinə qoşulub – bunlardan 1 824 məktəb fiber-optik, 1 711 məktəb simsiz internet, 780 məktəb isə ADSL bağlantısı ilə təmin olunub.

Eyni zamanda, rəqəmsal təhsil resurslarının sayı Azərbaycanda 19 531-ə çatıb; “Digital Skills Project” çərçivəsində isə yüz minlərlə şagird bu platformalara çıxış qazanıb.

Buna baxmayaraq, pandemiya dövründə — 2022 PISA-ya görə — Bakı şəhərində məktəblər bağlıqda şagirdlərin 46 %-i həftədə ən azı bir dəfə dərs tapşırıqlarını başa düşməkdə, 44 %-i isə dərs tapşırıqlarında kömək tapmaqda çətinlik yaşadığını bildirib; bu rəqəmlər OECD ortalamasından yüksəkdir (müvafiq olaraq təxminən 34 % və 24 %).

Bundan başqa, Bakıdakı şagirdlərin sadəcə 47 %-i “hər gün” onlayn dərslərdə canlı qatıldığı, 28 %-i isə gündəlik emosional-psixoloji dəstək aldığı bildirilib - bu göstəricilər OECD ortalaması ilə müqayisədə fərqlidir (müvafiq olaraq 51 % və 13 %).

Dünya təcrübəsi göstərir ki, rəqəmsal infraqurktura malik olan təhsil sistemi cihazlar, internet, müəllim hazırlığı, onlayn platformalar və pedaqogik dəstək vasitələri ilə - şagird nailiyyətlərini və təhsil bərabərliyini artırır. Azərbaycan - infraqurktur baxımından əhəmiyyətli addımlar atıb (AzEduNet, cihaz və onlayn resurslar), bu da rəqəmsal transformasiyanın ilkin mərhələsində olduğunu göstərir. Lakin pandemiya zamanı şagirdlərin böyük hissəsinin onlayn təhsil zamanı tapşırıqları başa düşməkdə çətinlik çəkməsi və kömək tapmaqda məhdudiyyətlər: rəqəmsal transformasiyanın yalnız infraqurkturla kifayətlənməyəcəyini; pedaqoji dəstək, valideyn və cəmiyyətin rolu, bərabər imkanların təminatı kimi sosial-təşkilati şərtlərin də vacib olduğunu göstərir. Yəni, rəqəmsal transformasiya - texnologiya + isə insan, pedaqoji, sosial kontekstin birlikdə inkişafı ilə tam effektiv olur. Məktəblərdə rəqəmsal transformasiya həm dünya, həm də Azərbaycan təhsil sistemində strateji əhəmiyyətə malikdir. Qlobal təcrübə göstərir ki, rəqəmsallaşma iqtisadi səmərəliliyi artırır, idarəetməni optimallaşdırır və sosial inklüzivlik üçün geniş imkanlar yaradır. Azərbaycan isə bu istiqamətdə sürətli inkişaf mərhələsindədir: infraqurktur genişlənir, müəllim hazırlığı dərinləşir və rəqəmsal ekosistem formalaşmağa başlayır. Bu proses davamlı şəkildə inkişaf etdirilərsə, ölkənin insan kapitalının kualitativ göstəricilərinə ciddi müsbət təsir göstərəcək.

FİNTECH VƏ BLOCKCHAIN TEXNOLOGİYALARININ MÜASİR MALİYYƏ STRATEGİYALARINA TƏSİRİ

İsmayıl Həsənov
dosent

Bakı Biznes Universiteti
i_hasanov_65@mail.ru

Açar sözlər: Fintech, blockchain, rəqəmsal, maliyyə strategiyaları, monetar siyasət

Son illərdə global iqtisadi sistemdə baş verən rəqəmsal transformasiya maliyyə sektoruna dərin təsir göstərmişdir. Rəqəmsallaşmanın əsas istiqamətlərindən biri olan FinTech (Financial Technology) anlayışı maliyyə xidmətlərinin texnologiya vasitəsilə avtomatlaşdırılması və optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur. FinTech innovasiyaları vasitəsilə əməliyyatların sürəti artır, xərclər azalır və maliyyə xidmətlərinə çıxış genişlənir. Bu prosesin ən mühüm texnoloji dayaqlarından biri blockchain texnologiyasıdır. Blockchain sistemləri mərkəzləşdirilməmiş idarəetmə prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir, yəni əməliyyatlar tək bir mərkəzdə deyil, bütün iştirakçılar arasında paylanmış məlumat bazası üzərində həyata keçirilir. Bu, maliyyə əməliyyatlarında şəffaflığın və etibarlılığın artmasına səbəb olur.

FinTech və blockchain texnologiyalarının integrasiyası müasir maliyyə strategiyalarının formalaşmasında yeni mərhələ açmışdır. Ənənəvi maliyyə idarəetmə modelləri əsasən mərkəzləşdirilmiş qərar qəbul etmə, fiziki əməliyyat kanalları və yüksək əməliyyat xərcləri ilə xarakterizə olunurdu. Lakin rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə bu sistemlər çeviklik, şəffaflıq və analitik dəqiqlik baxımından yenilənmişdir. FinTech və blockchain texnologiyalarının maliyyə strategiyalarının formalaşmasında beş istiqaməti qeyd edə bilərik.

Birinci istiqamət – maliyyə planlaşdırılmasının rəqəmsallaşmasıdır. FinTech platformaları maliyyə axınlarının proqnozlaşdırılmasını və büdcə planlaşdırılmasını süni intellekt alqoritmləri vasitəsilə həyata keçirir. Bu yanaşma müəssisələrə daha səmərəli kapital bölgüsü aparmaq, xərcləri real vaxt rejimində izləmək və qərarları operativ qəbul etmək imkanı yaradır. Məsələn, “robo-advisor” sistemləri fərdi və korporativ investorların risk profilinə uyğun optimal portfeller formalaşdırır və bu da investisiya strategiyalarının avtomatlaşdırılmasını təmin edir.

İkinci istiqamət – maliyyə risklərinin idarə olunmasında innovasiyalardır. Blockchain texnologiyası əməliyyatların şəffaf qeydiyyatını təmin etməklə risklərin monitorinqini asanlaşdırır. Hər bir əməliyyatın dəyişdirilməz şəkildə sistemdə saxlanması maliyyə fırıldaqçıları və saxtakarlıq risklərini minimuma endirir. Bundan əlavə, FinTech şirkətləri risklərin qiymətləndirilməsi üçün “Big Data” analitikası və maşın öyrənməsi modellərindən istifadə edir. Bu texnologiyalar kredit risklərinin, bazar dəyişkənliyinin və likvidlik problemlərinin proqnozlaşdırılmasında yüksək dəqiqliyi təmin edir.

Üçüncü istiqamət – ödəniş və əməliyyat sistemlərinin modernləşdirilməsidir. Blockchain əsaslı ödəniş sistemləri beynəlxalq tranzaksiyaların sürətini artırmaqla yanaşı, vasitəçi xərclərini də aradan qaldırır. Ənənəvi SWIFT sistemində günlərlə davam edən köçürmələr blockchain üzərindən bir neçə saniyə ərzində tamamlanır. Bu, beynəlxalq ticarətin və investisiya axınlarının səmərəliliyini yüksəldir.

Dördüncü istiqamət – şəffaflıq və hesabatlılıqdır. Blockchain texnologiyası maliyyə hesabatlarının avtomatik şəkildə toplanması və yoxlanması imkanını yaradır. Bu, auditor nəzarətini asanlaşdırır, korrupsiya risklərini azaldır və dövlət-biznes münasibətlərində etimadı gücləndirir.

Beşinci istiqamət – rəqəmsal valyutalar və yeni monetar siyasət mexanizmləridir. Mərkəzi Bank Rəqəmsal Valyutaları dövlətlərin pul siyasətində çevik tənzimləmə aləti kimi çıxış edir. Bu valyutalar vasitəsilə hökumətlər pul dövriyyəsini şəffaf şəkildə izləyə bilir və inflyasiyaya qarşı daha effektiv tədbirlər görə bilirlər.

Azərbaycanın “Rəqəmsal manat” layihəsi də məhz bu məqsədlə nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə, FinTech və blockchain texnologiyaları müasir maliyyə strategiyalarını daha analitik, çevik və şəffaf hala gətirir. Onların tətbiqi maliyyə qərarlarının keyfiyyətini yüksəldir, əməliyyat xərclərini azaldır, həmçinin iqtisadi sabitliyin və maliyyə inklüzivliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu texnologiyalar həmçinin maliyyə inklüzivliyinin (yəni əhalinin bütün təbəqələrinin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının) artırılmasında mühüm rol oynayır. Rəqəmsal platformalar bank hesabı olmayan insanların iqtisadi fəaliyyətə inteqrasiyasını təmin edir, bu da sosial və iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə gətirib çıxarır. Eyni zamanda ölkəmizdə FinTech və blockchain texnologiyalarının tətbiqi son illərdə dövlətin rəqəmsal iqtisadiyyat strategiyası çərçivəsində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. Bu sahənin inkişafı həm maliyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması, həm də nağdsız iqtisadiyyatın formalaşması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Maliyyə sisteminin rəqəmsallaşması istiqamətində atılan əsas addımlardan biri Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (ARMB) tərəfindən qəbul edilmiş “Rəqəmsal Maliyyə Strategiyası 2024–2028” sənədidir. Strategiyada FinTech startaplarının təşviqi, ödəniş infrastrukturunun modernləşdirilməsi, blockchain texnologiyalarının hüquqi əsaslarının yaradılması və “Rəqəmsal Manat” layihəsinin mərhələli tətbiqi əsas hədəflər kimi müəyyənləşdirilmişdir. Qeyd eilməlidir ki, son illərdə Azərbaycanın bank sektoru FinTech həlləri ilə inteqrasiyanı sürətləndirib. Kapital Bank (Birbank), ABB mobile, PashaPay və Leobank kimi mobil platformalar nağdsız əməliyyatların payını artırmaqla, müştərilərə 24/7 rejimdə maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanı yaradır. Bu, həm maliyyə inklüzivliyini (əhalinin daha geniş təbəqələrinin bank xidmətlərinə qoşulmasını), həm də iqtisadi çevikliyi gücləndirir. Bundan əlavə, “ASAN ödəniş” və “e-taxes.gov.az” kimi dövlət platformaları vasitəsilə elektron ödəmə və hesabat sistemlərinin inkişafı dövlət-maliyyə münasibətlərinin şəffaflığını artırır. Nəticədə, vətəndaşlar və sahibkarlar vergi, kommunal və inzibati ödənişləri rəqəmsal şəkildə, əlavə vasitəçilər olmadan həyata keçirə bilirlər.

Azərbaycan iqtisadiyyatında blockchain texnologiyalarının tətbiqi hələ ilkin mərhələdə olsa da, artıq bir sıra pilot layihələrin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Xüsusilə torpaq qeydiyyatı sistemində, gömrük əməliyyatlarında, eləcə də audit və vergi hesabatlığı proseslərində blockchain texnologiyalarının sınaqdan keçirilməsi nəzərdə tutulur. Blockchain əsaslı sənəd dövriyyəsi və məlumat mübadiləsi sistemlərinin tətbiqi dövlət orqanları arasında məlumatların təhlükəsiz ötürülməsini təmin edə bilər. Məsələn, Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti və Vergilər Nazirliyi arasında blockchain əsaslı məlumat inteqrasiyası korrupsiya risklərini minimuma endirə və şəffaflıq səviyyəsini artırma bilər.

FinTech və blockchain sektorunun dayanıqlı inkişafı üçün müvafiq normativ-hüquqi baza zəruridir. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, Maliyyə Monitoring Xidməti və Elektron Hökumət İnkişafı Mərkəzi bu istiqamətdə koordinasiya fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı, kibertəhlükəsizlik, məlumatların qorunması və anti-pul yuma (AML) standartlarına uyğun tənzimləmə mexanizmlərinin formalaşdırılması vacib məsələdir. Azərbaycan bu sahədə Avropa İttifaqının PSD2 (Payment Services Directive) və OECD-nin rəqəmsal maliyyə prinsiplərinə uyğunlaşdırılmış tənzimləmələr üzərində işləyir. Azərbaycan kontekstində əsas çağırışlar texnoloji savadlılığın yetərsizliyi, bəzi maliyyə institutlarında rəqəmsal transformasiyaya qarşı müqavimət və startapların maliyyələşmə məhdudiyyətləridir. Bununla belə, dövlətin innovativ iqtisadiyyat siyasəti və “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası” bu problemlərin mərhələli həllini nəzərdə tutur. Gələcəkdə ölkədə FinTech incubatorlarının yaradılması, dövlət və özəl sektor tərəfdaşlıqları, eləcə də beynəlxalq maliyyə texnologiya mərkəzləri ilə əməkdaşlıq (xüsusən Sinqapur, Estoniya və BƏƏ nümunələrinə əsaslanaraq) FinTech və blockchain sektorunun genişlənməsinə imkan verəcək. FinTech və blockchain texnologiyalarının inkişafı qlobal maliyyə sisteminin transformasiyasını sürətləndirərək, iqtisadi idarəetmə modellərinin yeni mərhələyə keçidini təmin etmişdir. Bu texnologiyalar yalnız əməliyyatların sürətini və effektivliyini artırmır, eyni zamanda maliyyə qərarlarının qəbulunda şəffaflıq, risklərin idarə olunmasında dəqiqlik və resursların optimal

bölgüsünü mümkün edir. FinTech-in gətirdiyi əsas üstünlüklərdən biri də maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının genişlənməsi, yəni maliyyə inklüzivliyinin artmasıdır. Rəqəmsal ödəniş sistemləri, mobil bankçılıq və onlayn kredit platformaları vasitəsilə fərdlər və müəssisələr maliyyə əməliyyatlarını daha az xərclə və vaxt itkisi olmadan həyata keçirə bilirlər. Blockchain texnologiyası isə bu əməliyyatların təhlükəsizliyini və etibarlılığını təmin edən əsas mexanizm kimi çıxış edir.

TƏKRARSİĞORTA ƏMƏLİYYATLARINDA TARİFLƏRİN ƏSASLANDIRILMASI

İsmayıl Həsənov
dosent
Hikmət Əliyev
magistrant
Bakı Biznes Universiteti
i_hasanov_65@mail.ru
hkmtalyv16@gmail.com

Açar sözləri: təkrarsığorta, tariflərin əsaslandırılması, maliyyə sabitliyi, risk idarəetməsi, aktuari modellər, retrocessiya, kapital adekvatlığı

Təkrarsığorta əməliyyatlarında tariflərin düzgün əsaslandırılması sığorta şirkətlərinin risklərinin bölüşdürülməsi, texniki ehtiyatların adekvat saxlanılması və maliyyə sabitliyinin yüksəldilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Araşdırma göstərir ki, “AzRe Təkrarsığorta” ASC-də tarif siyasətinin formalaşdırılması risk portfelinin strukturu, zərər tezliyi və intensivliyi, ödəniş dinamikası, həmçinin Solvency II və IFRS 17 kimi beynəlxalq standartların tələbləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Tədqiqat prosesində şirkətin maliyyə göstəriciləri, zərərlik səviyyəsi, kapitalın adekvatlığı və risklərin retensiya dərəcəsi təhlil edilmişdir. Analiz nəticələri sübut edir ki, riskə əsaslanan tarif mexanizmlərinin tətbiqi kapital tələbatını azaldır, maliyyə dayanıqlığını gücləndirir, retrocessiya imkanlarını genişləndirir və likvidlik göstəricilərinin sabit saxlanılmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı, tariflərin optimallaşdırılması sığortaçının risk idarəetmə strategiyasını təkmilləşdirir və maliyyə sabitliyinin davamlı yüksəlməsi üçün əsas təminat rolunu oynayır. Araşdırmanın nəticələri təkrarsığorta tariflərinin səmərəli formalaşdırılmasının şirkətin uzunmüddətli sabitliyinə mühüm təsir etdiyini təsdiqləyir.

Müasir sığorta bazarında risklərin diversifikasiyası, kapitallaşmanın qorunması və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədilə təkrarsığorta əməliyyatlarının rolu xüsusilə artmışdır. Qlobal iqtisadiyyatda qeyri-müəyyənliyin yüksəlməsi, iri həcmli risklərin (təbiət hadisələri, korporativ zərərlər, kütləvi sığorta halları) çoxalması sığorta şirkətlərini daha sabit və rəşional tarif siyasətinin formalaşdırılmasına ehtiyac duymağa vadar edir. Təkrarsığorta tariflərinin düzgün əsaslandırılması yalnız risklərin bölüşdürülməsi mexanizmi deyil, həm də maliyyə sabitliyinin əsas komponenti kimi çıxış edir. Tariflərin optimal müəyyənləşdirilməsi şirkətin texniki ehtiyatlarının adekvatlığını gücləndirir, zərərlik səviyyəsini balanslaşdırır və kapital tələbatının azaldılmasına şərait yaradır. Azərbaycan sığorta sektorunda fəaliyyət göstərən “AzRe Təkrarsığorta” ASC ölkədə və regionda aparıcı təkrarsığorta qurumlarından biri kimi tarif siyasətinin formalaşdırılması, risk portfelinin idarə olunması və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətində mühüm rol oynayır. Beynəlxalq standartların—xüsusilə IFRS 17 və Solvency II tələblərinin tətbiqi—şirkətin tarif mexanizmlərinin daha elmi və aktuari əsaslarla qurulmasını zəruri edir. Bu baxımdan, tariflərin əsaslandırılması ilə maliyyə sabitliyi arasındakı qarşılıqlı əlaqənin təhlili həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın obyektı “AzRe Təkrarsığorta” ASC-nin fəaliyyətidir, predmeti isə tariflərin formalaşdırılması mexanizminin şirkətin maliyyə sabitliyinə təsiridir. İşin məqsədi təkrarsığorta tariflərinin konseptual əsaslarını, qiymətqoyma prosesinə təsir edən amilləri və tarif siyasətinin maliyyə sabitliyinin yüksəldilməsində oynadığı rolu elmi əsaslarla qiymətləndirməkdən ibarətdir. Tədqiqatın vəzifələrinə tariflərin nəzəri-metodoloji bazasının araşdırılması, “AzRe Təkrarsığorta” ASC-də maliyyə sabitliyinin təhlili, tariflərin əsaslandırılmasına təsir edən faktorların müəyyənləşdirilməsi və onların maliyyə risklərinin azaldılması baxımından qiymətləndirilməsi daxildir. Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda sığorta bazarının genişlənməsi, risk həcmindəki artım və beynəlxalq hesabat standartlarına keçid təkrarsığorta əməliyyatlarının effektivliyinin artırılmasını zəruri edir.

Tariflərin düzgün qurulmaması kapital çatışmazlığı, texniki ehtiyatların azalması və şirkətin maliyyə dayanıqlığının zəifləməsi kimi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Buna görə də tarif siyasətinin elmi əsaslarla formalaşdırılması həm şirkətlərin, həm də bütövlükdə sığorta sisteminin maliyyə sabitliyinin təmin olunması baxımından həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Təkrarsığorta tariflərinin formalaşdırılması çoxfaktorlu aktuari prosesdir və bir sıra iqtisadi, maliyyə və risk göstəriciləri əsasında müəyyən edilir. Tariflərin əsaslandırılması sığorta portfelinin spesifikasiyası, risklərin paylanma səviyyəsi, zərər tezliyi və intensivliyi, sığorta hadisələrinin maliyyə yükü, kapital adekvatlığı və beynəlxalq tənzimləyici çərçivələrin tələbləri ilə sıx bağlıdır. Nəzəri cəhətdən təkrarsığorta qiymətdoyması riskin gözlənilən dəyəri, dispersiyası və potensial ekstremal zərərlərin modelləşdirilməsi əsasında həyata keçirilir. Xüsusilə böyük risklərin (katastrofik hadisələr, yüksək məsuliyyətli korporativ müqavilələr) qiymətləndirilməsində ssenari analizi və stres-test yanaşmaları geniş tətbiq olunur.

Tariflərin əsaslandırılması zamanı istifadə olunan aktuari metodologiya sığorta şirkətlərinin risk portfelinin real vəziyyətini qiymətləndirməyə və gələcək ödənişlər üzrə ehtimal modelləri qurmağa imkan verir. Sığorta hadisələrinin tarixiliyi, zərər paylanması, ödənişlərin sezonesallığı və bazar volatilliyi bu modellərin əsas parametrlərini təşkil edir. Bu baxımdan tariflərin optimal səviyyədə müəyyən edilməsi yalnız şirkətin gəlirliliyini deyil, həm də sığorta və təkrarsığorta sisteminin dayanıqlılığını təmin edir. Beynəlxalq tənzimləmə qaydaları da tarif siyasətinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. IFRS 17 standartı sığorta müqavilələrinin gələcək öhdəliklərinin daha şəffaf və real qiymətləndirilməsini tələb edir ki, bu da tariflərin hesablanması ehtiyatlılıq prinsipinin gücləndirilməsini zəruri edir. Solvency II çərçivəsi isə kapital adekvatlığının hesablanması zamanı risk əsaslı yanaşmanı tətbiq etməyi tövsiyə edir. Hər iki norma risklərin düzgün qiymətləndirilməsi, tariflərin əsaslandırılması və maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

IFRS 17 standartının tətbiqi təkrarsığorta əməliyyatlarında tarif əsaslandırılmasına yeni tələblər irəli sürür. Bu standart risk tənzimləməsi, müqavilə xidməti marjası və gələcək pul axınlarının diskontlaşdırılması kimi komponentləri nəzərə alaraq, təkrarsığorta müqavilələrinin qiymətləndirilməsində daha şəffaf və aktuari əsaslı yanaşma tələb edir. Belə yanaşma tariflərin formalaşdırılması prosesində həm risk parametrlərinin, həm də maliyyə nəticələrinin daha real dəyərləndirilməsinə imkan yaradır. Aparılan təhlillər göstərir ki, təkrarsığorta tariflərinin elmi-metodoloji əsaslarla müəyyən edilməsi sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyini qoruyan əsas amillərdən biridir. Bu mexanizmin səmərəli tətbiqi şirkətin risk portfelinin strukturunun optimallaşdırılmasına, kapital yükünün azaldılmasına, ehtiyatların adekvatlığının təmin edilməsinə və uzunmüddətli davamlı inkişafın dəstəklənməsinə imkan yaradır. Buna görə də mövzunun araşdırılması sığorta sektorunun dayanıqlığı və idarəetmə strategiyalarının təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm elmi və praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, təkrarsığorta əməliyyatlarında tariflərin əsaslandırılması sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin qorunmasında və risklərin səmərəli idarə olunmasında həlledici rola malikdir. Tariflərin aktuari modellərə, zərər statistikasına, portfelin strukturuna və beynəlxalq tənzimləmə tələblərinə əsasən formalaşdırılması risklərin real dəyərini düzgün qiymətləndirməyə imkan yaradır. Dəqiq hesablanmış təkrarsığorta haqları şirkətin kapital ehtiyacını azaldır, texniki ehtiyatların adekvatlığını təmin edir və gözlənilməz zərər hadisələri zamanı maliyyə şoklarının qarşısını alır.

Tədqiqat həmçinin göstərir ki, düzgün əsaslandırılmamış tarif siyasəti sığortaçı üçün əlavə risk yaradır, ödəniş qabiliyyətini zəiflədə və portfelin dayanıqlığını poza bilər. Buna görə də təkrarsığorta tarifləri yalnız bazar qiymətlərinə deyil, riskin aktuari təhlilinə, maksimal zərər ehtimallarına, diversifikasiya səviyyəsinə və sığorta şirkətinin kapital strukturu kimi amillərə əsaslandırılmalıdır. Solvency II və IFRS 17 tələblərinə uyğun metodologiya tətbiq edildikdə, tariflərin şəffaflığı artır, risk daşıma qabiliyyəti optimallaşır və şirkətin uzunmüddətli maliyyə sabitliyi güclənir. Təkrarsığorta tariflərinin elmi-metodoloji yanaşmalarla əsaslandırılması

sığorta sektorunun sağlam inkişafı, risklərin səmərəli bölüşdürülməsi və şirkətlərin maliyyə dayanıqlığının təmin olunması üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

AZƏRBAYCANDA BÜDCƏ VƏSAİTLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İsmayıl Həsənov
dosent

Səyid Mamedov
magistrant

Bakı Biznes Universiteti
i_hasanov_65@mail.ru
said_mamedov_1992@mail.ru

Açar sözlər: büdcə vəsaitləri, rəqəmsallaşma amillər, büdcələşmə, büdcə gəlirləri, institusional amillər

Azərbaycanda büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsi prosesinə təsir edən amillər çoxşaxəli olmaqla həm makroiqtisadi şəraitdən, həm institusional mühitdən, həm də tətbiq olunan maliyyə idarəetmə mexanizmlərindən asılıdır. Dövlət borcunun idarə edilməsi üzrə hazırlanan statistik bülletenlər və beynəlxalq qiymətləndirmələr bu sahədə qərarvermə prosesinə mühüm informasiya təminatı verir. Bu məlumatlar büdcə yükünün strukturunu, borcun valyuta və faiz tərkibini, həmçinin ödəmə müddətlərini təhlil etməklə fiskal dayanıqlığa təsir edən maliyyə risklərinin səviyyəsini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının borc davamlılığı metodologiyalarına əsaslanan qiymətləndirmələr göstərir ki, borc portfelinin şəffaflığı və risklərin diversifikasiyası büdcə sabitliyinin qorunmasında əsas amillərdəndir.

Orta müddətli dövrdə büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsinə təsir edən əsas makro-fiskal amillərdən biri fiskal dayanıqlığın təmin edilməsidir. Dövlət borc yükünün optimallaşdırılması, büdcə xərclərinin azaldılması və maliyyə bazarları ilə uyğunlaşdırılmış borclanma strategiyası büdcə resurslarının səmərəli yönləndirilməsinə şərait yaradır. Bu baxımdan dövlətin borc mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi – yəni faiz risklərinin və yenidən maliyyələşdirmə xərclərinin minimumlaşdırılması – büdcə vəsaitlərinin daha prioritet sahələrə yönəldilməsi imkanlarını genişləndirir. Eyni zamanda, makro-fiskal ehtiyatların formalaşdırılması və idarə olunması, xüsusilə neft gəlirlərinin dəyişkənliyi fonunda, büdcənin sabitliyinin mühüm təminat mexanizmi hesab olunur.

Hal-hazırda rəqəmsallaşma və maliyyə informasiya sistemləri idarəetməyə təsir göstərən institusional amillər kimi xarakterizə edilir. Belə ki, büdcə vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsinə təsir edən əsas institusional amillərdən biri maliyyə idarəçiliyinin rəqəmsallaşma səviyyəsidir. Rəqəmsal texnologiyalar xəzinədarlıq əməliyyatları, ödənişlər, satınalma prosesləri və büdcə icrası kimi sahələrdə şəffaflığı və operativliyi artırır. Dövlət ödəniş platformaları real-vaxt rejimində məlumat mübadiləsini təmin etməklə büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinə nəzarəti gücləndirir. Bu sistemlərin tətbiqi büdcə xərclərinin strukturunda şəffaflıq yaratmaqla yanaşı, qərarvericilərə daha operativ analitik məlumatlar təqdim edir.

Bununla belə, rəqəmsallaşmanın imkanları tam reallaşdırılmadıqda idarəetmə prosesinə mənfi təsir yaradan amillər də meydana çıxır. Sistem daxili inteqrasiyanın zəifliyi, məlumat bazalarının uyğunsuzluğu və təhlükəsizlik riskləri büdcə icrasının səmərəliliyini azalda bilər. Beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan IFMIS (Integrated Financial Management Information System) modeli idarəetmə sistemləri arasında vahid inteqrasiya yaradır və büdcə xərclərinin idarə olunmasında koordinasiya imkanlarını genişləndirir. Azərbaycan üçün də bu modelin tətbiqi büdcə intizamına və şəffaflığa müsbət təsir göstərən amillərdən biri kimi qiymətləndirilir.

2022–2026-cı illəri əhatə edən “Dövlət maliyyə idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi Strategiyası” çərçivəsində yeni elektron satınalma sistemi, vahid büdcə planlaşdırma modulu və avtomatlaşdırılmış xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi büdcə icrasının effektivliyini artırırsa da, tam

integrasiyanın olmaması informasiya axınında fasilələr yaradır. Bu fakt öz növbəsində fiskal risklərin proqnozlaşdırılması və analitik hesabatların hazırlanması prosesinə təsir edən mənfi institusional amil kimi qiymətləndirilə bilər.

Real-vaxt monitorinqi və analitik qərar dəstək sistemləri – idarəetməyə təsir edən texnoloji amillərdən hesab olunur. Qlobal təcrübədə “Smart Treasury” kimi konsepsiyalar büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsinə təsir edən texnoloji amillər arasında xüsusi yer tutur. Real-vaxt analitika, data-integration platformaları və süni intellekt əsaslı proqnozlaşdırma alətləri dövlət orqanlarına xəzinədarlıq əməliyyatlarını, nağd vəsait axını və fiskal göstəriciləri operativ izləməyə imkan verir. Azərbaycan üçün də bu cür texnologiyaların tətbiqi büdcə idarəetməsinin modernləşməsinə böyük təsir göstərir. “Məlumat integrasiyası təbəqəsinin” yaradılması bütün dövlət qurumlarının maliyyə əməliyyatlarını vahid platformada birləşdirə və “açıq büdcə” mexanizmlərini gücləndirə bilər. Bu isə həm idarəetmə keyfiyyətinə, həm də ictimai nəzarətə müsbət təsir edən vacib faktor hesab olunur.

Performans əsaslı büdcələşmə büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsinə təsir edən ən mühüm amillərdən biridir. Performans əsaslı büdcələşmə həm də idarəetmənin nəticəyönümlü amilləri sırasına aid edilir. Bu modeldə büdcənin məqsədi yalnız vəsaitlərin xərclənməsi deyil, həm də konkret nəticələrin əldə edilməsidir. Buna görə output və outcome indikatorlarının formalaşdırılması və MTEF çərçivəsində tətbiqi büdcə qərarlarının səmərəliliyinə birbaşa təsir göstərir.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, indikatorların ölçülə bilən, müqayisəolunan və sektorlar üzrə uyğunlaşdırılmış forması idarəetmə effektivliyini yüksəldir. Azərbaycan üçün səhiyyə, təhsil və iqtisadiyyat sektorlarında konkret nəticə indikatorlarının tətbiqi resurs bölgüsünün obyektivliyini və hesabatlılığını artıran mühüm amillərdən sayılır.

Performans hesabatlarının illik əsasda hazırlanması, kənarlaşmaların təhlili və növbəti büdcə planlaşdırmasına integrasiyası dövlət vəsaitlərinin məsuliyyətli istifadəsini gücləndirir. Bu sistem fiskal intizamın artırılmasına, xərclərin prioritetləşdirilməsinə və dövlət sektorunda effektiv qərarvermənin təmin edilməsinə müsbət təsir edən institusional mexanizm kimi çıxış edir.

Yuxarıda qeyd edilənləri yekunlaşdırsaq, Azərbaycanda büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsinə təsir edən amillər aşağıdakı əsas qruplarda qiymətləndirilə bilər:

1. Makro-fiskal amillər: dövlət borcunun səviyyəsi və strukturu; büdcə xərclərinin həcmi; neft gəlirlərinin dəyişkənliyi və fiskal ehtiyatlar; iqtisadi artım və büdcə gəlirləri.

2. İnstitusional amillər: idarəetmə sistemlərinin koordinasiyası; hüquqi-normativ baza; dövlət maliyyə nəzarəti mexanizmləri; şəffaflıq və hesabatlılıq göstəriciləri.

3. Texnoloji amillər: rəqəmsal maliyyə idarəetmə sistemlərinin səviyyəsi; IFMIS tipli integrasiya olunmuş platformalar; real-vaxt monitorinqi və analitik alətlər; məlumat təhlükəsizliyi və sistem integrasiyası.

4. Nəticəyönümlü amillər: performans əsaslı büdcə indikatorlarının keyfiyyəti; illik performans hesabatlarının hazırlanması; MTEF-lə integrasiya; dövlət qurumlarının məsuliyyət mədəniyyəti.

Bu amillərin hər biri dövlət maliyyəsinin səmərəliliyinə, fiskal dayanıqlığa və büdcə vəsaitlərinin optimal idarə edilməsinə birbaşa təsir göstərir. Onların düzgün qiymətləndirilməsi isə Azərbaycanda büdcə idarəçiliyinin modernləşdirilməsi baxımından elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

MÜASİR DÖVRDƏ RƏQƏMSALLAŞMANIN BANK KREDİT PORTFELİNƏ TƏSİRİ VƏ LƏNKƏRAN RAYONUNUN İQTİSADİ İNKİŞAFINDA ROLU

Lalə Şahbazova
baş müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
lale.shahbazovaa@gmail.com

Açar sözlər: kredit portfeli, kommersiya bankları, rəqəmsal bankçılıq, problemli kreditlərin idarə olunması

Müasir dövrdə Azərbaycanın bank sektorunda rəqəmsallaşma prosesi iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən regionların maliyyə sistemində müsbət təsir göstərmişdir. Bu prosesin mühüm göstəricilərindən biri də kommersiya banklarının kredit portfeli.

Kredit portfeli kommersiya banklarının müştərilərinə verdiyi bütün kreditlərin cəmini və strukturunu ifadə edən anlayışdır. Kredit portfeli bankın borc verdiyi pulların ümumi həcmi və bu kreditlərin növlər üzrə bölgüsü deməkdir. Kredit portfelinə daxil olan istehlak krediti, biznes krediti, ipoteka krediti, kənd təsərrüfatı krediti, problemli (vaxtı keçmiş) kredit kimi kredit növləri onun əsas komponentləridir ki, bu da bankın əsas gəlir mənbəyi sayılır. Eyni zamanda bunlar portfel bankın risk səviyyəsini də müəyyən edir. Qeyd etmək lazımdır ki, burada çox riskli kreditlər portfelin keyfiyyətini azalda bilər.

Lənkəran rayonu kənd təsərrüfatı, turizm və xidmət sektorları üzrə potensialı yüksək olan bir rayondur. Bu səbəbdən kredit portfeli burada yalnız maliyyə göstəricisi deyil, həm də iqtisadi inkişafın göstəricisidir. Onun əsas əhəmiyyəti sahibkarlığın dəstəklənməsi, əhalinin sosial rifahı, investisiya axını və regional iqtisadi balansla bağlıdır. Yəni kommersiya banklarının kredit portfeli Lənkəran rayonunda yerli iqtisadiyyatın “qan dövrəni” rolunu oynayır, sahibkarlığın inkişafına əsas stimül yaradır, sosial rifah və məşğulluq səviyyəsini artırır, regiona yeni investisiya və maliyyə axını cəlb edir. Bu baxımdan, Lənkəran rayonunda kredit göstəricilərinin öyrənilməsi və təhlili yerli iqtisadi situasiyanın və maliyyə bazarının vəziyyətinin öyrənilməsinə kömək edir.

Lənkəran rayonunda bankların kreditləşmə fəaliyyəti mövcud olaraq milyonlarla manat həcmindədir. Rayonda sahibkarlıq fəaliyyətinin kreditlə təmin edilməsi davam etməkdədir.

Rəsmi mənbələr və açıq məlumatlara əsasən Lənkəran rayonu üzrə bank kredit portfelini 2020-2024-cü illər üzrə aşağıdakı cədvəl şəklində verə bilərik:

Lənkəran rayonu üzrə bank kredit portfeli 2020-2024-cü illər üzrə dinamikası

İllər	Kredit portfeli (mln. manatla)	İllik artım (faizlə)
2020	245	
2021	251.4	+ 2.6
2022	260	+ 3.4
2023	265	+ 1.9
2024	272.2	+ 2.7

Lənkəran rayonu üzrə bank kredit portfelini 2020-2024-cü illər üzrə orta illik artım təxminən 2,6% təşkil edir.

2020-2024-cü illər üzrə Lənkəran rayonu kredit portfelinin daha dərin təhlilini aparmaq üçün onun struktur göstəricilərini (biznes, istehlak və ipoteka kreditləri), portfelin keyfiyyəti və ümumi iqtisadi şərhə aparılmalıdır.

Aşağıdakı cədvəldə Lənkəran rayonu üzrə kredit portfeli 2020-2024-cü illər üzrə təhlilinə aid göstəriciləri əks etdirən cədvəl məlumatları verilmişdir:

Lənkəran rayonu üzrə 2020-2024-cü illər üzrə kredit portfelinin təhlili

İllər	Ümumi kredit portfeli (mln. manatla)	Biznes kreditləri (%)	İstehlak kreditləri (%)	İpoteka və kənd təsərrüfatı (%)	Vaxtı keçmiş kreditlər (%)	İllik artım (%)
2020	245	28	60	12	3.8	
2021	251.4	30	58	12	3.5	+ 2.6
2022	260	31	57	12	3.1	+ 3.4
2023	265	32	56	12	2.8	+ 1.9
2024	272.2	33	55	12	2.6	+ 2.7

Ümumi artım dinamikası göstəricilərinə əsasən qeyd edə bilərik ki, 2020–2024-cü illərdə Lənkəran rayonunun kredit portfeli 245 mln. manatdan 272.2 mln. manatadək artmışdır. Orta illik artım təxminən 2.6% təşkil edir ki, burada da artım əsasən istehlak kreditlərinin artımı və biznes fəaliyyətinin canlanması ilə bağlıdır.

Biznes kreditlərinin payı 28%-dən 33%-ə yüksəlmişdir ki, bu da sahibkarlıq fəaliyyətinə yönəlik maliyyələşmənin artdığını göstərir.

İstehlak kreditlərinin payı azalsa da, həcmi faktiki olaraq sabit qalmışdır. Yəni istehlak tələbi hələ də əsas lokomotivdir.

Bu illər ərzində rayonda ipoteka və kənd təsərrüfatı kreditlərinin payı 12% ətrafında sabit olaraq qalmışdır.

Portfelin keyfiyyəti ilə bağlı qeyd etmək olar ki, vaxtı keçmiş (problemlı) kreditlərin payı 2020-ci ildə 3.8% olduğu halda bu rəqəm 2024-cü ildə 2.6%-ə enmişdir ki, bu da portfel keyfiyyətinin yaxşılaşdığını və ödəmə intizamının artdığını ifadə edir.

Regionda fəaliyyət göstərən əsas bank filialları (Kapital Bank, ABB, Rabitəbank, Accessbank və s.) rəqəmsal xidmətləri genişləndirib, bu da riskləri azaltmışdır.

Rayonda pandemiya sonrası bərpa mərhələsi, kənd təsərrüfatına və istehlak kreditlərinə dövlət dəstəyi ilə müşahidə olunmuşdur. Konkret olaraq 2022-2023-cü illərdə əhalinin gəlirlərində artımı, kənd təsərrüfatı və turizm sektorunun canlanmasını xüsusi qeyd etmək olar. 2024-cü il isə rəqəmsal bankçılığın artması, mikro və KOB kreditlərinin genişlənməsi dövrü kimi xarakterizə edilə bilər.

Lənkəran rayonu kimi dinamik inkişaf edən bölgələrdə rəqəmsallaşma bank xidmətlərinin əlçatanlığını artıraraq, kredit portfelinin genişlənməsinə və onun keyfiyyətinin yüksəlməsinə şərait yaratmışdır.

Lənkəran rayonunda 2020-2024-cü illərdə rəqəmsal kreditlərin payı 10%-dən 35%-ə qədər artmış və əhalinin maliyyə savadlılığı yüksəlmişdir.

Beləliklə, rəqəmsal transformasiya Lənkəran rayonunda kreditləşməni daha səmərəli, şəffaf və inklüziv etmişdir. Hesab edirik ki, bu proses yaxın illərdə rayonun iqtisadi artımını və maliyyə dayanıqlığını daha da artıracaqdır.

REGIONAL İQTİSADI FƏALİYYƏTLƏRİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMIŞ UÇOTU: VERGİ XİDMƏTİ ÜÇÜN İNSTİTUSİONAL İMKANLAR VƏ ÇAĞIRIŞLAR

Murad Təhməzov
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
murad.tahmazov.97@mail.ru

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, regional iqtisadiyyat, vergi inzibatçılığı, institusional çağırışlar, rəqəmsal uçot, sahəvi fəaliyyət, vergi uçotu, vergi islahatları, rəqəmsal transformasiya

Regional iqtisadi fəaliyyətlərin rəqəmsallaşdırılmış uçotu müəyyən bir coğrafi ərazidə, məsələn Lənkəran–Astara iqtisadi rayonunda həyata keçirilən kənd təsərrüfatı, sənaye, ticarət və xidmət kimi sahələrdə baş verən iqtisadi əməliyyatların rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə qeydə alınması, emalı və təhlilini əhatə edir. Bu yanaşma iqtisadi fəaliyyətlərin şəffaf şəkildə uçota alınmasına, məlumatların real vaxtda idarə olunmasına və vergi xidmətlərinin nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə imkan yaradır.

Rəqəmsallaşmış uçot sistemləri vergi inzibatçılığı üçün bir sıra üstünlüklər təqdim edir. Bunlara şəffaflığın artırılması, vergi risklərinin daha effektiv idarə olunması, nəzarət funksiyalarının avtomatlaşdırılması və qərarvermə prosesində məlumat əsaslı yanaşmaların tətbiqi daxildir. Rəqəmsallaşma nəticəsində vergi daxilolmalarının struktur təhlili mümkün olur, qeyri-formal fəaliyyətlərin qarşısının alınmasında əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edilir.

Mövcud vəziyyət göstərir ki, vergi xidmətləri sahəsində rəqəmsal transformasiya istiqamətində mühüm institusional imkanlar formalaşmışdır. Elektron vergi bəyannamələrinin təqdim olunması, e-qaimə və e-hesab-faktura sistemlərinin tətbiqi, elektron qeydiyyat və analitik platformaların istifadəsi bu baxımdan diqqətəlayiqdir. Həmçinin normativ hüquqi çərçivənin mərhələli şəkildə uyğunlaşdırılması və ixtisaslı kadr hazırlığı istiqamətində görülən tədbirlər də vergi inzibatçılığı sistemində müasir yanaşmaların tətbiqini dəstəkləyir.

Eyni zamanda regional səviyyədə bu prosesin həyata keçirilməsi zaman bir sıra institusional çağırışlar meydana çıxır. Müxtəlif iqtisadi rayonlar üzrə texnoloji infrastrukturun inkişaf səviyyəsində fərqliliklər, rəqəmsal bacarıqların qeyri-bərabər paylanması, sahəvi fəaliyyətlərdə qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın mövcudluğu və informasiya sistemləri arasında integrasiya imkanlarının məhdudluğu bu çağırışların əsasını təşkil edir. Məsələn, kənd təsərrüfatı sahəsində rəqəmsal sistemlərin tətbiqi hələ də məhdud xarakter daşıyır, halbuki ticarət və xidmət sahələrində bu proses daha sürətlə irəliləyir.

Vergi xidmətinin bu reallıqlara uyğunlaşması üçün həm texnoloji, həm də institusional baxımdan çevik və mərhələli islahatların həyata keçirilməsi zəruridir. Rəqəmsal uçot sistemlərinin regionlarda effektiv tətbiqi üçün rəqəmsal savadlılığın artırılması, kadr potensialının gücləndirilməsi, texniki infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və sahəvi fərqliliklərin nəzərə alındığı diferensial yanaşmalar tələb olunur.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, regional iqtisadi fəaliyyətlərin rəqəmsallaşdırılmış uçotu vergi inzibatçılığı sahəsində həm funksional imkanların genişləndirilməsi, həm də institusional baxımdan yeni yanaşmaların formalaşdırılması üçün mühüm əsas yaradır. Rəqəmsallaşmanın səmərəli tətbiqi istiqamətində əldə edilən irəliləyişlərə baxmayaraq, regionlar üzrə sosial-iqtisadi və texnoloji fərqliliklər bu prosesə fərqli təsir göstərə bilər. Bu baxımdan, mövcud institusional potensialın davamlı şəkildə gücləndirilməsi və regional xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla çevik və adaptiv yanaşmaların tətbiqi rəqəmsal uçotun effektivliyini artırmaq baxımından məqsədəuyğun hesab olunur.

RƏQƏMSAL MALİYYƏ TEXNOLOGİYALARININ DAVAMLI İNKİŞAFDA ROLU

Nailə Telliyeva

müəllim

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Texniki Kolleci

telliyevanaile@icloud.com

Açar sözlər: rəqəmsal maliyyə, Fintech, davamlı inkişaf, maliyyə inklüzivliyi, blockchain, rəqəmsal bankçılıq, süni intellekt, sosial innovasiya

Son illərdə global miqyasda texnologiyaların sürətli inkişafı, xüsusilə rəqəmsal maliyyə texnologiyalarının yüksəlişi, davamlı inkişafın təmin olunmasında mühüm rol oynamağa başlayıb. Rəqəmsal ödəniş sistemləri, blockchain texnologiyası, süni intellekt və rəqəmsal bankçılıq kimi alətlər təkcə maliyyə xidmətlərinə çıxışı artırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda maliyyə daxilolmalarını genişləndirərək iqtisadi ədaləti və inklüzivliyi dəstəkləyir. Bu məqalədə Azərbaycanda rəqəmsal maliyyə texnologiyalarının mövcud vəziyyəti, tətbiq sahələri, potensialı və qarşıda duran əsas çağırışlar təhlil olunur. Məqalədə həmçinin bu sahədə dövlət siyasətinin rolu və rəqəmsal maliyyənin iqtisadi inkişafa təsiri vurğulanır.

Davamlı inkişaf XXI əsrin əsas global hədəflərindən biridir. Bu konsepsiya iqtisadi artımın ekoloji, sosial və institusional sabitliklə uzlaşdırılmasını tələb edir. Bu çərçivədə maliyyə sistemlərinin transformasiyası da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal maliyyə texnologiyaları (FinTech) bu transformasiyanın əsas istiqamətlərindən biridir. FinTech vasitəsilə həm maliyyə xidmətlərinin əlçatanlığı artır, həm də resursların daha effektiv və şəffaf istifadəsi təmin olunur. Rəqəmsal maliyyə texnologiyaları — bankçılıq, investisiya, sığorta və digər maliyyə xidmətlərinin rəqəmsal platformalar vasitəsilə göstərilməsini nəzərdə tutur. Əsas texnoloji istiqamətlərə aşağıdakılar daxildir:

- Mobil ödəniş sistemləri (M-Pesa, Apple Pay, Google Pay və s.);
- Blockchain və kriptovalyutalar;
- Süni intellekt və maşın öyrənməsi ilə risklərin qiymətləndirilməsi;
- Aqressiv analitika və Big Data;
- Rəqəmsal kreditləşmə və mikro-maliyyə platformaları;

Bu texnologiyalar maliyyə sektorunda çevikliyi və innovasiyanı artırmaqla yanaşı, sosial və ekoloji sahələrdə də davamlılığa töhfə verir. Azərbaycan da son illərdə rəqəmsal maliyyə sahəsində ciddi addımlar atır. “Rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi”, “Elektron hökumət”, “Rəqəmsal bankçılıq” sahələrində layihələr, eləcə də “Milli FinTech Strategiyası”nın hazırlanması bu istiqamətdə mühüm nailiyyətlərdir. Azərbaycan Mərkəzi Bankı və digər tənzimləyici qurumlar FinTech startaplarını dəstəkləyən ekosistemin formalaşdırılmasına çalışır.

Son illərdə Azərbaycanda rəqəmsal maliyyə texnologiyalarının (FinTech) inkişafı sürətlə artır. Dövlət dəstəyi, maliyyə institutlarının innovativ yanaşmaları və texnoloji infrastrukturun güclənməsi sayəsində ölkədə rəqəmsal bankçılıq, mobil ödəniş sistemləri, blockchain texnologiyaları və digər rəqəmsal maliyyə xidmətləri geniş yayılmaqdadır. Rəqəmsal maliyyə texnologiyaları dünyada maliyyə xidmətlərinin transformasiyasında əsas rol oynayır. Azərbaycanda da son illərdə bu sahədə böyük irəliləyişlər müşahidə olunur. Xüsusilə, maliyyə xidmətlərinə çıxışın artırılması, əməliyyatların sürətləndirilməsi və şəffaflığın təmin olunması məqsədilə rəqəmsal həllərə investisiyalar artırılır. Azərbaycan hökuməti rəqəmsal transformasiyanı prioritet sahə elan etmiş və müxtəlif proqramlarla maliyyə sektorunda innovasiyaların tətbiqini dəstəkləmişdir. Mərkəzi Bank tərəfindən hazırlanmış “Rəqəmsal Ödənişlərin İnkişaf Strategiyası” və “Milli FinTech Strategiyası” bu istiqamətdə önəmli sənədlərdir. Eyni zamanda, “Elektron hökumət” və “Milli Rəqəmsal İnkişaf Proqramı” çərçivəsində rəqəmsal infrastruktura geniş yatırımlar edilir.

Azərbaycanda kommersiya bankları tərəfindən təqdim olunan mobil bankçılıq tətbiqləri geniş yayılıb. Bu xidmətlər vasitəsilə istifadəçilər öz hesablarını idarə edir, pul köçürmələri həyata keçirir, kommunal xidmətləri ödəyir və digər maliyyə əməliyyatlarını aparırlar. Məsələn, “Portmanat”, “Milli ön” kimi platformalar geniş istifadə olunur.

Blockchain texnologiyasının tətbiqi maliyyə sektorunda şəffaflığı və təhlükəsizliyi artırmaq məqsədilə araşdırılır. Azərbaycan bazarında bu sahədə startaplar və layihələr formalaşır. Lakin hələ ki, tam tənzimləyici bazanın olmaması tətbiqi məhdudlaşdırır. Son illərdə Azərbaycanda FinTech startapların sayı artmaqdadır. İnnovativ məhsullar və xidmətlər təqdim edən bu startaplar, xüsusilə elektron ticarət, ödəniş həlləri və kreditləşmə sahəsində fəaliyyət göstərir. Startap inkubatorları və maliyyə dəstəyi proqramları ekosistemin formalaşmasına kömək edir. Rəqəmsal maliyyə texnologiyaları iqtisadi inkişafa, maliyyə inklüzivliyinə və şəffaflığa müsbət təsir göstərir. Azərbaycanda kənd və ucqar bölgələrdə maliyyə xidmətlərinə çıxışın artması bu texnologiyaların sosial əhəmiyyətini göstərir. Eyni zamanda, rəqəmsal ödənişlərin artması vergi bazasının genişlənməsinə və iqtisadi dövriyyənin şəffaflaşmasına şərait yaradır. Azərbaycanda rəqəmsal maliyyə texnologiyalarının inkişafında bir sıra problemlər mövcuddur:

- Tənzimləmə çərçivəsinin tam olmaması: Blockchain və kriptovalyutalarla bağlı hüquqi baza hələ formalaşmamışdır.
- Kiber təhlükəsizlik məsələləri: Rəqəmsal xidmətlərin təhlükəsizliyi üçün əlavə tədbirlərə ehtiyac var.
- Rəqəmsal savadsızlıq: İstifadəçilərin bəzi qruplarında rəqəmsal maliyyə xidmətlərini mənimsəmə səviyyəsi aşağıdır.
- İnfrastrukturun inkişafı: Xüsusilə ucqar bölgələrdə internet və mobil şəbəkə infrastrukturunu hələ tam optimal deyil.

Bu problemlərə baxmayaraq Azərbaycanda rəqəmsal maliyyə texnologiyaları sahəsində böyük potensial mövcuddur. Dövlətin dəstəyi və bazar iştirakçılarının təşəbbüsləri bu sahənin inkişafını sürətləndirir. Lakin, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, istifadəçilərin rəqəmsal savadlılığının artırılması və təhlükəsizlik məsələlərinin həlli prioritet istiqamətlər olaraq qalır. Gələcəkdə rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin genişlənməsi ölkənin iqtisadi rəqabət qabiliyyətini və sosial rifahını artırmaqda əhəmiyyətli rol oynayacaq. Rəqəmsal maliyyə texnologiyaları davamlı inkişafın üç əsas sütunu olan iqtisadi, sosial və ekoloji sabitliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Maliyyə xidmətlərinin demokratikləşdirilməsi, resursların daha səmərəli istifadəsi və innovativ sosial təsir modellərinin tətbiqi bu texnologiyaların əsas töhfələrindəndir. Bununla belə, texnoloji və institusional risklərə qarşı proaktiv yanaşma və inklüziv siyasətlər bu prosesin davamlı olmasını şərtləndirir.

AZƏRBAYCANDA TURİZM-REKREASIYA KOMPLEKSİNİN RƏQƏMSAL MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ İNVESTİSIYA TƏŞVİQİ MODELİ

Nuran Hüseynli
baş müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
nurangaga@yahoo.com

Açar sözlər: rəqəmsal maliyyələşdirmə, turizm investisiyaları, rəqəmsal platformalar, fintech texnologiyaları, iqtisadi inkişaf

Turizm-rekreasiya kompleksi istirahət, sağlamlıq, əyləncə, mədəniyyət və turizm fəaliyyətlərini bir məkanda birləşdirən, ziyarətçilərin müxtəlif ehtiyaclarını qarşılayan məkan və infrastruktur sistemidir. Bu komplekslərə otellər, istirahət mərkəzləri, kurortlar, sağlamlıq-sanatoriya müəssisələri, əyləncə parkları, muzeylər, milli parklar, dağ-xizək mərkəzləri və digər turizm infrastrukturuları daxildir.

Azərbaycanda bu komplekslər əsasən Abşeron, Quba-Qusar, Qəbələ, Şəki-Zaqatala, Lənkəran-Astara, Naftalan, Naxçıvan və digər turizm potensialı yüksək olan regionlarda yerləşir. Bu komplekslərin məqsədi turist cəlb etmək, əhalinin istirahət və sağlamlıq ehtiyaclarını ödəmək və regionların sosial-iqtisadi inkişafını dəstəkləməkdir.

Müasir dövrdə rəqəmsallaşma iqtisadiyyatın turizm və rekreasiya sektoruna da mühüm təsir göstərir. Rəqəmsal maliyyə texnologiyalarının inkişafı bu sahənin maliyyələşdirilməsində və investisiya axınlarının stimullaşdırılmasında yeni imkanlar yaradır. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafında turizm-rekreasiya komplekslərinin rolu getdikcə artdığından, bu sahəyə yönələn investisiya resurslarının səmərəli idarə olunması strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Rəqəmsal maliyyələşdirmə turizm-rekreasiya layihələrinin maliyyə vəsaitləri ilə təmin olunmasında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqidir. Rəqəmsal maliyyələşdirmə ənənəvi maliyyə vasitələrindən fərqli olaraq innovativ, sürətli və daha şəffaf maliyyə mənbələri təqdim edir.

Rəqəmsal maliyyələşdirməyə aid əsas vasitələr aşağıdakılardır:

- Crowdfunding (kütləvi maliyyələşdirmə);
- Tokenizasiya və blockchain texnologiyaları;
- Rəqəmsal investisiya platformaları;
- Fintex alətləri.

Bu modellər turizm layihələrinin daha çevik maliyyələşdirilməsinə, investorların risklərinin bölüşdürülməsinə və kiçik layihələrin də bazara çıxmasına imkan yaradır.

İnvestisiya təşviqi modelləri isə investorlara sərmayə qoymaq üçün cəlbedici mühit yaratmaq məqsədilə dövlət və ya özəl sektor tərəfindən təqdim olunan stimullaşdırıcı alətlər və mexanizmlərdir. Bu modellər kapital axını artırmaq, iqtisadiyyatın prioritet sahələrini inkişaf etdirmək və dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün tətbiq olunur.

Azərbaycanda turizm sektorunun rəqəbatqabiliyyətliliyinin artırılması və infrastrukturun genişləndirilməsi məqsədilə müxtəlif dövlət proqramları və təşviq mexanizmləri mövcuddur. Bu istiqamətdə rəqəmsal maliyyələşdirmə modellərinin tətbiqi bu sektorda kapital cəlb etmənin çevikliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Rəqəmsal maliyyələşdirmə modelləri vasitəsilə kiçik və orta həcmli turizm layihələrinin, xüsusilə regionlarda yerləşən rekreasiya obyektlərinin maliyyələşdirilməsi imkanları genişlənir. Eyni zamanda, investorların risklərinin azaldılması və qərarların operativliyi rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə təmin edilir. Belə yanaşmalar həm daxili investisiya mühitini, həm də xarici investorların marağını artırmaqla sektorun ümumi inkişafına geniş imkan yaradır.

Bu kontekstdə dövlətin rəqəmsal iqtisadiyyat üzrə strategiyaları, rəqəmsal ödəniş infrastrukturunun gücləndirilməsi və investisiya təşviqi alətlərinin modernləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə. Azərbaycanda turizm-rekreasiya komplekslərinin rəqəmsal maliyyələşdirilməsi bu sahənin inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoyur. Rəqəmsal maliyyə texnologiyalarının tətbiqi turizm layihələrinin daha çevik, şəffaf və inklüziv şəkildə maliyyələşdirilməsinə şərait yaradır. Bu yanaşma xüsusilə regionlarda yerləşən rekreasiya obyektlərinin investisiya baxımından cəlbediciliyini artırır və yerli sahibkarlar üçün maliyyə resurslarına çıxışı asanlaşdırır.

AZƏRBAYCANIN MALİYYƏ SİSTEMİNDƏ İNKİŞAF TRENDLƏRİ VƏ RƏQƏMSAL İNNOVASIYALARIN DAYANIQLI İQTİSADI ARTIMA TƏSİRİ

Nurlanə İsmayılzadə
müəllim
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nurlana.mansur@gmail.com

Açar sözlər: sosial rifah, inkişaf trendləri, rəqəmsal transformasiya, rəqəmsal innovasiyalar, iqtisadi səmərəlilik, innovativ texnologiyalar

XXI əsr iqtisadiyyatının ən səciyyəvi xüsusiyyəti maliyyə sistemlərinin rəqəmsal transformasiyasıdır. Artıq pulun fiziki forması ilə deyil, məlumat axınının sürəti ilə ölçüldüyü bir dövrdə yaşayırıq. Qlobal rəqəmsallaşma prosesinin dalğası təkcə inkişaf etmiş ölkələri deyil, Azərbaycanın iqtisadi sistemini də əhatə edərək yeni maliyyə arxitekturasının formalaşmasına təkan verir. Bu arxitektura yalnız texnologiyanın diktəsi deyil, eyni zamanda dayanıqlı iqtisadi artımın, sosial rifahın və milli iqtisadi təhlükəsizliyin təminatına çevrilən strateji bir istiqamətdir.

Rəqəmsal transformasiya Azərbaycan maliyyə sistemində yalnız mövcud prosesləri sürətləndirməklə kifayətlənmir, həm də yeni dəyər zənciri formalaşdırır. Əgər əvvəlki dövrlərdə bankların əsas rolu vəsaitlərin toplanması və kreditləşmə idisə, bu gün onlar məlumat axınının idarəedicisi, rəqəmsal platforma təminatçısı və innovasiya mərkəzi rolunu oynayır.

Bu dəyişiklik bank-müştəri münasibətlərini də yenidən formalaşdırır. Artıq müştəri bankın yanına getmədiyi kimi, bank da fiziki məkan anlayışından uzaqlaşır. Rəqəmsal bank filialları, chatbot xidmətləri, biometrik identifikasiya və uzaqdan hesab açmaq imkanları maliyyə sistemində yeni davranış modelləri yaradır. Nəticədə maliyyə əməliyyatları yalnız iqtisadi proses deyil, həm də texnoloji təcrübəyə çevrilir. Bu proses Azərbaycan cəmiyyətinin rəqəmsal mədəniyyətini də formalaşdırır.

Azərbaycanın maliyyə sistemində müşahidə olunan inkişaf trendləri sanki bir-biri ilə əlaqəli mexanizmlər toplusunu xatırladır. Bu mexanizmlərin ən dinamik hissəsini rəqəmsal ödəniş infrastrukturunu təşkil edir. Bugün ölkədə hər bir vətəndaşın cibində bank deyil, virtual hesab daşıyan bir smartfon var. Mobil bankçılıq tətbiqlərinin genişlənməsi insanların maliyyə davranışını dəyişdirərək nağdsız ödənişləri gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsinə çevirib. Bu, sadəcə rahatlıq deyil; bu, şəffaflığın və iqtisadi tarazlığın möhkəmləndirilməsi deməkdir.

Maliyyə sistemində rəqəmsal innovasiyalar yalnız iqtisadi prosesləri deyil, sosial münasibətləri də dəyişdirir. Rəqəmsal bankçılıq regionlarda yaşayan insanların maliyyə xidmətlərinə bərabər çıxışını təmin edərək sosial bərabərliyi gücləndirir. Əvvəllər bank filialı olmayan kənd və qəsəbələrdə yaşayan insanlar yalnız fiziki bank infrastrukturunun məhdudiyyəti səbəbindən maliyyə sistemindən kənarda qalırdılar. Bu gün isə mobil bank tətbiqləri, elektron ödəniş servisləri və onlayn kredit platformaları həmin məhdudiyyəti aradan qaldırır.

Bu dəyişiklik barədə iqtisadi nəzəriyyələrdə “maliyyə inklüzivliyi” anlayışı mövcuddur. Azərbaycan bu istiqamətdə regionda yüksək nəticələr göstərərək inklüziv maliyyə modelinin təməllərini gücləndirir.

FinTech-in yüksəlişi isə maliyyə sisteminə yeni nəfəs gətirib. Bu sahə banklarla rəqabət aparmır; əksinə, onların fəaliyyətini tamamlayaraq daha çevik, daha sürətli və daha innovativ xidmətlər təqdim edir. Elektron pulqabılar, rəqəmsal kredit sistemləri, avtomatlaşdırılmış risk qiymətləndirmə mexanizmləri maliyyə xidmətlərinə çıxışı genişləndirir. Xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün bu rəqəmsal alətlər yeni imkan pəncərəsi açır, onların maliyyə resurslarına daha asan çıxışını təmin edir və iqtisadi fəallığı artırır.

Bu rəqəmsal dəyişikliklərin iqtisadi artıma təsiri çoxşaxəlidir. İlk növbədə rəqəmsallaşma iqtisadiyyatın “görünməyən hissəsini” işıqlandırır — yəni kölgə iqtisadiyyatının

payını azaldır. Nağdsız ödənişlərin artması vergidən yayınma hallarını məhdudlaşdırır, dövlət büdcəsinin sabitliyini gücləndirir və iqtisadiyyatın idarəolunmasını daha dəqiq edir. Bu isə dayanıqlı artımın mühüm komponentidir.

İkincisi, rəqəmsal innovasiyalar əməliyyat səmərəliliyini artırır. Bir zamanlar saatlarla gözlənilən bank əməliyyatları indi saniyələr ərzində həyata keçirilir. Bu, həm müəssisələrin xərc strukturunun optimallaşdırılmasına, həm də əhəlinin vaxt resursunun qənaətinə səbəb olur. Nəticədə iqtisadiyyatın ümumi məhsuldarlığı yüksəlir və rəqabət qabiliyyəti artır.

Üçüncüsü, rəqəmsallaşma sosial inklüzivlik baxımından da dönüş yaradır. Regionlarda yaşayan və bank xidmətlərinə çıxışı məhdud olan əhəli üçün mobil bankçılıq real alternativə çevrilib. Eyni zamanda elektron hökumət xidmətləri — e-vergi, e-sığorta, e-gömrük — vətəndaşların dövlətlə münasibətlərini sadələşdirir və sosial rifahın yüksəlməsinə töhfə verir.

Rəqəmsal innovasiyaların dayanıqlı iqtisadi artıma təsiri isə daha geniş miqyasda ortaya çıxır. Rəqəmsal iqtisadiyyat yalnız məhsuldarlığı artırmaqla kifayətlənmir, həm də ekoloji və sosial məsuliyyətləri gücləndirir. Yaşıl maliyyə alətlərinin rəqəmsal platformalar üzərindən tətbiqi ekoloji layihələrin maliyyələşməsinə asanlaşdırır. ESG standartlarının rəqəmsal hesabatlıq vasitəsilə ölçülməsi şirkətlərin şəffaflığını artırır və dayanıqlılığa yönəlmiş iqtisadi modeli möhkəmləndirir.

Bununla belə, rəqəmsal transformasiya prosesinin özündə müəyyən risklər də cəmləşir. Xüsusilə kibertəhlükəsizlik çağırışları maliyyə sisteminin həssas nöqtələrindən biridir. Rəqəmsal savadlılığın cəmiyyətdə bərabər səviyyədə olmaması da transformasiyanın sürətinə təsir göstərir. Bunun üçün institutlaşmış təhsil proqramları, hüquqi çərçivələrin təkmilləşdirilməsi və FinTech sektorunun daha geniş dəstəklənməsi vacibdir.

Azərbaycanın maliyyə sistemi rəqəmsal innovasiyalar hesabına daha çevik, daha şəffaf və daha davamlı bir quruluşa doğru inkişaf edir. Nağdsız ödənişlərin yayılması, FinTech ekosisteminin güclənməsi, kapital bazarlarının modernləşməsi və elektron hökumət xidmətlərinin genişlənməsi ölkənin iqtisadi artımını keyfiyyətə dəyişdirir. Rəqəmsal innovasiyalar yalnız iqtisadi sektorun texnoloji yenilənməsi deyil, həm də dayanıqlı, inklüziv və diversifikasiya olunmuş iqtisadiyyatın formalaşması üçün strateji əsasdır.

Azərbaycanın maliyyə sistemində rəqəmsal innovasiyaların tətbiqi təkcə texnologiyanın yenilənməsi deyil, həm də yeni iqtisadi fəlsəfənin formalaşmasıdır. Bu fəlsəfə sürət, şəffaflıq, inklüzivlik və dayanıqlılıq kimi prinsipləri özündə birləşdirir. Rəqəmsal transformasiya ölkəni qlobal iqtisadi sistemdə daha rəqabətli edir və uzunmüddətli iqtisadi sabitlik üçün möhkəm təməl yaradır.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın maliyyə sistemində rəqəmsal innovasiyalar təkcə texnoloji inkişaf deyil, həm də iqtisadi və sosial transformasiya prosesinin lokomotivinə çevrilmişdir. Rəqəmsallaşma iqtisadi artımı daha inklüziv, daha şəffaf və daha dayanıqlı edir. Gələcəyin Azərbaycan maliyyə sistemi rəqəmsal infrastruktura söykənən, innovativ və qlobal rəqabətə davamlı bir sistem olacaq. Bu istiqamətdə atılan hər addım ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasının hədəflərinə bir addım daha yaxınlaşmaq deməkdir.

DAVAMLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ MALİYYƏ STRATEGİYASININ TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Rövşən Ələkbərov
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Biznes Universiteti
rovsen1234@bk.ru

Açar sözlər: global iqtisadi çağırışlar, davamlı inkişaf, maliyyə strategiyaları, iqtisadi artım

Global iqtisadi çağırışlar, iqlim dəyişikliyi və resursların məhdudluğu şəraitində davamlı inkişafın təmin olunması prioritet istiqamətə çevrilmişdir. Bu şəraitdə effektiv maliyyə strategiyasının formalaşdırılması iqtisadi artım, sosial rifah və ekoloji tarazlığın qorunması arasında balansın təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Davamlı inkişaf XXI əsr iqtisadi siyasətinin əsas ideoloji və praktiki istiqamətinə çevrilmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) 2015-ci ildə qəbul etdiyi “2030 Davamlı İnkişaf Gündəliyi” 17 (on yeddi) məqsəddən ibarət universal cərcivədir. Bu məqsədlərə nail olmağın əsas şərti isə iqtisadiyyatın maliyyə sisteminin davamlılığa uyğunlaşdırılmasıdır. Maliyyə strategiyası dövlətin iqtisadi artım, sosial bərabərlik və ekoloji dayanıqlığı təmin etmək məqsədilə həyata keçirdiyi planlı maliyyə siyasətinin konseptual cərcivəsidir. Azərbaycan Respublikasında bu istiqamətdə “Milli iqtisadiyyat perspektivi 2030”, “Yaşıl artım strategiyası”, “Azərbaycan 2030: milli prioritetlər” kimi sənədlər qəbul edilmişdir. Bu sənədlərdə maliyyə axınlarının yaşıl iqtisadiyyatla uzlaşdırılması əsas məqsəd kimi müəyyən olunub. Davamlı inkişafın konseptual əsasları Davamlı inkişaf iqtisadi artımın sosial rifah və ekoloji sabitliklə uzlaşdırıldığı uzunmüddətli inkişaf modelidir. Bu modeldə üç əsas istiqamət fərqləndirilir:

- İqtisadi istiqamət. Bu istiqamət artımın və səmərəliliyin təmin olunması ilə əlaqədardır.
- Sosial istiqamət. Bu istiqamətdə bərabər imkanlar və rifahın artımı nəzərdən keçirilir.
- Ekoloji istiqamət. Bu istiqamətdə isə təbii resursların rəşional istifadəsi və iqlim dayanıqlığı başlıca məsələdir.

Davamlı inkişafın maliyyə təminatının nəzəri əsaslarını təhlil edərkən davamlı inkişaf yalnız iqtisadi artımı deyil, bu artımın sosial bərabərlik və ekoloji məsuliyyətlə müşayiət olunmasını da tələb edir. Burada üç sütun modeli iqtisadi, sosial və ekoloji balans əsas prinsiplərdən biridir. Maliyyə strategiyasının rolu dövlətin uzunmüddətli iqtisadi məqsədlərinə nail olmaq üçün qəbul etdiyi siyasət, prioritet və tədbirlər kompleksidir. O, büdcə-vergi siyasətinin, investisiya axınlarının və maliyyə bazarlarının koordinasiyasını təmin edir. Maliyyə strategiyası davamlı inkişafa təsirini aşağıdakı üç əsas istiqamətdə göstərir:

1. Büdcə və fiskal mexanizmlərdə;
2. Monetar və kredit siyasətdə;
3. Kapital bazarları və yaşıl maliyyə alətlərində.

Azərbaycanın əsas maliyyə və davamlı inkişaf göstəricilərinə (2015–2024) nəzər salsaq maliyyə strategiyası yalnız makroiqtisadi sabitliyi deyil, sosial bərabərliyi və ekoloji məsuliyyəti də təmin etməlidir. Son illərdə dövlət yaşıl enerji layihələrinin maliyyələşdirilməsini (Xızı–Abşeron külək stansiyası, Qarabağ “yaşıl zona” layihələri) prioritetə çevirmişdir. Beləliklə, maliyyə axınlarının istiqaməti sosial və ekoloji nəticələri formalaşdırır. Bu, həm milli iqtisadiyyatda, həm də beynəlxalq reytinglərdə öz əksini tapır (məsələn, Azərbaycan 2024-cü ildə “Green Growth Index” üzrə 67-ci yerdən 59-cu yerə yüksəlmişdir. Maliyyə strategiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əsasən yaşıl maliyyə institutlarının yaradılması – yaşıl istiqrazlar, ekoloji fondlar, ESG reytinglərinə əsaslanan kreditlərin verilməsinin təmin edilməsi. Dövlət-özel tərəfdaşlığı mexanizmlərinin

gücləndirilməsi, regional maliyyə bərabərliyinin artırılması bölgələrdə bərabər investisiya payının çoxaldılması kimi qiymətləndirilir. Maliyyə şəffaflığının yüksəldilməsi hesabatlı büdcə və açıq məlumat siyasətinin aparılması təşkil etməkdir. İnnovativ maliyyələşmə alətləri “impact investing” və “green fintech” texnologiyalarının tətbiqi həyata keçirməsi istiqamətində işlərin aparılmasından ibarətdir. Aparılan təhlillər göstərir ki, maliyyə strategiyası davamlı inkişafın təminində əsas determinantlardan biridir. O, iqtisadi artımı sosial və ekoloji sabitliklə əlaqələndirərək davamlı iqtisadi sistemin formalaşmasına şərait yaradır.

Azərbaycanda həyata keçirilən yaşıl enerji, fiskal diversifikasiya və investisiya təşviqi tədbirləri maliyyə strategiyasının effektivliyini artırmış, qeyri-neft sektorunun payını yüksəltmişdir. Gələcəkdə ESG çərçivəsində maliyyə planlaşdırmasının dərinləşdirilməsi və yaşıl texnologiyalara yönəlmiş kapital axınlarının artırılması davamlı inkişaf məqsədlərinə çatmaq üçün mühüm vasitə olacaqdır.

Fikrimizcə Azərbaycanda fiskal sabitlik, yaşıl investisiyalar və rəqəmsal transformasiya istiqamətində atılan addımlar dayanıqlı maliyyə sisteminin formalaşmasına xidmət edəcəkdir.

İNFORMASIYA-KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARININ İQTİSADI PROSESLƏRƏ TƏSİRİ

Seymur Süleymanov
dosent
Sahibə Nəsirova
kompüter mərkəzinin müdiri
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
suleymanovseymur190@mail.ru
sahibanasirova1963@mail.ru

Açar sözlər: informasiya texnologiyaları, rəqəmsal iqtisadiyyat, innovasiya

XXI əsrin başlanğıcından etibarən dünya iqtisadiyyatı yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur – rəqəmsal iqtisadiyyat mərhələsi. Bu mərhələdə istehsalın, idarəetmənin və ticarətin əsas dayacağı informasiya-kommunikasiya texnologiyalarıdır.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) qlobal iqtisadi sistemin bütün sahələrinə nüfuz etmiş, iqtisadi inkişafın dayanıqlığını təmin edən əsas amilə çevrilmişdir. İKT-nin tətbiqi istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılmasına, əməliyyat xərclərinin azalmasına və məhsuldarlığın yüksəlməsinə imkan verir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat anlayışı məhz bu texnoloji əsaslar üzərində formalaşaraq yeni bazar münasibətlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Elektron ticarət, onlayn xidmətlər və rəqəmsal ödəniş sistemləri iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini artırır, eyni zamanda əmək bazarında yeni ixtisasların – proqramçı, data analitiki, rəqəmsal marketinq mütəxəssisi kimi peşələrin meydana çıxmasına səbəb olur.

Dövlət idarəetməsində “elektron hökumət” platformalarının tətbiqi və rəqəmsal xidmətlərin genişlənməsi nəticəsində şəffaflıq və vətəndaş məmnunluğu səviyyəsi yüksəlmişdir. Azərbaycanda bu istiqamətdə həyata keçirilən “Rəqəmsal transformasiya konsepsiyası” və “ASAN xidmət” modeli İKT-nin sosial-iqtisadi inkişafa müsbət təsirini göstərən nümunələrdəndir.

Eyni zamanda, İKT iqtisadiyyatın qloballaşma səviyyəsini artırır, coğrafi və inzibati sərhədləri aradan qaldıraraq, beynəlxalq əməkdaşlıq və rəqabət imkanlarını genişləndirir. Rəqəmsallaşma prosesləri sayəsində informasiya axınının sürətlənməsi, qərar qəbul etmə mexanizmlərinin təkmilləşməsi və idarəetmə modellərinin optimallaşması təmin edilir. Bu, həm dövlət, həm də özəl sektor səviyyəsində iqtisadi idarəetmənin effektivliyini yüksəldir.

İKT-nin inkişafı eyni zamanda insan kapitalının keyfiyyət göstəricilərini artırır. Rəqəmsal savadlılıq, texnoloji bacarıqlar və innovativ düşüncə tərz iqtisadiyyatın yeni reallıqlarına uyğunlaşmanın əsas şərtlərindən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan, təhsil sisteminin İKT yönümlü modernləşdirilməsi və ixtisaslı kadr potensialının hazırlanması milli iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən olmalıdır.

Azərbaycan reallığında İKT-nin inkişafı “Rəqəmsal transformasiya strategiyası”, “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” və “İnnovasiya Agentliyi” kimi təşəbbüslər vasitəsilə sistemli şəkildə həyata keçirilir. Bu təşəbbüslər iqtisadiyyatın rəqəmsal əsaslar üzərində qurulmasına, biznes proseslərinin optimallaşdırılmasına və yeni texnoloji imkanların iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsinə imkan yaradır.

Bununla belə, rəqəmsal transformasiya prosesi bərabər şəkildə irəliləmir. Rəqəmsal bərabərsizlik, texnoloji asılılıq, kibertəhlükəsizlik riskləri və sosial adaptasiya problemləri bu sahənin qarşısında duran əsas çağırışlardır. Gələcək inkişaf üçün əsas məqsəd İKT-nin yalnız texnoloji deyil, həm də sosial və strateji inkişaf faktoru kimi qəbul olunmasıdır.

Nəticə etibarilə, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları XXI əsrin iqtisadi inkişaf modelinin əsas təməlini təşkil edir. Onların effektiv tətbiqi rəqabət qabiliyyətli, şəffaf və inklüziv iqtisadiyyatın formalaşmasına xidmət edir. İKT-nin iqtisadi proseslərə təsiri davamlı

artmaqda davam edəcək və yaxın gələcəkdə iqtisadi artımın, innovasiyanın və sosial rifahın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevriləcəkdir.

AZƏRBAYCANIN MALİYYƏ SİSTEMİNDƏ VİRTUAL LAYİHƏ İDARƏÇİLİYİ: INNOVATİV YANAŞMALAR VƏ TƏTBİQ PROBLEMLƏRİ

Səbinə Məmmədova
magistrant
Rəhilə Həsənova
baş müəllim
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Bakı Ali Neft Məktəbi
memmedlis638@gmail.com
rahila.hasanova@bhos.edu.az

Açar sözlər: virtual layihə idarəçiliyi, rəqəmsallaşma, innovasiya, maliyyə sistemi, rəqəmsal iqtisadiyyat, fintech, süni intellekt, dayanıqlı inkişaf

Müasir dövrdə rəqəmsallaşma prosesi cəmiyyətin bütün sahələrinə, o cümlədən iqtisadi və maliyyə sistemlərinə dərin təsir göstərməkdədir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və global miqyasda rəqəmsal transformasiyanın güclənməsi layihə idarəçiliyində yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Xüsusilə son illərdə “virtual” və “uzaqdan” layihə idarəçiliyi modelləri, maliyyə institutlarının fəaliyyətində çeviklik, resurs qənaəti və innovativ qərarvermə mexanizmləri baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın maliyyə sistemində innovasiyaların tətbiqi, “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” strategiyasına uyğun olaraq rəqəmsal iqtisadiyyatın qurulması və maliyyə sektorunun modernləşdirilməsi istiqamətində yeni imkanlar yaratmışdır (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2021). Bu baxımdan, virtual layihə idarəçiliyi yanaşmaları – yəni layihələrin onlayn mühitdə planlaşdırılması, icrası və monitorinqi – bank, sığorta, investisiya və fintech sahələrində səmərəliliyi artıran vacib mexanizm kimi çıxış edir.

Virtual layihə idarəçiliyi ənənəvi idarəetmə modellərindən fərqli olaraq, coğrafi məhdudiyyətləri aradan qaldırır, komandalar arasında kommunikasiya və əməkdaşlığı asanlaşdırır. Bu prosesdə “Agile”, “Scrum” və “Kanban” kimi çevik metodologiyaların tətbiqi layihə dövrünün sürətlənməsinə, qərarların daha şəffaf və çevik şəkildə qəbuluna şərait yaradır (Kerzner, 2022). Bununla yanaşı, süni intellekt, blokçeyn və bulud texnologiyalarının layihə idarəetməsində istifadəsi risklərin azaldılmasına, maliyyə əməliyyatlarında şəffaflığın artırılmasına xidmət edir. Lakin bu innovativ yanaşmaların tətbiqində müəyyən problemlər də mövcuddur. Virtual layihə komandalarının idarə edilməsində koordinasiya çətinlikləri, kibertəhlükəsizlik riskləri, texnoloji infrastrukturun qeyri-bərabər inkişaf səviyyəsi və kadr hazırlığı məsələləri aktual problemlər kimi qalır. Azərbaycan şəraitində xüsusilə regionlarda informasiya texnologiyalarına çıxış imkanlarının məhdudluğu və idarəçilərin rəqəmsal bacarıqlarının tam formalaşmaması bu sahədə səmərəliliyi azalda bilər (Həsənov, 2023). Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün maliyyə sektorunda rəqəmsal savadlılıq proqramlarının genişləndirilməsi, layihə idarəçiliyi üzrə müasir təlimlərin təşkili, eləcə də yerli “fintech” startaplarının dəstəklənməsi zəruridir. Dövlət səviyyəsində “ağıllı iqtisadiyyat” konsepsiyasına uyğun strategiyaların həyata keçirilməsi virtual layihə idarəçiliyinin geniş tətbiqinə və innovativ inkişafın sürətlənməsinə töhfə verə bilər.

Nəticə. Azərbaycanın maliyyə sistemində virtual layihə idarəçiliyi innovativ yanaşmaların əsas daşıyıcısına çevrilməkdədir. Bu proses yalnız texnoloji deyil, həm də idarəetmə və təşkilati mədəniyyət transformasiyasını tələb edir. Qarşıdakı illərdə bu sahədə strateji planlaşdırma və elmi-tədqiqat işlərinin dərinləşdirilməsi ölkənin rəqəmsal iqtisadiyyatına və dayanıqlı maliyyə sisteminin formalaşmasına ciddi töhfə verə bilər.

VERGİ ÖDƏYİCİLƏRİNƏ XİDMƏT İŞİNİN SƏMƏRƏLİ TƏŞKİLİNDƏ RƏQƏMSALLAŞMANIN ROLU

Səriyyə Tağızadə

baş müəllim

Ceyran Səfərova

müəllim

Lənkəran Dövlət Universiteti,

sariyyatagizade@gmail.com

ceyran.safarova1966@gmail.com

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, vergi xidməti, elektron xidmətlər, vergi ödəyicisi, səmərəlilik

Müasir dövrdə vergi sisteminin effektivliyi və dövlət büdcəsinin dayanıqlı gəlir bazasının formalaşdırılması üçün vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin keyfiyyəti və səmərəliliyi mühüm amil kimi çıxış edir.

Vergi ödəyicilərinə xidmətin səmərəli təşkili, onların vergi qanunvericiliyinə uyğun fəaliyyət göstərməsi, vergi öhdəliklərinin vaxtında və düzgün yerinə yetirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması baxımından vacibdir.

Ölkədə həyata keçirilən vergi islahatları, rəqəmsal transformasiya və elektron xidmətlərin tətbiqi vergi ödəyicilərinə xidmətin yeni çağırışlara uyğun olaraq optimallaşdırılmasını tələb edir.

Vergi sisteminin effektivliyi təkcə vergilərin yığılı ilə deyil, həm də vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin səviyyəsi və keyfiyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Vergi orqanlarının əsas funksiyalarından biri də vergi ödəyicilərinə operativ, şəffaf və səmərəli xidmətlərin göstərilməsidir. Müasir dövrdə vergi ödəyicisi anlayışı yalnız hüquqi və fiziki şəxslərlə məhdudlaşmır – bu anlayış maliyyə sisteminin fəal iştirakçısı kimi hər bir iqtisadi subyekti əhatə edir.

Dövlət Vergi Xidmətinin əsas prioritetlərindən biri vergi ödəyicilərinə təqdim edilən xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması və fərdiləşdirilməsidir. Xüsusilə vergi sistemində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi vergi ödəyiciləri ilə dövlət orqanları arasında münasibətlərin sadələşdirilməsinə və xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsinə töhfə verir. Azərbaycanda bu sahədə atılan addımlar nəticəsində vergi xidmətlərinin elektronlaşdırılması, inzibati yükün azaldılması və vergitutma prosesində şəffaflığın təmin olunması nümunəvi formadaır.

Vergi orqanları tərəfindən göstərilən xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması bir neçə mühüm istiqaməti əhatə edir:

- vergi bəyannamələrinin elektron qəbulu;
- elektron kabinet sistemi;
- vergi borclarının real vaxt rejimində izlənməsi;
- mobil tətbiqlər vasitəsilə operativ informasiya əldə olunması və s.

Bu xidmətlər vergi ödəyicilərinə vaxt və resurs qənaətinə imkan verir, vergi orqanları üçün əməliyyatların avtomatlaşdırılması hesabına insan resurslarına olan ehtiyac azalır, məlumatların emalı sürətlənir və səhv ehtimalı minimuma endirilir.

Rəqəmsallaşma yalnız texnoloji tərəqqi deyil, eyni zamanda idarəetmə mədəniyyətinin transformasiyasıdır. Bu baxımdan, vergi ödəyicilərinin rəqəmsal bacarıqlarının artırılması və rəqəmsal platformalardan istifadəyə təşviq olunması da vacibdir. Dövlət Vergi Xidmətinin həyata keçirdiyi maarifləndirici tədbirlər və istifadəçi rahatlığı təmin edən interfeyslərin yaradılması bu məqsədə xidmət edir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, rəqəmsallaşma səviyyəsi yüksək olan ölkələrdə vergi intizamı da yüksək olur. Bu, vergi sisteminə inamın artmasına, könüllü vergi ödəmələrinin təşviqinə və qeyri-formal iqtisadiyyatın azalmasına səbəb olur.

Vergi ödəyicilərinə xidmətin səmərəli təşkili üçün rəqəmsallaşma vacib vasitə kimi çıxış edir. Elektron xidmətlərin genişləndirilməsi, istifadə rahatlığının təmin olunması və texnoloji infrastrukturun gücləndirilməsi bu sahədə əsas hədəf kimi müəyyənləşdirilməlidir. Vergi orqanlarının rəqəmsal transformasiyası nəticə etibarilə daha şəffaf, çevik və effektiv vergi inzibatçılığı sisteminin formalaşmasına xidmət edir.

İKT VƏ İQTİSADI ARTIMIN FƏRQLİLİYİ

Şəhla Həsənova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sevinc Əsədova
müəllim
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
shahla.hasanova02@mail.ru
sevinj_asadova@yahoo.com

Açar sözlər: sahə, proqnoz, iqtisadi, inkişaf

Dünya iqtisadi inkişafının sürətlənməsində bazar prinsiplərinin, rəqabətin geniş miqyasda yayılması və bütün dünyada sahibkarlıq fəaliyyətini real vaxt rejimində aparmağa imkan verən müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətlə tətbiq edilməsi mühüm rol oynayır. İnformasiya-telekommunikasiya texnologiyalarının fəal inkişafı bu gün həm ölkənin ayrıca iqtisadiyyatının, həm beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin, həm də integrasiya regional qruplaşmaların artım mənbəyi kimi çıxış edir.

Bununla yanaşı, İKT sahəsinin iqtisadi artıma və əmək məhsuldarlığına təsiri pis proqnozlaşdırıla bilər və onun beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyə real kompleks təsiri hələ ki, iqtisadi ədəbiyyatda zəif əks olunub və yetərinə işlənməmişdir. "Kompüter inqilabı"nın başlanğıcından etibarən informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) iqtisadi inkişafa və əmək məhsuldarlığına təsiri məsələsi dövlət xadimlərini, alimləri və biznes rəhbərlərini son dərəcə maraqlandırmışdır. Lakin İKT-nin iqtisadiyyata və onların effektlərinə nüfuz etməsinə həsr olunmuş az tədqiqatlar vardır. Bir çoxları İKT – nin məhsuldarlığın artmasına və iqtisadi artıma kömək etməsi ilə razılaşırlar, lakin məhz necə və nə dərəcədə təsir edir, hələ də müzakirə mövzusu olaraq qalmaqdadır. Hazırda İKT ilə iqtisadi artım arasında əlaqələrin öyrənilməsinə həsr olunmuş iqtisadi tədqiqatların əksəriyyəti inkişaf etmiş ölkələrdə cəmlənmişdir. Lakin müasir texnologiyaların daha az inkişaf etmiş ölkələr üçün eyni əhəmiyyətə malik olduğunu düşünmək üçün də bütün əsaslar vardır. İKT texnologiyaları sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsi üçün imkanları genişləndirir. İKT-nin səmərəli istifadəsi təşkilatlara mövcud resurslardan daha səmərəli istifadə etməyə və rəqabət qabiliyyətini artırmağa, iqtisadi göstəriciləri yaxşılaşdırmağa, investisiya cəlbediciliyini artırmağa kömək edə bilər. Makroiqtisadi səviyyədə İKT-dən istifadə bazarların rəqabət səviyyəsini artırır, milli iqtisadiyyatın investisiya cəlbediciliyinin ekspert qiymətləndirilməsini yüksəldir.

Beynəlxalq qruplaşmalar çərçivəsində informasiya-kommunikasiya sektorunun dinamik inkişafı təsərrüfat məsələlərinin operativ, mütəşəkkil və səmərəli həlli üçün əsas yaradır.

İnformasiya-telekommunikasiya texnologiyaları integrasiyanın inkişaf amili kimi də çıxış edirlər. Onlar aşağıdakı effektləri əldə etməyə imkan verir:

1. Integrasiya və siyasət strategiyası sahəsində integrasiya strukturlarının informasiya ehtiyacları, agentliklərin və idarələrin identifikasiyası təmin edilir, azad informasiya mübadiləsi genişləndirilir.

2. Bir çox dövlət qurumlarını, müəssisələrini və vətəndaşlarını cəlb edən mürəkkəb idarəetmə əməliyyatları əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırılır. Unifikasiya edilmiş qarşılıqlı informasiya mübadiləsi sistemi yaradılarkən onlar tam elektron formada həyata keçirilə bilər.

3. Integrasiya əlaqələrinin və biznes əlaqələrinin təşkilinə əmək xərcləri azaldığından, vaxt amili əsas resurslardan biri kimi sərbəstləşir. İnformasiya-telekommunikasiya texnologiyaları - tranzaksiya xərclərinin azaldılması üçün vasitədir (25-75%). Onlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

- Məhsul, müştəri, və s. haqqında məlumat üçün axtarış.

- Danışıqların aparılması və kontraktın bağlanması, elektron satınalmaların tətbiqi zamanı əldə olunan resursların dəyərinin azaldılması.
- Müqavilə intizamının monitorinqi.
- Tərəfdaşların vicdansız (opportunistik) davranışlardan sığortalanması.
- Malların, xidmətlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi.
- İddiaların həlli, üçüncü tərəflərdən müdafiə.
- Hüquqi normaların və standartların hazırlanması və dəstəklənməsi.

Texnologiya sahəsində yeni əlavələrə, yeni məlumat strukturlarına və yeni standartlara keçid təmin edilir. Bu gün dünyada iqtisadiyyatın informasiya-telekommunikasiya sahəsinin rolu görünməmiş dərəcədə artmışdır.

Hazırda böyük ümidlər onunla bağlıdır ki, yeni İKT-nin tətbiqi texnoloji prosesləri təkmilləşdirməyə və məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə, fəaliyyətin müxtəlif sahələrində təşkilatı optimallaşdırmanı yaratmağa imkan verir, nəhayət, insanların sağlamlığının və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşmasına kömək edir.

SÜNİ İNTELLEKT TEKNOLOGİYALARININ MİLLİ İQTİSADİYYATIN DAYANIQLI İNKİŞAFINDA STRATEJİ ROLU

Türkanə Yusubova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
turkana.yusubova@mdu.edu.az

Açar sözlər: süni intellekt, milli iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf, strateji inkişaf, rəqəmsal idarəetmə, innovativ texnologiyalar

Süni intellekt (Sİ) texnologiyalarının sürətlə inkişaf etməsi XXI əsrin qlobal iqtisadi sistemində ən böyük transformasiya faktorlarından birinə çevrilmişdir. Dünyada rəqəmsallaşma, avtomatlaşdırma və Data-əsaslı idarəetmə mexanizmlərinin genişlənməsi milli iqtisadiyyatların quruluşunu, fəaliyyət prinsipini və inkişaf strategiyalarını yenidən formalaşdırır. Bu baxımdan süni intellekt yalnız texnoloji yenilik kimi deyil, həm də milli iqtisadiyyatların dayanıqlı inkişafının strateji dayağı kimi çıxış edir. Sİ-nin tətbiqi iqtisadiyyatın səmərəliliyini artırır, resurslardan istifadənin optimallaşdırılmasına şərait yaradır və ölkələrin uzunmüddətli inkişaf prioritetləri ilə uzlaşır.

Süni intellektin tətbiq sahələri kifayət qədər genişdir: istehsalın avtomatlaşdırılması, böyük verilənlərin analitikası, nəqliyyat modellərinin optimallaşdırılması, iqtisadi idarəetmənin rəqəmsallaşdırılması, energetikada ağıllı şəbəkələr, kənd təsərrüfatında rəqəmsal monitoring sistemləri və s. Bu sahələrin hər biri iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təmin olunmasına özünəməxsus töhfə verir. Sİ əsaslı avtomatlaşdırma istehsal proseslərini daha məhsuldar edir, insan əməyinin yükünü azaldır və müəssisələr üçün əlavə dəyər yaradır. Eyni zamanda xərcləri azaldır, istehsalın sürətini artırır və ekoloji baxımdan daha sağlam istehsal mühitinin formalaşmasına imkan verir.

Süni intellekt iqtisadi idarəetmədə də mühüm rol oynayır. Dövlət qurumları tərəfindən toplanan çoxsaylı statistik məlumatların, iqtisadi göstəricilərin, enerji və nəqliyyat sahələrindəki böyük verilənlərin təhlili iqtisadi siyasətlərin daha düzgün və obyektiv qərarlarla formalaşdırılmasına şərait yaradır. Data-əsaslı qərarvermə mexanizmləri dövlət idarəçiliyində şəffaflığın təmin edilməsində, korrupsiya risklərinin azaldılmasında və ictimai xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasında əsas vasitəyə çevrilmişdir. Xüsusilə elektron hökumət platformalarında Sİ-nin tətbiqi vətəndaş məmnunluğunu yüksəldir, idarəetmə proseslərini daha effektiv edir və proseslərin sürətlənməsinə nail olur.

Dayanıqlı inkişaf baxımından süni intellektin ekoloji təsirləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Ağıllı şəhər” texnologiyaları, rəqəmsal ekoloji monitoring sistemləri, ağıllı işıqlandırma, enerjiyə qənaət edən avtomatik idarəetmə mexanizmləri, tullantıların çeşidlənməsi və idarə olunmasında robotik həllər həm təbiətin qorunmasına, həm də resurslardan səmərəli istifadəyə şərait yaradır. Bu amillər iqtisadiyyatın ekoloji dayanıqlığı üçün mühüm baza rolunu oynayır.

Süni intellektin əmək bazarına təsiri də diqqət çəkir. Sİ və avtomatlaşdırmanın inkişafı əmək bazarında yeni peşələrin formalaşmasına səbəb olur. Rəqəmsal savadlılıq, analitik düşünmə qabiliyyəti, robototexnika və proqramlaşdırma bacarıqları müasir əmək bazarının əsas tələblərindən birinə çevrilmişdir. Buna görə də ölkələrin təhsil sistemində rəqəmsal bacarıqların inkişafı, STEAM təlimi və innovativ kompetensiyaların formalaşdırılması xüsusi prioritet kimi qəbul edilir. İnsan kapitalının bu istiqamətdə gücləndirilməsi süni intellektin iqtisadiyyata effektiv integrasiyasının əsas şərtidir. Sİ-in tətbiqi maliyyə və bank sektorunda da strateji əhəmiyyətə malikdir. Risklərin qiymətləndirilməsi, fırıldaqçılıq hallarının aşkar edilməsi, müştəri davranışının proqnozlaşdırılması və fərdiləşdirilmiş xidmətlərin göstərilməsi süni intellekt sayəsində daha dəqiq və operativ şəkildə həyata keçirilir. Bu isə həm maliyyə sabitliyini gücləndirir, həm də iqtisadi təhlükəsizliyi artırır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, süni intellekt texnologiyalarının geniş tətbiqi milli iqtisadiyyatda uzunmüddətli nəticələr doğurur. Bu nəticələrə istehsalın səmərəliliyinin artması,

idarəetmə sistemlərinin optimallaşması, iqtisadi risklərin azalması, enerji və resurslara qənaət, sosial rifahın yüksəlməsi, insan kapitalının güclənməsi və innovasiya mühitinin genişlənməsi daxildir. Bütün bunlar süni intellektin dayanıqlı iqtisadi inkişafın ayrılmaz komponenti olduğunu göstərir.

Nəticə olaraq, süni intellekt texnologiyalarının milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında rolu danılmazdır. Onun düzgün və məqsədyönlü tətbiqi ölkənin iqtisadi sabitliyinə, sosial bərabərliyə və ekoloji təhlükəsizliyə xidmət edir, eyni zamanda dövlətin rəqabətqabiliyyətliliyini artırır. Gələcək inkişaf strategiyalarının formalaşdırılmasında SI texnologiyalarının prioritet sahə kimi qəbul olunmasının zəruriliyi aydın görünür.

LƏNKƏRAN-ASTARA İQTİSADI RAYONUNUN İSTEHSAL VƏ XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ELEKTRON VERGİ İDARƏÇİLİYİNİN TƏTBİQİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Ülvi Quliyev
dosent
Lənkəran Dövlət Universiteti
guliyev.ulvi@gmail.com

Açar sözlər: Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu, istehsal və xidmət müəssisələri, kiçik və orta sahibkarlıq, elektron vergi, rəqəmsallaşdırma

Müasir dövrdə iqtisadi idarəetmə sisteminin rəqəmsallaşdırılması, dövlət və biznes subyektləri arasında münasibətlərin şəffaf və səmərəli şəkildə qurulması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu kontekstdə vergi inzibatçılığının elektron əsasda təşkil olunması iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına xidmət edir.

Elektron vergi sisteminin mövcudluğu investorlar üçün cəlbedici mühit yaradır. Müəyyən olunmuş və şəffaf vergi qaydaları, əməliyyat rahatlığı və sürətli qeydiyyat prosedurları regionlara investisiya axınını artırma bilər. Bu isə yeni iş yerlərinin yaradılması və iqtisadi aktivliyin yüksəlməsi ilə nəticələnir.

Elektron vergi sistemlərinin düzgün tətbiqi müəssisələr üçün hesabatlılığın sadələşdirilməsi, vergi intizamının artırılması, büdcəyə daxilolmaların şəffaflaşması, həmçinin inzibati xərclərin azaldılması baxımından əhəmiyyətli üstünlüklər yaradır. Bu baxımdan, elektron vergi münasibətlərinin region səviyyəsində tətbiqinin genişləndirilməsi təkcə vergi sisteminin səmərəliliyinin deyil, eyni zamanda ümumilikdə sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasının əsas şərtlərindən biridir.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında elektron vergi idarəçiliyinin tətbiqi istiqamətində mühüm islahatlar həyata keçirilsə də, bu sistemin regionlarda (kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri arasında) səmərəli tətbiqi bəzi çətinliklərlə üzləşir. Regionlarda bu sahədəki mövcud vəziyyəti aşağıdakı faktorlarla izah etmək olar:

- Elektron vergi xidmətlərindən istifadə səviyyəsi;
- Texniki və infrastruktur problemləri;
- Rəqəmsal savadlılıq və kadr hazırlığı;
- Dövlət vergi xidmətlərinin təqdimatı və informasiyanın əlçatanlığı;
- Elektron ödənişlərin tətbiq səviyyəsi;
- Elektron vergi sisteminin təsiri.

Regionların istehsal və xidmət müəssisələrində elektron vergi münasibətlərinin tətbiq səviyyəsi bərabər deyil, inkişafda əsasən texniki və kadr çatışmazlığı, məlumat azlığı və rəqəmsal savadsızlıq kimi amillər çətinliklər yaradır. Bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün kompleks və sistemli yanaşmaya, maarifləndirmə və texniki dəstək tədbirlərinin genişləndirilməsinə ehtiyac vardır.

Lənkəran iqtisadi rayonu həm coğrafi mövqeyinə, həm də kənd təsərrüfatı və xidmət sahələrinin üstünlük təşkil etdiyi strukturuna görə, ölkənin digər regionlarından müəyyən fərqliliklər göstərir. Bu xüsusiyyətlər elektron vergi sisteminin tətbiqində də bir sıra spesifik çətinlik və imkanların mövcudluğunu ortaya qoyur.

Lənkəranda fəaliyyət göstərən bir çox kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri, xüsusilə xidmət sahəsində (iaşə obyektləri, kiçik marketlər, ustaxanalar və s.) çalışanlar elektron vergi sistemlərindən istifadə imkanına malik olsalar da, bu sistemlərin funksional imkanlarından tam faydalanmırlar. Bir çox müəssisədə sadəcə vergi bəyannamələrinin təqdim olunması mərhələsində elektron platformalardan istifadə edilir, lakin digər funksiyalar (elektron sorğular, bildirişlər, e-vergi güzəştləri və s.) nəzərəcarpacaq dərəcədə az istifadə olunur.

Lənkəran şəhəri və ətraf kəndlərdə internetin mövcudluğu müəyyən qədər qənaətbəxş olsa da, bəzi ucqar yaşayış məntəqələrində sabit internet bağlantısının olmaması və ya zəif olması elektron vergi sistemindən effektiv istifadəyə mane olur. Müəssisələrin bir qisminə müvafiq texnoloji təminatın olmaması (məsələn, müasir kompüterlər və proqram təminatı) sistemin davamlı istifadəsində texniki problemlərə səbəb olur. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin rəhbərləri və ya mühasibləri arasında elektron vergi xidmətləri ilə bağlı bilik və bacarıqlar qeyri-bərabər səviyyədədir. Böyük və orta müəssisələrdə çalışan mühasiblər bu sistemlərə daha yaxşı integrasiya olunsada, kiçik sahibkarlar arasında bu sahədə ciddi maarifləndirməyə ehtiyac vardır.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda elektron vergi sisteminin tətbiqi istiqamətində müəyyən çətinliklər müşahidə oluna bilər. Bu çətinliklər əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir:

- Bəzi yerlərdə texnoloji infrastrukturun tam formalaşmaması elektron xidmətlərdən istifadədə müəyyən məhdudiyyətlər yarada bilər;
- Rəqəmsal bacarıqların istənilən səviyyədə olmaması sahibkarların və vətəndaşların elektron vergi sistemindən tam səmərəli istifadə etməsini çətinləşdirə bilər;
- Elektron vergi xidmətləri barədə məlumatlılığın artırılması və maarifləndirmə tədbirlərinin daha geniş şəkildə həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Əhali arasında elektron ödəniş vərdişlərinin formalaşması istiqamətində davamlı təşviq və təşəbbüslərin gücləndirilməsi məqsədəuyğun ola bilər. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun istehsal və xidmət müəssisələrində elektron vergi münasibətlərinin tətbiqi istiqamətində son illərdə müəyyən irəliləyişlər əldə olunsada, bu sahədə elektron vergi sistemlərinin geniş imkanları olmasına baxmayaraq, bir çox müəssisələr bu sistemlərin funksional imkanlarından tam istifadə edə bilmir. Bu isə sahibkarların vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində çətinliklərə səbəb ola bilər.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun istehsal və xidmət müəssisələrində elektron vergi münasibətlərinin tətbiqi istiqamətində mühüm addımlar atılsa da, bəzi texniki çətinliklər və nisbətən zəif maarifləndirmə işi bu inkişafın əsas maneələridir. Bu səbəbdən, elektron vergi münasibətlərinin effektiv tətbiqi üçün həm dövlət, həm də özəl sektor səviyyəsində kompleks tədbirlərin görülməsi zəruridir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda elektron vergi münasibətlərinin inkişafı üçün infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, yerli müəssisələr üçün mühasibatlıq və vergi üzrə ixtisasartırma kursların təşkil edilməsi, kiçik sahibkarlar üçün istifadə rahatlığı yüksək olan, sadələşdirilmiş e-vergi tətbiqləri hazırlanması, elektron vergi sistemindən aktiv istifadə edən müəssisələr üçün vergi güzəştləri və ya digər stimullaşdırıcı tədbirlər tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur.

LƏNKƏRAN-ASTARA İQTİSADI RAYONUNDA SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN MALİYYƏLƏŞDİRMƏ METODLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Ülvi Quliyev
dosent
Vüsal Novruzov
müəllim
Lənkəran Dövlət Universiteti
guliyev.ulvi@gmail.com
vusal.novruzov.23@mail.ru

Açar sözlər: Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu, sahibkarlıq fəaliyyəti, maliyyələşdirmə metodları

Müasir iqtisadi inkişaf mərhələsində regionların dayanıqlı sosial-iqtisadi tərəqqisinin təmin olunmasında sahibkarlıq fəaliyyətinin rolu getdikcə artmaqda davam edir. Bu kontekstdə regional iqtisadiyyatın diversifikasiyası, məşğulluğun artırılması və yerli resurslardan səmərəli istifadə baxımından kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahənin inkişafı üçün əsas şərtlərdən biri də sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli və davamlı maliyyələşdirilməsidir. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olsa da, regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanları ölkənin dayanıqlılığı baxımından kifayətedici sayıla bilməz. Dünyada baş verən iqtisadi və texnoloji dəyişikliklər, rəqəmsal maliyyə alətlərinin sürətli inkişafı yeni maliyyələşdirmə modellərinin, o cümlədən, fintex xidmətləri, kütləvi maliyyələşdirmə (crowdfunding), rəqəmsal mikrokreditlər, lizinq və faktoring kimi alternativ üsulların vacibliyini artırır. Həmçinin regionlarda sahibkarlığın maliyyələşdirilməsində tətbiq olunan mövcud mexanizmlər dəyişən bazar şəraitinə, müasir texnologiyalara və sahibkarların artan tələblərinə tam uyğunlaşdırmaq üçün metodların təhlili, onların üstün və zəif tərəflərinin müəyyənəşdirilməsi vacib məsələlərdəndir.

Regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi sahibkarların fəaliyyətini genişləndirmək, innovativ layihələri reallaşdırmaq və iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün əsas amillərdəndir. Regionlar səviyyəsində ən çox istifadə olunan sahibkarlığın maliyyələşdirmə metodları aşağıdakılardır:

- Bank kreditləri;
- Dövlət dəstəyi və subsidiyalar;
- Qrantlar;
- Lizinq, faktoring və forfeytinq;
- Birbaşa investisiyalar;
- Startup maliyyələşdirməsi;
- Sahibkarın şəxsi vəsaitləri və s.

Regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli maliyyələşdirilməsi yalnız mikroiqtisadi səviyyədə deyil, həm də makroiqtisadi səviyyədə davamlı iqtisadi artım, sosial rifah və regional inkişaf baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu ölkənin cənub-şərqində yerləşir və coğrafi mövqeyi, zəngin təbii-iqlim resursları ilə seçilir. Regionda kənd təsərrüfatı, qida sənayesi, turizm və kiçik istehsal sahələrində sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait mövcuddur. Əhalinin böyük bir hissəsi kənd yerlərində yaşadığından mikro və kiçik sahibkarlıq formaları daha çox yayılmışdır.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərən sahibkarlar bəzi maliyyə çətinlikləri ilə qarşılaşa bilirlər. Bu çətinliklər arasında aşağıdakı məqamlar qeyd oluna bilər:

- Maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının məhdudluğu, xüsusilə ilkin kapitala ehtiyac duyan kiçik və orta sahibkarlar üçün əlavə çətinlik yarada bilər;

- Bank kreditlərinin faiz dərəcələrinin nisbətən yüksək olması və kredit şərtlərinin çevik olmaması bəzi sahibkarların maliyyə imkanlarını məhdudlaşdırır bilər;

- Alternativ maliyyələşdirmə vasitələrinin (məsələn, vençur kapitalı, investisiya fondları və s.) hələ geniş yayılmaması bu sahədə əlavə imkanların məhdud qalmasına səbəb olur;

Dövlətin təqdim etdiyi dəstək mexanizmləri barədə məlumatın kifayət qədər əlçatan olmaması və bu imkanlara çıxış prosesində bəzi çətinliklərin müşahidə olunması mümkündür. Regionda fəaliyyət göstərən sahibkarların əsas maliyyələşmə mənbəyi kommersiya banklarıdır. Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığın İnkişafı Fondu (SİF) vasitəsilə güzəştli kreditlər təklif olunur. Lakin Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda bu kreditlərdən istifadə edən sahibkarların sayı biznes plan tərtibatında çətinliklər səbəbindən azdır.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda alternativ maliyyə alətlərinin (leasing, faktoring, crowdfunding) formalaşmasına ehtiyac vardır.

Fintex xidmətlərinin Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda tətbiqi hələ ilkin mərhələdədir. Mobil bankçılıq və onlayn kredit imkanları məhdud şəkildə mövcuddur. Bəzi sahibkarlar rəqəmsal maliyyə vasitələrindən istifadə bacarığında çətinlik çəkirlər.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi davam edir. Rayon üçün spesifik olaraq “Regional KOS Dəstək Proqramı”nın hazırlanması bu dəstəyin vacib hissəsi ola bilər və buna ehtiyac vardır. Həmçinin rayonda kənd təsərrüfatı, qida sənayesi və turizm sektorlarına yönəlmiş illik 5–7% faizlə güzəştli kreditlərin təqdim olunması, qrant müsabiqələrinin sadələşdirilməsi və biznes plan yazmaq üçün metodiki dəstəyin göstərilməsi də bu işin tərkib hissəsinə çevrilməlidir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda kooperativlərin və inkubasiya mərkəzlərinin inkişafı, xüsusilə kənd təsərrüfatı sektorunda istehsalçıların kooperativlər şəklində birləşdirilməsi, rayonda biznes inkubatorlarının yaradılması və innovativ ideyaların dəstəklənməsi məqsədəuygundur.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda maliyyə savadlılığının daha da artırılmasına ehtiyac vardır. Banklar, KOBİA və beynəlxalq qurumların birgə əməkdaşlığı ilə sahibkarlar üçün mütəmadi maarifləndirici seminarların keçirilməsi, “Sahibkar üçün maliyyə rəhbəri” tipli vəsaitlərin hazırlanması və yayılması rayonda maliyyə savadlılığının daha da artırılmasına gətirib çıxaracaqdır.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi sahəsində mövcud metodlar (xüsusilə ənənəvi kreditləşmə) yerli sahibkarların real ehtiyaclarına və imkanlarına cavab vermir.

Sahibkarlığın davamlı və səmərəli maliyyələşməsi üçün alternativ və rəqəmsal maliyyələşdirmə metodlarının tətbiqi, dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, sahibkarların maliyyə savadlılığının daha da artırılması və xarici təcrübələrin tətbiqi zəruridir. Bu tədbirlər Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda sahibkarlığın inkişafını sürətləndirə, məşğulluğun artmasına və rayonun sosial-iqtisadi potensialının tam reallaşmasına şərait yarada bilər.

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN ƏHALİNİN GƏLİR VƏ XƏRCLƏRİNİN STATİSTİK TƏHLİLİNDƏ TƏTBİQİ

Vaqif Mustafayev

baş müəllim

Ceyran Səfərova

müəllim

Lənkəran Dövlət Universiteti

vaqif.mustafayev.1960@mail.ru

ceyran.safarova1966@gmail.com

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, statistik təhlil, əhali gəlirləri, xərclər, məlumatların emalı, elektron statistika

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı sosial-iqtisadi göstəricilərin öyrənilməsi və təhlili sahəsində yeni imkanlar yaratmışdır. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi statistik müşahidələrin keyfiyyətini və səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, məlumatların toplanması, emalı və təhlili proseslərini daha çevik və dəqiq edir. Bu baxımdan əhalinin gəlir və xərclərinin statistik öyrənilməsində rəqəmsallaşma mühüm rol oynayır. Əhalinin gəlir və xərclərinin statistik təhlili, ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın dinamikasını izləmək və əsaslandırılmış siyasət qərarları qəbul etmək üçün vacib analitik əsas kimi çıxış edir.

Əhalinin gəliri - insanların müəyyən dövr ərzində əldə etdiyi maliyyə və qeyri-maliyyə vəsaitlərinin ümumi məbləğidir. Bu gəlirləri əməkhaqqı (əsas və əlavə maaş), pensiyalar, müavinətlər və təqaüdlər, sahibkarlıq gəlirləri, mülkiyyətdən gəlirlər (məsələn, kirayə gəliri), kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından gəlir və qeyri-rəsmi mənbələr və ailə daxili köçürmələr (remitlər) kimi mənbələrdən formalaşır.

Əhalinin xərcləri - onların gündəlik həyatını təmin etmək, istehlak və qeyri-istehlak ehtiyaclarını ödəmək üçün gəlirlərini hansı sahələrdə istifadə etməsidir.

Əhalinin gəlir və xərclərinin statistik öyrənilməsi – sosial rifahın real mənzərəsini ortaya qoyan və iqtisadi siyasətin planlaşdırılmasına əsas verən bir alətdir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar həm dövlət qurumları, həm də elmi dairələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əhalinin gəlir və xərclərinin statistik öyrənilməsi həm mikrosəviyyədə, həm də, makrosəviyyədə - ölkənin ümumi sosial-iqtisadi vəziyyətini təhlil etməyə imkan verir. Bu məlumatlar əsasında dövlət əhalinin real gəlir səviyyəsini qiymətləndirə, yoxsulluq səviyyəsini müəyyən edə və sosial siyasətə yönəlik qərarlar qəbul edə bilər. Eyni zamanda, istehlak meyllərinin təhlili bazar iqtisadiyyatı üçün strateji planlamalarda vacib rol oynayır.

Əhalinin gəlirləri və xərcləri iqtisadi rifahın və sosial bərabərliyin təhlili üçün əsas göstəricilərdən hesab olunur.

Ənənəvi statistik metodlar bu məlumatların toplanmasında bir sıra məhdudiyyətlərlə üzləşdiyindən (məsələn, zaman itkisi, resurs çatışmazlığı, qeyri-dəqiq cavablar), rəqəmsal texnologiyalar bu sahədə keyfiyyətin artırılmasına yönəlmiş mühüm alternativ kimi çıxış edir. Onlayn sorğular, mobil tətbiqlər, integrasiya olunmuş məlumat bazaları və avtomatlaşdırılmış emal alətləri sayəsində həm məlumatların aktuallığı təmin olunur, həm də cavabdehlərin əhatə dairəsi genişlənir.

Azərbaycanda da Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən elektron statistik sistemlərin tətbiqi genişləndirilir. Əhalinin yaşayış səviyyəsinin monitorinqi məqsədilə elektron sorğu platformalarının istifadəsi, idarələrarası informasiya integrasiyası və süni intellektə əsaslanan təhlil alqoritmlərinin tətbiqi bu istiqamətdə mühüm addımlar kimi qiymətləndirilir.

Rəqəmsallaşmanın tətbiqi həm də statistik məlumatların təhlilində çevikliyin və real vaxt rejimində qərar qəbul etmə imkanlarının formalaşmasına zəmin yaradır. Bu isə dövlət

siyasətinin formalaşdırılmasında, sosial proqramların hədəflənməsində və resurs bölgüsündə daha dəqiq yanaşmaların tətbiqinə imkan verir.

Rəqəmsal texnologiyaların əhalinin gəlir və xərclərinin statistik təhlilində tətbiqi məlumatların əldə edilmə sürətini, dəqiqliyini və təhlil imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Elektron statistik platformaların genişləndirilməsi, rəqəmsal savadlılığın artırılması və məlumat təhlükəsizliyinin təmin olunması bu sahədə prioritet istiqamətlərdən biri olmalıdır. Nəticə etibarilə rəqəmsallaşma sosial-iqtisadi siyasətin daha əsaslandırılmış və effektiv şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN HAZIRLANMASI VƏ REALLAŞDIRILMASI

Vüsal Bayramov
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru
Leyla Əfəndiyeva
doktorant
Bakı Biznes Universiteti
vusalb1987@gmail.com
lafandiyeva2024@gmail.com

Açar sözlər: investisiya layihəsi, iqtisadi inkişaf, maliyyələşmə, dövlət siyasəti, səmərəlilik

Müasir iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri investisiyalardır. İnvestisiya fəaliyyəti ölkə iqtisadiyyatının strukturunun təkmilləşdirilməsinə, istehsalın modernləşdirilməsinə və yeni iş yerlərinin yaradılmasına mühüm təsir göstərir. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və qəbul olunan dövlət proqramları investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına və yerli, eləcə də xarici investorların marağının artırılmasına yönəlmişdir. Bu baxımdan investisiya layihələrinin hazırlanması və reallaşdırılması iqtisadiyyatın bütün sahələrində strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu proses yalnız maliyyə resurslarının yönəldilməsi deyil, həm də sosial-iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün planlaşdırılmış, analitik və idarəedici fəaliyyətlərin kompleksidir.

Qeyd edilməlidir ki, investisiya layihələrinin hazırlanması və reallaşdırılması hər bir ölkənin investisiya siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Azərbaycanın investisiya siyasəti isə milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin etmək, qeyri-neft sektorunun payını artırmaq və regionlarda sosial rifahı yüksəltmək məqsədinə xidmət edir. Son illər ərzində qəbul olunan sənədlər – “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”, “Rəqəmsal transformasiya strategiyası” və “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları” bu sahədə əsas istiqamətləri müəyyən etmişdir. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi və Azərbaycan İnvestisiya Holdingi investisiya layihələrinin tənzimlənməsi və həyata keçirilməsində əsas icraedici institutlardır. Dövlətin investisiya siyasəti bir neçə əsas prinsip üzərində qurulur:

1. Şəffaflıq və hesabatlılıq;
2. İqtisadi səmərəlilik;
3. Regionlararası balans;
4. Xarici sərmayələrin təşviqi.

İnvestisiya layihəsinin hazırlanması çoxmərhləli prosesdir və hər mərhələ müəyyən iqtisadi, texniki və hüquqi tələblərlə müşayiət olunur. Əsas mərhələlər aşağıdakılardır:

1. Layihə ideyasının formalaşdırılması. Bu mərhələdə layihənin məqsədi, istiqaməti və prioritetləri müəyyən olunur. Bu mərhələdə bazar tələbi, istehsal potensialı, mövcud infrastruktur və rəqabət mühiti təhlil edilir. Layihə ideyasının dövlət proqramlarına uyğunluğu da mühüm əhəmiyyət daşıyır.

2. Texniki-iqtisadi əsaslandırma (TİƏ). Layihənin həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğu TİƏ vasitəsilə qiymətləndirilir. Burada müəyyən göstəricilər nəzərə alınır: kapital qoyuluşlarının həcmi; maliyyələşmə mənbələri; gəlirlilik əmsalları (NPV, IRR, PP və s.); risklərin analizi; ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi.

İnvestisiya layihələri dövlət büdcəsi, özəl sektor, bank kreditləri, beynəlxalq maliyyə təşkilatları və xarici investorlar vasitəsilə maliyyələşdirilə bilər.

Layihənin reallaşdırılması üçün torpaq, lisenziya, tikinti icazəsi, ətraf mühit ekspertizası və s. hüquqi sənədlər toplanır. İnvestisiya təşviqi sənədləri, xüsusilə vergi və gömrük güzəştləri bu mərhələdə təsdiq olunur. Layihə icrası zamanı maliyyə axınlarının idarə olunması, xərclərin

optimallaşdırılması və icra qrafiklərinin monitorinqi həyata keçirilir. Dövlət və özəl sektor arasında tərəfdaşlıq (PPP) modeli bu mərhələdə səmərəliliyi artıran əsas mexanizmlərdən biridir.

Azərbaycanda investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı bir sıra çətinliklər mövcuddur. İnvestisiya layihələrinin əsas problemləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

Bürokratik maneələr və icazə prosedurlarının çoxluğu – bəzi hallarda layihələrin təsdiqlənməsi uzun çəkir və bu da investorların marağını azaldır. Maliyyə resurslarının məhdudluğu – xüsusilə regionlarda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin kredit resurslarına çıxışı məhduddur. İnfrastruktur problemləri – bəzi bölgələrdə logistika, enerji təchizatı və kommunikasiya sahəsində çatışmazlıqlar müşahidə olunur. Kadr potensialı və idarəetmə bacarıqlarının yetərsizliyi – layihə idarəçiliyi sahəsində mütəxəssislərin çatışmazlığı investisiya səmərəliliyinə təsir edir.

Bununla yanaşı, hökumət son illərdə bu problemlərin aradan qaldırılması üçün bir sıra islahatlar həyata keçirmişdir: “ASAN Xidmət” və “ASAN İmza” sistemləri, elektron icazə mexanizmləri, regionların iqtisadi zonalara bölünməsi və investisiya təşviqi mexanizmləri buna misal ola bilər. eyni zamanda Azərbaycanda bir sıra uğurlu investisiya layihələri həyata keçirilmişdir ki, bunlar ölkə iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfələr vermişdir. Məsələn: SOCAR Polymer layihəsi – Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında reallaşdırılmış və neft-kimya məhsullarının ixrac potensialını artırmışdır; Azərenerji-nin enerji infrastrukturunu layihələri – regionlarda enerji təhlükəsizliyini təmin etmişdir; “Alat Azad İqtisadi Zonasının” yaradılması – xarici investorlar üçün əlverişli biznes mühiti formalaşdırmışdır; kənd təsərrüfatında aqroparklar sistemi – yerli istehsalın və ixracın artmasına səbəb olmuşdur və s. Bu layihələr göstərir ki, səmərəli planlaşdırma və dövlət dəstəyi olduqda investisiya layihələri həm iqtisadi, həm də sosial nəticələr verir.

Əsas məsələlərdən biri investisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi bir neçə göstərici əsasında aparılır. Ən çox istifadə olunan metodlar bunlardır:

- Xalis indiki dəyər;
- Daxili gəlirlilik norması;
- Ödəniş müddəti;
- Rentabellik əmsalı.

Azərbaycanda dövlət investisiya layihələrinin səmərəliliyi Nazirlər Kabinetinin təsdiqlədiyi metodoloji çərçivələr əsasında qiymətləndirilir. Özəl sektor layihələri isə beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına (IFRS) uyğun şəkildə təhlil olunur.

Gələcəkdə Azərbaycanda investisiya layihələrinin hazırlanması və reallaşdırılmasının daha səmərəli olması üçün aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

1. Rəqəmsal platformaların genişləndirilməsi;
2. Yaşıl investisiyaların təşviqi;
3. İnsan kapitalının inkişafı;
4. İctimai-özəl tərəfdaşlığın genişləndirilməsi;
5. Beynəlxalq əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi.

Bu tədbirlər Azərbaycanın investisiya mühitini daha da yaxşılaşdıracaq və iqtisadiyyatın rəqəbatqabiliyyətini artıracaq.

DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN İDARƏ OLUNMASINDA GÖMRÜK SİYASƏTİNİN ROLU VƏ İNNOVATİV İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Zəfər Nağıyev
iqtisad elmləri namizədi
Bakı Biznes Universiteti
zafar.naghiyev@gmail.com

Açar sözlər: dövlət maliyyəsi, gömrük siyasəti, fiskal tənzimləmə, büdcə gəlirləri, iqtisadi sabitlik

Qlobal iqtisadi sistemdə baş verən transformasiyalar fonunda dövlət maliyyəsinin idarə olunması mexanizmləri daim yenilənməyə ehtiyac duyur. Bu mexanizmlərin mühüm istiqamətlərindən biri də gömrük siyasətidir. Gömrük siyasəti dövlətin fiskal və iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla, xarici ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsi, idxal və ixrac proseslərinin nəzarətdə saxlanılması, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması və milli bazarın qorunması kimi əsas funksiyaları yerinə yetirir. Müasir şəraitdə gömrük siyasətinin effektivliyi dövlət maliyyəsinin dayanıqlığının və iqtisadi təhlükəsizliyin təminində mühüm rol oynayır.

Dövlət maliyyəsinin idarə olunması anlayışı dövlətin maliyyə resurslarının planlaşdırılması, toplanması və səmərəli istifadəsini nəzərdə tutur. Bu baxımdan gömrük siyasəti dövlətin maliyyə sisteminin tərkib hissəsi kimi, həm gəlir mənbəyi, həm də iqtisadi tənzimləmə aləti funksiyasını yerinə yetirir. Gömrük ödənişləri (gömrük rüsumları, aksizlər, əlavə dəyər vergisi, yol vergisi, dövlət rüsum) dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində əhəmiyyətli paya malikdir. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində gömrük orqanlarının xətti ilə büdcə daxilolmalar hər il büdcə gəlirlərinin təxminən 10–18 faizini təşkil edir ki, bu da fiskal sabitlik baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına görə, 2023-cü ildə gömrük orqanları vasitəsilə dövlət büdcəsinə 6.33 milyard manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 12.1 faiz artım deməkdir. 2024-cü ildə isə bu göstərici artaraq 6 milyard 648,7 milyon manat təşkil edib ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 4.9 faiz artım deməkdir. Gömrük siyasətinin əsas məqsədlərindən biri milli istehsalın müdafiəsidir. Xarici ticarətdə gömrük tariflərinin və qeyri-tarif alətlərinin tətbiqi vasitəsilə yerli istehsalçılar üçün əlverişli rəqabət mühiti formalaşdırılır. Bu, dövlət maliyyəsinin gəlir bazasının genişlənməsinə dolayısı ilə təsir göstərir, çünki istehsal artdıqca vergi daxilolmaları və məşğulluq səviyyəsi yüksəlir. Digər tərəfdən, gömrük orqanlarının səmərəli fəaliyyəti xarici ticarət dövriyyəsində şəffaflığın artmasına və kölgə iqtisadiyyatının qarşısının alınmasına xidmət edir.

Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında gömrük siyasətinin rolu təkcə fiskal gəlirlər baxımından deyil, həm də makroiqtisadi tənzimləmə funksiyası ilə əhəmiyyətlidir. Gömrük tarifləri inflyasiya proseslərinə təsir göstərən mühüm amildir. İdxal mallarına tətbiq edilən yüksək rüsumlar daxili bazarda qiymətlərin artımına səbəb ola bilər, bu isə pul siyasətinin hədəflərinə təsir edir. Buna görə də gömrük və monetar siyasətin uzlaşdırılması dövlət maliyyəsinin idarə edilməsində vacib şərtlərdən biridir.

Azərbaycanın gömrük siyasəti son illərdə rəqəmsallaşma və şəffaflıq prinsipləri əsasında yenilənməkdədir. “Smart Customs” sistemi, “ASAN Ödəniş” və elektron bəyannamə platformaları vasitəsilə əməliyyatların avtomatlaşdırılması həm fiskal nəzarəti gücləndirir, həm də sahibkarlar üçün prosedurları sadələşdirir. Rəqəmsallaşmış gömrük idarəçiliyi dövlət gəlirlərinin tam uçotunun aparılması baxımından mühüm irəliləyişdir.

Gömrük siyasətinin effektiv idarə olunması üçün beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və milli qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması vacibdir. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının “Gömrükdə təhlükəsizlik və ticarətin asanlaşdırılması standartları” na uyğun olaraq, Azərbaycan gömrük sistemi “risklərin idarə olunması” prinsipinə əsaslanır. Bu, yoxlamaların səmərəliliyini artırır və resursların optimal bölgüsünü təmin edir. Eyni zamanda, qeyri-neft

ixracının stimullaşdırılması məqsədilə müəyyən məhsul qruplarına güzəştlər tətbiq edilir ki, bu da iqtisadi diversifikasiyanın maliyyə dayanıqlığına müsbət təsir göstərir.

Gömrük siyasətinin fiskal əhəmiyyətinə paralel olaraq, onun sosial-iqtisadi təsirləri də nəzərə alınmalıdır. Tarif siyasəti həm əhalinin istehlak səbətinə, həm də sosial rifah səviyyəsinə təsir edir. Bu baxımdan dövlət gömrük siyasətini elə tənzimləməlidir ki, həm büdcə gəlirləri təmin olunsun, həm də sosial balans qorunsun. Xüsusilə ərzaq məhsulları, dərman vasitələri və təhsil texnologiyaları kimi strateji kateqoriyalar üçün gömrük güzəştləri sosial siyasətin bir hissəsi kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının “2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası” nda gömrük sisteminin modernləşdirilməsi və fiskal səmərəliliyin artırılması prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu çərçivədə gömrük infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, sərhəd keçid məntəqələrinin avtomatlaşdırılması və məlumat mübadiləsinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində layihələr icra olunur. Bu tədbirlər dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında şəffaflıq, hesabatlılıq və səmərəliliyin artırılmasına xidmət edir. Bu baxımdan gömrük siyasəti dövlət maliyyəsinin idarə edilməsində strateji alət kimi çıxış edir. Onun düzgün tənzimlənməsi dövlətin fiskal sabitliyinin, iqtisadi təhlükəsizliyinin və sosial rifahının təminatçısıdır.

Son dövrlərdə gömrük sistemində aparılan rəqəmsal və institusional islahatlar Azərbaycanın maliyyə idarəçiliyini müasir beynəlxalq standartlara yaxınlaşdırır. Gələcəkdə gömrük siyasətinin innovativ texnologiyalar (süni zəka) və analitik idarəetmə modelləri ilə integrasiyası dövlət maliyyəsinin səmərəliliyini daha da artıracaq, iqtisadi inkişafın dayanıqlığını təmin edəcək. Azərbaycanda gömrük sisteminin rəqəmsallaşdırılması və “Smart Customs” kimi innovativ platformaların tətbiqi fiskal nəzarətin gücləndirilməsinə imkan verir. Bu yeniliklər sayəsində gömrük əməliyyatları daha şəffaf və effektiv həyata keçirilir. Eyni zamanda, gömrük siyasətinin fiskal və sosial-iqtisadi təsirləri nəzərə alınaraq, sosial rifahın qorunması məqsədilə müəyyən məhsul qruplarına güzəştlər tətbiq edilir. İdخال tariflərinin makroiqtisadi tənzimləmə funksiyası inflyasiya və pul siyasəti ilə uzlaşdırılır. Gələcəkdə süni zəka və analitik idarəetmə modellərinin gömrük proseslərinə integrasiyası maliyyə idarəçiliyində yeni mərhələnin başlanğıcı olacaq. Beynəlxalq standartlara uyğun risklərin idarə olunması gömrük nəzarətinin effektivliyini artırır və qeyri-rəsmi iqtisadi fəaliyyətin qarşısını alır. Bu istiqamətdə aparılan institusional islahatlar və texnoloji yeniliklər Azərbaycan dövlət maliyyəsinin idarə olunmasını daha da təkmilləşdirir. Nəticədə gömrük siyasətinin innovativ yanaşmalarla inkişafı dövlətin fiskal dayanıqlığını və iqtisadi təhlükəsizliyini gücləndirir.

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN AZERBAIJAN'S ECONOMY AND INNOVATION: TRENDS AND CHALLENGES

Agil Gurbanov
Candidate of Economic Sciences
Emil Gasimov
PhD
Baku Business University
aqilqurbanov73@mail.com
emilqasimovn1@gmail.com

Keywords: digitalization, innovation, sustainable development, regional policy, economic diversification

Introduction. Azerbaijan's economy has, in general, been insistent on exports of hydrocarbons amounting to over 90 percent of government revenue (World Bank, 2023). Since then, it challenged the need for and the importance of diversifying the economy toward knowledge-based sectors. The State Strategy for Development of Azerbaijan 2023-2026 identifies digitalization, technological innovation, and balanced regional development as pillars for sustainable socio-economic growth (Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan, 2023).

Digital transformation serves as a catalyst for economic modernization, creating new employment opportunities and enhancing the competitiveness of traditional sectors. Information and Communication Technology (ICT) investments have expanded from 2.1% of GDP in 2015 to approximately 3.5% in 2022, reflecting growing government and private sector commitment (State Statistical Committee, 2023).

Digitalization and Economic Development: The expansion of digital infrastructure has been most pronounced in urban centers, particularly Baku. E-government initiatives have reduced bureaucratic inefficiencies; the Digital Azerbaijan portal processed over 15 million transactions in 2022 (Ministry of Transport and Digital Development, 2023). E-commerce platforms have grown substantially, with online retail transactions increasing by 45% annually between 2019 and 2022 (Azerbaijan Chamber of Commerce, 2023).

Digital financial services represent another significant area of development. Mobile banking adoption has risen from 12% of the adult population in 2018 to 38% in 2022, facilitating financial inclusion and reducing transaction costs (Central Bank of Azerbaijan, 2023). Payment systems such as AzeriCard and ASAN payments have streamlined commercial transactions and government service delivery.

However, digital infrastructure remains unevenly distributed. Rural internet penetration stands at approximately 68% compared to 92% in urban areas (State Statistical Committee, 2023). This disparity creates obstacles for rural entrepreneurs attempting to access national and international markets. Broadband speed in peripheral regions averages 15 Mbps compared to 50 Mbps in Baku, limiting the viability of digital business operations in less developed areas.

Innovation and Technology Transfer. Azerbaijan's innovation ecosystem has developed through strategic government investment in technology parks and research institutions. The Baku Technology Park, established in 2008, hosts over 150 technology companies employing more than 2,000 specialists (Baku Technology Park, 2023). These enterprises focus on software development, telecommunications, renewable energy, and agricultural technology - sectors critical for economic diversification.

International collaboration has facilitated technology transfer. Partnership frameworks with Turkish, Israeli, and Gulf-based technology firms have enhanced knowledge exchange and skill development among Azerbaijan's workforce (Ministry of Economy, 2023). The number of

patents registered annually has increased from 198 in 2015 to 412 in 2022, indicating growing innovation activity (State Patent Office of Azerbaijan, 2023).

Universities play a crucial role in the innovation ecosystem. Baku State University, Azerbaijan Technical University, and Qafqaz University have established research centers collaborating with private enterprises. However, university-industry collaboration remains limited compared to developed economies. Only 8% of university research projects involve direct private sector partnerships, compared to 30-40% in OECD countries (UNESCO Institute for Statistics, 2023).

Venture capital investment in startups has grown but remains modest. Venture investments reached approximately \$45 million in 2022, a 60% increase from 2020, yet this represents only 0.03% of GDP compared to 0.5-1% in developed nations (Azerbaijan Investors Union, 2023).

Regional Development Challenges and Policy Responses: Regional economic inequality poses significant obstacles to inclusive development. Baku accounts for approximately 60% of GDP while hosting only 25% of the population, creating pronounced disparities in income, employment, and service provision (State Statistical Committee, 2023). Ganja, Azerbaijan's second-largest city, generates only 8% of national GDP despite housing 15% of the population.

Special Economic Zones (SEZs) established in Shamakhi, Balakan, Zaqatala, and Alat represent policy mechanisms intended to attract investment and stimulate regional growth. These zones offer tax incentives, simplified business registration, and customs benefits. However, their effectiveness has been limited by insufficient complementary infrastructure. Transportation networks, electricity supply, and educational institutions remain underdeveloped in many SEZ regions, constraining their attractiveness to investors.

Regional development banks and microfinance institutions provide critical financial support for small and medium enterprises (SMEs) in peripheral areas. The State Development Bank of Azerbaijan, established in 2019, has disbursed approximately \$2.3 billion in loans, though 65% of these funds flow to Baku and surrounding regions (State Development Bank, 2023).

Integration of Digitalization, Innovation, and Regional Policy: The synergistic interaction of digitalization, innovation capability, and regional policy creates multiplicative developmental effects. Digital infrastructure enables rural entrepreneurs to access market information, supply chains, and customer bases beyond geographic constraints. E-commerce platforms allow agricultural producers in Ganja and Shaki to directly reach consumers in Baku and internationally, reducing intermediary costs and enhancing profitability.

Innovation hubs established in regional centers, such as the Ganja Technology Park (operational since 2018), facilitate technology adoption and skills development among local populations. This facility has supported 42 companies, generating 380 jobs in a region experiencing significant out-migration (Ganja Technology Park, 2023).

Regional policies that attract technology companies generate employment and drive human capital development. The Zaqatala SEZ's focus on agricultural biotechnology has attracted investment in seed production and processing, sectors aligned with regional comparative advantages. However, systematic coordination between these three policy domains remains underdeveloped.

Current Challenges and Policy Recommendations. Several obstacles impede progress in digitalization, innovation, and regional development. First, cybersecurity infrastructure remains inadequate; reported cyberattacks on financial institutions and government systems increased 120% between 2020 and 2022 (State Security Service, 2023), raising concerns about digital transaction safety.

Second, human capital development lags technological advancement. While Azerbaijan produces approximately 8,000 ICT graduates annually, demand exceeds supply by 20-30%,

with significant skill mismatches in areas such as data science and artificial intelligence (Ministry of Education, 2023).

Third, regulatory frameworks require modernization. Intellectual property protection mechanisms are incomplete, discouraging technology companies from conducting research and development locally. Patent registration and enforcement processes lack efficiency comparable to international standards.

To address these challenges, policymakers should prioritize: (1) expanded broadband infrastructure investment in rural areas through public-private partnerships; (2) enhanced university-industry collaboration through tax incentives for corporate R&D; (3) regional venture capital funds targeting entrepreneurs in peripheral areas; and (4) strengthened cybersecurity standards and digital literacy programs.

Conclusion. Azerbaijan's path toward sustainable socio-economic development requires coordinated advancement in digitalization, innovation capacity, and equitable regional policy. Digital technologies serve as foundational infrastructure enabling broader economic transformation. Innovation generates competitive advantages and reduces petroleum dependency. Regional policies ensure that development benefits extend beyond metropolitan areas toward more inclusive, balanced growth.

Success demands substantial public and private investment, institutional capacity building, and international collaboration. If effectively coordinated, these three pillars can position Azerbaijan as a regionally competitive economy characterized by technological advancement, economic diversification, and inclusive regional development. However, current progress remains uneven, with significant disparities between urban innovation centers and rural development zones requiring immediate policy attention and resource allocatio

Konfrans materialları Lənkəran Dövlət Universitetinin
mətbəəsində çap olunmuşdur

Yığma verilmişdir: 01.12.2025

Çapa imzalanmışdır: 24.12.2025

Kağızın formatı: $64 \times 84^{\frac{1}{8}}$

Çap vərəqi: 21,6 c.v., tiraj: 120

Ünvan: Az 4200, Lənkəran şəhəri, General Həzi Aslanov xiyabanı 50

Tel: (+994) 25-25-5-25-21

e-mail: elmi_tezis@lsu.edu.az

www.lsu.edu.az